

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Karolina Srncová

„*Voyage d’Outremer*“ Bertrandon de la Broquière jako historický pramen

„*Voyage d’Outremer*“ by Bertrandon de la Broquière as a Historical Source

Praha 2011

doc. PhDr. Martin Nejedlý, Dr.

Poděkování

Tento text by pravděpodobně nevznikl, nebýt podpory řady lidí. Ráda bych na prvním místě poděkovala doc. PhDr. Martinu Nejedlému, Dr. za laskavé a vstřícné vedení práce a možnost seznámit se s touto, pro mne jedinečnou, historickou látkou. Moje vděčnost rovněž náleží Prof. Jacquesi Paviotovi (Université Paris XII Val de Marne), za zpřístupnění moderní edice *Voyage d'Outremer*, a Mgr. Jaroslavovi Svátkovi za poskytnutí materiálů a podnětné připomínky v době vzniku práce. Velký dík náleží také mým kolegům, Mgr. Janu Dienstbierovi a Mgr. Jakubu Izdnému, kteří nezištně pročítali rukopis a poskytli mi cennou zpětnou vazbu při závěrečné redakci textu. Na závěr, nikoli však na posledním místě, děkuji své rodině a nejbližším, za trpělivost a podporu, kterou mi v uplynulých měsících věnovali.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem zde předloženou bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 21. 5. 2011

Karolina Sřncová

Bibliografický záznam

SRNCOVÁ, Karolina, „*Voyage d’Outremer*“ *Bertrandona de la Broquière jako historický pramen*, Praha: Karlova Univerzita, Filozofická fakulta, 2011. 128 stran.
Vedoucí bakalářské práce Doc. PhDr. Martin Nejedlý, Dr.

Anotace

Bakalářská práce „*Voyage d’Outremer* Bertrandona de la Broquière jako historický pramen“ se zabývá cestopisnou relací burgundského diplomata a zvěda Bertrandona de la Broquière, zachycující jeho putování Svatou zemí, Sýrií a Osmanskou říší v letech 1432–1433. Na pozadí ideologického proudu pozdních kruciát a burgundského dvora, který byl jeho výrazným nositelem, zkoumá šíře a limity pozdněstředověké náboženské tolerance a kulturní otevřenosti.

Annotation

The bachelor thesis „*Voyage d’Outremer* by Bertrandon de la Broquière as a Historical Source“ deals with a travel account by the Burgundian diplomat and spy Bertrandon de la Broquière reporting his pilgrimage to the Holy Land, Syria and the Ottoman Empire in 1432–1433. On the background of the later crusades ideological movement and the Burgundian court as its emphatic supporter the work examines sources and limits of the late medieval religious toleration and cultural openness.

Klíčová slova

15. století, Burgundsko, Osmanská říše, pozdní křížové výpravy, cestopis, středověká tolerance

Keywords

15th century, Burgundy, Ottoman empire, later crusades, travel writing, medieval toleration

Obsah

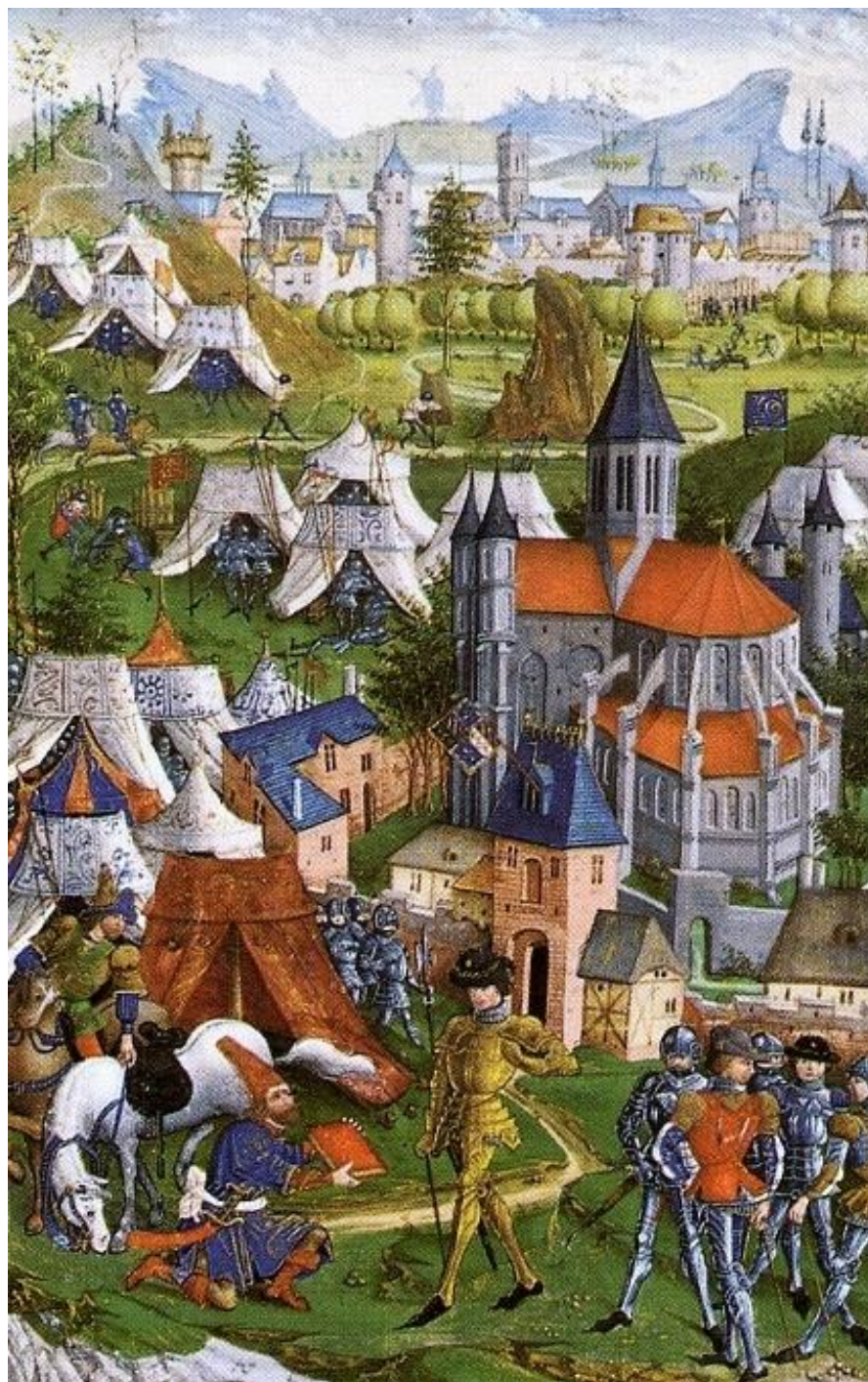
1. Úvod	8
2. Bertrandon de la Broquière a jeho <i>Voyage d'Outremer</i>	16
2.1 Život Bertrandon de la Broquière	16
2.2 Historické milieu <i>Voyage d'Outremer</i>	24
2.2.1 Průběh cesty	26
2.2.2 <i>Outremer</i> – země na východě	33
2.3 Přehled edic a sekundární literatury	49
2.3.1 Rukopisy, edice <i>Voyage d'Outremer</i>	49
2.3.2 Historiografie o Bertrandonovi	50
3. Bertrandonův postoj k cizímu a exotickému	54
3.1 Charakter autorova stylu, senzibilita vs. racionalita, přístup k informačním zdrojům	57
3.2 Tematický rozsah cestopisu	63
3.2.1 Linie vojensko-diplomatická	63
3.2.2 Linie etnografická: popisy fauny a přírody	71
3.2.3 Bertrandon a vůně z exotické kuchyně	77
3.2.4 Orientální móda – objekt obdivu i prostředek kulturní mimeze	79
3.2.5 Architektura – od turkménských stanů k antickým velikánům	84
3.2.6 Místní „suvénýry“, slavnosti a festivity	86
3.3 „ <i>Tolikrát jsi člověkem...</i> “ – Bertrandonovy jazykové znalosti	89
4. Rozbor Bertrandonovy zbožnosti	92
5. Přijetí odlišnosti – od kulturní konfrontace ke kulturní toleranci	102
6. Bertrandonova charakteristika druhých kultur a jejich hodnocení	107
6.1 Turci	107
6.2 Turkméni	108
6.3 Arabové	109
6.4 Ostatní nevěřící – Židé, Mongolové	110
6.5 Postoj k byzantským Řekům	111

6.6	Mystické impérium kněze Jana	114
6.7	Bertrandonova reflexe husitství	116
	Závěrem	119
	Bibliografie	122
	Přílohy	125

Motto

*„Zemí cizích pronárodů bude procházet,
neboť prozkoumal dobré i zlé věci mezi lidmi.“*

Sír 39,4

1. Úvod

„Nejdůležitější pro šíření myšlenek ve středověku byly lidské nohy. V dávných dobách byla lidská kultura nesena a předávána chůzí“.¹ Cestování vždy hrálo nezbytnou úlohu ve vnitřním propojování a integraci středověkého světa, neboť umožňovalo prolamovat úzké geografické obzory, tolik vlastní většině jeho obyvatel. V dobách, kdy rozbahněné komunikace, zaváté horské stezky a neregulované vodní toky, stejně jako ukotvenost v místních sociálních strukturách, většině středověké populace bránily vycestovat za hranice bezprostředně viděného světa, byli ti, kteří zmíněné těžkosti překonávali, něčím více, než individuálními cestovateli, stávali se nositeli kulturních významů. Role cestovatelů jako šířitelů vlastní kultury, ale také receptorů vzdálených myšlenek a jejich zprostředkovatelů do domácího zázemí, z nich činila jakási média své doby, kteří svému „světu“ přinášeli podněty, jež na něj zvenčí, ať už jemně či surově, narážely, a často také poskytovali svou vizi, jak se s nimi vyrovnat. Přispívali tak k formování obecné ideje druhého, daleko širšího světa, skrytého za každodenním obzorem, světa skutečného, který však pro většinu zůstával světem myšleným. Obrazy, které si s sebou středověcí cestovatelé přiváželi z cest, tak utvářely domácí představy o cizině, ale také hodnotové soudy jejich krajanů, stejně jako nás dnes do jisté míry ovlivňují internet, rozhlas nebo televizní obrazovka.²

Jak upozorňuje Norbert Ohler³, odhlédneme-li od její kvantity, pak mobilita naší doby nebyla pro středověk ničím výjimečným. Navzdory převážné „statičnosti“ středověké populace se cestování stávalo více nebo méně dobrovolným údělem určitých společenských skupin a rušnější komunikační tahy přes den ožívaly pestrým životem. Zbožné stezky, kterými Evropu protnul křesťanství – do Říma, Kolína nad Rýnem, ke

¹ Vycházím zde z myšlenky pronesené prof. PhDr. Libuší Hrabovou, CSc. na úvodní přednášce VI. ročníku Letní školy medievistických studií, *Misionáři a křižáci*, v Sázavském klášteře dne 3. 9. 2010.

² Z nepřeberného množství literatury věnované středověkému cestování zde vybírám alespoň ROUX, Jean-Paul, *Les Explorateurs au Moyen Age*, Paříž: Fayard, 1985; PORTELA, F. N. a kol., *Voyageurs au Moyen Age*, Imprimerie Nationale, 2007; VERDON, Jean, *Voyager au Moyen Age*, Librairie Académique Perrin, 2007; a OHLER, Norbert, *Reisen im Mittelalter*, 1986 (česky *Cestování ve středověku*, H&H 2003). Cestovatelům-spisovatelům, kteří nám zanechali své relace, se věnují např. CHAREYRON, Nicole, *Globetrotters au Moyen Âge*, Paříž: Imago, 2004 a RICHARD, Jean, *Les Récits de voyages et de pèlerinages*, (= Typologie des sources du Moyen Age occidental n° 38), Turnhout, Brépols, 1981.

³ OHLER, Norbert, *Cestování ve středověku*, op.cit., s. 7.

Svatému Jakubu v Santiagu de Compostela, nebo mnohem dále, za moře, do Svaté země, naplňovali poutníci s mošnou a holí. Cestovali obchodníci s těžkopádnými povozy i svižní vyslanci a špióni. V dobách bojů se krajinou vinuly železné zástupy vojáků. Toulali se studenti, umělci a vagabundi, a stejnou, často nekvalitní cestou putovali nemocní a žebráci, i králové a papeži. Zajímavá je ovšem otázka motivace, ba dobrovolnosti středověkého cestování: většina cestujících byla z domova vedena obživou či nezbytným účelem. Existovali však ve středověku také cestovatelé z povolání, lidé hnaní za obzor pouhou vlastní zvědavostí, osobnosti objevitelské, otevřené, svým naturelem ještě o něco bližší dnešnímu člověku, na které bude tolik bohatá pozdější renesance?

„*Nic nepozná ten, kdo na cesty se nevydá, – protože na všech světových stranách – najdete věci, před kterými ustrnete v údivu, – zvláštní zvyky, prapodivné oděvy a jídlo, – též rozdílná pojetí víry a mravů,*“⁴ píše na konci 14. století francouzský diplomat a básník Eustach Deschamps, který na svých cestách (ne vždy dobrovolně) prokřížoval pěkný kus Evropy. Pestrý kaleidoskop cestovatelských dojmů, zachycený v Deschampsových baladách a rondelech, je výmluvným svědectvím o středověkém umění cestovat, o šíři obzorů tehdejšího cestovatele, ale také o jeho limitech a odvrácené straně světoběžnické mince. Vždyť básník sám své vzletné prohlášení poněkud uzemňuje bolestínským líčením ardenských svahů, na kterých nejednou zchvátit koně, zatuchlé slaniny, kterou ho častovali na skotské plavbě, strmých alpských přechodů, po nichž vrávoral jen s nejvyšším sebezapřením, či nevábné hygieny v českých zemích, kde jej doslova na vlastním těle ohrožovaly „*vši, blechy, zápach a prasata*“.⁵ O zkušených světoběžnících promlouvá v českém překladu Mandevilla také náš kronikář Vavřinec z Březové – nazývá je termíny „*veliký lantfarěr*“ nebo „*zjezdilec*“⁶.

⁴ Cituji český překlad Martina Nejedlého, uvedený v díle NEJEDLÝ Martin, MARIN, Olivier, SOUKUP, Pavel, SVÁTEK, Jaroslav, *Guillebert de Lannoy – Cesty a poselstva*, Praha: Scriptorium, 2009, s. 122.

⁵ Osobnost cestujícího básníka do české historiografie obšírně uvedl Martin Nejedlý v díle *Fortuny kolo vrtkavé – Lásky, moc a společnost ve středověku*, Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2003, s. 231–339. Prozatímní bilanci mezinárodního bádání podává monografie BECKER, Karin, *Eustache Deschamps. L'état actuel de la recherche*, Orléans, 1996.

⁶ URBÁNEK, Rudolf, „České cesty na západ a nejstarší dva české cestopisy“, In *Ve službách Jiříka krále. Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírky*, Praha, 1940, s. IX.

Měly-li však cestovatelovy zážitky zpětný dopad do jeho domácího zázemí (vzpomeňme jen hluboce zakořeněnou víru v existenci bájných stvoření a reálií z Mandevillova cestopisu), neméně zajímavý byl i vliv, kterým cestování působilo na cestovatele samého. Nové, exotické podněty a dosud nevídané situace se stávaly výzvou pro otevřenost a intelektuální šíři středověkého člověka, výzvou o to větší, že středověká tolerance, těžce zkoušená náboženskými předsudky i hluboce zakotvenou nedůvěrou k jinakosti a zažitým modelem *my vs. oni*, měla své výrazné limity.⁷ Způsob, kterým se cizí vjemy v cestovateli odrážely, svědčil o jeho vlastním duchovním horizontu, o propustnosti jeho vnitřního světa a schopnosti tyto odlišnosti do něj zabudovat.

Cestovatel, který nás bude provázet stránkami této práce, zakusil tuto výzvu v plné šíři. Gaskoňský šlechtic Bertrandon de la Broquière, diplomat a první kráječ burgundského vévody Filipa Dobrého, křižoval svět v neklidné první polovině 15. století, kdy se nad Evropou z východu nezadržitelně smrákalo a otázka mezikulturního porozumění nabývala na palčivé aktuálnosti. Tím spíše, že samotné Bertrandonovo poslání mělo s tolerancí sotva co do činění...

Z pohledu většiny tehdejších křesťanů byla doba plná těžkých zkoušek a rozjitřená náboženskými konflikty. Odhlédneme-li od vnitřních problémů samotné katolické církve (dopady papežského schizmatu, odlišné nazírání papalismu a konciliarismu, vzepětí kacírského husitského hnutí nebo francouzský galikanismus), velmi neradostný byl stav křesťanské oikumeny jako celku. Z kdysi pyšné Byzantské říše východních křesťanů nyní zbývala pouhá enkláva, sevřená v osmanských kleštích a odvádějící ponižující tribut nepříteli. Osmanští Turci, posílení bitvami na Kosově poli a u Nikopole, se drali do nitra Balkánského poloostrova a postupně si podmaňovali Makedonii, Srbsko, Bulharsko, Valašsko... Jeruzalém, posvátné město všech křesťanů, bylo pohlceno egyptským mamlúckým sultanátem a z křižáckých panství vrcholného středověku zbývalo již jen Kyperské království, ovládané posledními Lusignany, johanitská

⁷ K problematice středověké tolerance viz například sborník PATSCHOVSKY, Alexander, ZIMMERMANN, Harald (eds.), *Toleranz im Mittelalter. Vorträge und forschungen 45. Sigmaringen*, Jan Thorbecke Verlag, 1998. Sluší se zde poznamenat, že právě středověcí cestovatelé, lidé překračující prostorové i kulturní „švy“ tehdejšího světa, nezdědka bývali nositeli progresivnějších postojů a jejich dochovaná svědectví nás dnes v otázce kategorických soudů o středověké „intoleranci“ nabádají k opatrnosti.

námořní výspa na Rhodu a drobná panství na Kykladských ostrovech.⁸ Přes naše dnešní stereotypní nazírání, které klade konec křížových tažení k roku 1291 a pádu Akkonu, nicméně mnohé evropské oči dále pohlížely do Levanty a křižácká angažovanost přetrvávala na křesťanském Západě i do doby Bertrandonovy, ba dalo by se říci, právě v ní docházela svého posledního ideologického vzepětí.⁹ Burgundský vévoda Filip Dobrý (1419–1467)¹⁰ byl významným nositelem myšlenky kruciáty, která doslova prorůstala veškerým kulturním životem na jeho dvoře, a po dobu své vlády s kolísavou intenzitou i úspěchy usiloval o její realizaci. Vážnost jeho role coby arbitra křesťanstva byla přitom posilována i současně probíhajícím úpadkem „nejkřesťanštějšího království“ Francie, oslabovaného stoletou válkou a nástupnickými nejasnostmi, což umožnilo přenos iniciativy a reprezentace křížových tažení právě na burgundský dvůr¹¹, sídlo „velkého vévody Západu“.¹²

Ve Filipově přístupu ke křižácké otázce lze nalézt prvky čirého idealismu i ryze praktické politiky. Orient byl pro burgundského vévodu zneklidňující realitou, ve vzpomínkách na ponižující porážku a zajetí jeho otce, vévody Jana Nebojácného u Nikopole (1396), ale také vábívným snem, který se vévoda snažil polapit v bezpočtu cenných rukopisů své knihovny a který částečně motivoval i jeho založení věhlasného

⁸ Podrobnější náčrt historického kontextu Bertrandonovy cesty podávám v podkapitole 2.2 *Historické milieu Voyage d'Outremer*, s. 24 nn.

⁹ K fenoménu tzv. pozdních křížových výprav viz monografie HOUSLEY, Norman, *The Later Crusades, 1274–1580. From Lyons to Alcazar*, Oxford, 1992; ATIYA, Aziz S., *The Crusade in the Later Middle Ages*, 2. vyd., New York: Kraus Reprint Corporation, 1965 (1938) a TYERMAN, Christopher, *God's War. A New History of the Crusades*, 1. vyd., Londýn: Penguin Books, 2007, s. 825–915. V českém prostředí se touto problematikou nejnověji zabývají SOUKUP, Pavel, SVÁTEK, Jaroslav (eds.), *Křížové výpravy v pozdním středověku*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010. Pozornost zasluží rovněž nedávný vědecký projekt pražského Centra mediévistických studií ve spolupráci s Filozofickou fakultou UK, Université Toulouse II-Le Mirail a Laboratoire Framespa *Pozdní křížové výpravy / Les croisades tardives* (2005–2009), který zaštitil několik mezinárodních konferencí, kolokvií a tematických publikací.

¹⁰ Osobnosti tohoto vévody z rodu Valois, který Burgundsko dovedl na výsluní jeho pozdněstředověké moci a na půl století vzkřísil územní myšlenku karolinské Lotharingie, je dnes věnováno množství literatury. Připomeňme alespoň základní syntézu SCHNERB, Bertrand, *L'Etat bourguignon, 1363–1477*, Paříž, 1999, a VAUGHAN, Richard, *Philip The Good: The Apogee of Burgundy*, Woodbridge: Boydell Press, 1970, 2002.

¹¹ Je příznačné, že byzantský současník Laonikos Chalkokondylos označuje Filipa Dobrého jako „burgundského tyрана“ a ačkoli ví, že je teoreticky vazalem francouzského krále, zároveň ho nazývá „králem Flander“. Viz Laonikos Chalkokondylos, *Apodeixeis historion*. (česky *Poslední zápas Byzance*, Praha: Odeon, 1988).

¹² Základní syntézu ke křižácké politice burgundských vévodů podává PAVIOT, Jacques, *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient (fin XIVe–XVe siècle)*, Paříž, 2003. Cenné studie poskytuje rovněž sborník CARON, Marie-Thérèse, CLAUZEL, Denis (eds.), *Le Banquet du Faisan*, Arras, 1997.

Řádu zlatého rouna v lednu roku 1430. Praktičtějšími opatřeními potom byly konkrétní vyzvědačské mise, kterými za účelem přípravy křížového tažení Filip Dobrý pověřoval své urozené důvěrníky. Již v letech 1421–1423 podnikl cestu na východ flanderský diplomat a zkušený křížák Guillebert de Lannoy. Zbrázdil přitom vody Černého i Egejského moře, v Konstantinopoli jednal s císaři Manuelem II. a Janem VIII. Palaiologem o unii křesťanských vyznání, navštívil Svatou zemi, prošel Sinajskou pouští, a především podal důkladný popis Alexandrie, Káhiry a strategické informace o opevnění středomořských přístavů i mamlúckých zbraních.¹³ Těsně po svém návratu do Evropy Guillebert tento cenný materiál shrnul v díle *Les Rapportz de Messire Guillebert de Lannoy* (Zprávy pana Guilleberta de Lannoy), vyhotoveném ve dvou exemplářích pro burgundského vévodu Filipa a anglického krále Jindřicha VI. Po roce 1450, v podzimu života potom Guillebert tyto zápisky za pomoci svého kaplana rozvinul do širěji koncipovaného díla *Voyages et ambassades* (Cesty a poselstva), které obsáhlo rytířovy vzpomínky od útlého věku až po poslední, římskou cestu, klíčové zápisky z východní mise a podávalo také itinerář jeho poutí, vykonaných ve Svaté zemi. Na mapě Guillebertova putování však zbývala bílá místa v oblasti Osmanské říše, severní Sýrie a anatolijských bejliků, o to citelnější, že právě osmanští Turci se na východě stávali novým a progresivním nepřátelským elementem, který evidentně přebíral arabskou iniciativu. Z vojensky-strategického hlediska začínalo být načase opustit perspektivu námořní egyptské invaze a spíše se soustředit na pozemní tažení a klíčový osmanský prostor.¹⁴ Právě Bertrandon de la Broquière si vzal deset let po Guillebertovi za úkol tato bílá místa doplnit a podniknout riskantní vyzvědačskou výpravu z Jeruzaléma přes Konstantinopol a neklidný Balkán až do Vídně. Ve své tajné misi přitom měl logicky navázat na svého předchůdce a zkompletovat informace, které nashromáždil a sepsal Guillebert de Lannoy.¹⁵ Protože po návratu z nebezpečné výpravy také Bertrandonovi

¹³ Cestám a životním osudům Guilleberta de Lannoy je věnována nedávná monografie NEJEDLÝ Martin, MARIN, Olivier, SOUKUP, Pavel, SVÁTEK, Jaroslav, *Guillebert de Lannoy – Cesty a poselstva*, Praha: Scriptorium, 2009. Zde také čtenář nalezne obsáhlou další bibliografii k tomuto cestovateli.

¹⁴ Abychom nebyli nespravedliví, je třeba dodat, že také Guillebert de Lannoy měl původně namířeno na osmanský dvůr. Kvůli nástupnickým bojům, které vypukly po utajované smrti sultána Mehmeda I., však z cesty sešlo a šlechtic zvolil raději okliku přes krymský přístav Kaffu a Konstantinopol. To, co se nepovedlo oficiálnímu burgundskému poselstvu obtíženému dary, musel tedy dokonat, osamoceně a inkognito, jeho nástupce.

¹⁵ PAVIOT, Jacques, *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient*, op.cit., s. 75.

jeho pán dopomohl k vlídnému a zajištěnému stáří, v němž našel čas k písemnému zpracování svých zážitků, máme dnes ojedinělou možnost porovnat cestopisy obou burgundských cestovatelů, jež od sebe dělí tenká hradba necelého desetiletí, a zamyslet se nad jejich prostorovou i myšlenkovou kontinuitou.

Přestože o prvotní motivaci Bertrandonovy cesty nemůže být pochyb, listování stránkami jeho relace přivádí pozorného čtenáře před řadu dalších otázek. Bertrandonův spis nese název *Voyage d'Outremer*, tedy „cesta za moře“, nebo volněji „zámořská cesta“, termín, kterým se ve 14. a 15. století většinou rozuměla křížová výprava, někdy také pouť do Svaté země¹⁶. Ve skutečnosti však jeho dílo, v němž se prolínají motivace diplomatické i cestovatelské, podobně jako řada jiných středověkých cestopisů vzdoruje neprodyšným typologiím. V líčení dobrodružného putování našeho Gaskoňce narážíme na vojenská fakta a cenné strategické informace, ale také prvky, které bychom vzhledem k záměru jeho mise nijak samozřejmě neočekávali – malebné popisy krajiny, líčení místních pozoruhodností a nevídaných zvyků, humorné i vážné příhody a živé drobnokresby postav a postaviček, s nimiž se cestovatel na svém putování setkal. Jen stěží lze rozhodnout, kde ve *Voyage d'Outremer* leží ona hranice mezi očekávanou vojensko-diplomatickou relací, související s ideou pozdní kruciáty, a subjektivními cestovatelskými zápisky, v nichž byla impulsem autorova osobitá zvědavost.¹⁷ Vůně dalek a potěšení z poznávání nového dodnes prosakují z Bertrandonových zápisků s nebyvalou bezprostředností, a můžeme tak spolu s Martinem Nejedlým konstatovat, že, ačkoli původní motivace cesty byla odlišná, „kontakt s cizinou a jejím obyvatelstvem jej krok za krokem změnil v pozorného cestovatele“¹⁸.

Je to právě tento rozměr Bertrandonova díla, rozměr cestovatelský a etnografický, kterým bych se chtěla na následujících stránkách zabývat a poukázat v jeho světle na některé problémy. Nakolik tolerantní vlastně byl postoj zaujatý k odlišné kultuře a víře v

¹⁶ NEJEDLÝ, MARIN, SOUKUP, SVÁTEK, *Guillebert de Lannoy – Cesty a poselstva*, op.cit., s. 108. O sémantických proměnách tohoto ve středověké literatuře frekventovaného pojmu viz WINKLER, Alexandre, *Le tropisme de Jérusalem dans la prose et la poésie (XIIe–XIVe siècle). Essai sur la littérature des croisades*, Paříž 2006, s. 372–382.

¹⁷ Autorská zvědavost, ba nemístná všetečnost, přitom nebyvala na středověkých poutích žádnou samozřejmostí, v návaznosti na myšlenky sv. Augustina, Bernarda z Clairvaux nebo Tomáše Akvinského byla naopak považována za pohoršující a neslučitelnou s poutnickým ideálem. Viz ZACHER, Christian K., „Curiositas“, In: *Curiosity and Pilgrimage*, Baltimore – Londýn, 1976, s. 21, 34–35.

¹⁸ NEJEDLÝ, MARIN, SOUKUP, SVÁTEK, *Guillebert de Lannoy – Cesty a poselstva*, op.cit., s. 118.

Bertrandonově spise, který primárně vznikl spíše v intencích mezikulturního konfliktu? Jaké byly šíře a limity jeho cestovatelské osobnosti, a nakolik jeho profil zapadá do naší zažitě představy o středověkých světoběžnících? A jaká prognóza budoucích křesťansko-pohanských vztahů, a potažmo křížové výpravy, z Bertrandonova díla vyplývá?

Rozsah práce mi bohužel neumožňuje komparaci Bertrandonovy relace ve světle jiných soudobých cestopisů¹⁹, s jedinou čestnou výjimkou jeho předchůdce Guilleberta, výsledný obraz proto převážně konstruuji bez cenné reflexe v okolí a pokouším se spíše o mikrohistorickou sondu ukotvenou v prameni samém, v pevné víře, že je dostatečně nosný, aby před čtenářem vykreslil zlomek historické skutečnosti.

Po nezbytných úvodních kapitolách věnovaných Bertrandonově životní dráze, okolnostem sepsání jeho relace a dnešnímu stavu bádání o něm v edicích a sekundární literatuře, bych ráda přistoupila k rozboru díla samého, s přihlédnutím k jeho „cestovatelskému“ rozměru. Nejprve se zabývám otázkou Bertrandonova autorského stylu a relevance jeho informací. Nakolik objektivní bylo autorovo líčení? Jak kriticky nakládal s informacemi, na jaké zdroje se obracel, čeho si všímal a které poznatky naopak „filtroval“? Kde do jeho díla promlouvá subjektivita? Co nám spis vypovídá o autorově citovosti, nebo naopak racionalitě?

Následně se pokusím stručně načrtnout tematickou šíři cestopisu, a doplnit ji drobnými antropologickými vhledy k jednotlivým tématům, která Bertrandon komentuje – exotické jídlo, móda, fauna i flóra, stavby vyrostlé podél jeho cest, i zvyky, které našeho Gaskoňce po cestě překvapily. Jak se cestovatel potýkal s cizími jazyky? Jakými prostředky se snažil splývat s okolím? Jak reagoval na klimatické změny? A jak se potýkal s nezbytnými změnami sebe samého?

¹⁹ Z evropských cestovatelů, kteří v první polovině 15. století křižovali Předním východem a zanechali po sobě písemnou relaci, jmenujme například Kastilce Pero Tafura (*Andanças e viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos*, 1453–1454), bavorského Johanna Schiltbergera (*Reisen des Johannes Schiltberger aus Munchen in Europa, Asia und Afrika, von 1394 bis 1427*), Philippa von Katzenellenboga (*Die Pilgerreise des letzten Grafen von Katzenellenbogen*, 1433–1434), francouzského herolda Gillese Le Bouviera (*Le livre de la description des pays de Gilles Le Bouvier dit Berry*, ca 1450) nebo dominikána Felixe Fabriho (*Fratris Felicis Fabri Evagatorium in Terræ Sanctæ, Arabiæ et Egypti peregrinationem*, 1480–1483).

Skrze poznávání odlišného a jeho popis bych nakonec ráda přešla k problému samotné tolerance v Bertrandonově cestopise: tolerance kulturní jako neoddělitelného aspektu cestovatelství, ale také pochopitelně tolerance náboženské, tolik aktualizované soudobou atmosférou. Zabývám se zde i otázkou Bertrandonovy osobní zbožnosti jako hodnotového rámce, z něhož jeho postoje vyrůstaly.

Moji práci uzavírá Bertrandonova charakteristika druhých kultur a jejich hodnocení. Přestože stěžejní otázkou zde bezesporu zůstává, jaký obraz Bertrandon podává o muslimském nepříteli a jakou předestírá prognózu budoucích vzájemných vztahů, snažím se letmo postihnout také ostatní skupiny, kterých se náš cestovatel dotkl – Židy, Mongoly nebo byzantské Řeky. Po podmanivé exkurzi do bájného impéria kněze Jana věnuji poslední odstavce Bertrandonovým zmínkám o husitech, a bohemikám, které do jeho cestopisu pronikly v závěrečné fázi, při návratu přes habsburskou Vídeň. Kacířství zmítající samým srdcem Evropy zde vystupuje bok po boku s pohanstvím na její periferii. Věřím, že pro českého čtenáře budou tyto závěrečné řádky osvěžujícím a snad i trochu překvapivým svědectvím o cestovatelských náhodách i nečekaných „blízkostech“ středověkého světa.

2. Bertrandon de la Broquière a jeho *Voyage d'Outremer*

2.1 Život Bertrandona de la Broquière

Historik držící v rukou dávné písemné svědectví vždy logicky směřuje k tázání po osobnosti jeho autora. *Voyage d'Outremer* nabízí na tuto otázku, *kdo* vlastně byl Bertrandon de la Broquière, odpověď velkoryse obšírnou, ale také zoufale nedostatečnou. Sedmnáct měsíců autorova života, zachycených v cestopise často doslova den po dni, poskytuje čtenáři cenný vhled do jeho každodenních starostí i zákoutí jeho myšlenkového světa, zároveň však může zavádět k nežádoucím zkreslením. Bertrandonovu osobnost totiž nelze vnímat jen v úzké výseči jeho orientálního dobrodružství (navíc vylíčeného s více než dvacetiletým odstupem a nepochybnou příměsí autorské intencionality). Před ním i za ním ležela bohatá kariéra služebníka a diplomata u burgundského dvora, a pouze na jejím základě lze také pochopit důvěru, s níž mu vévoda Filip Dobrý delikátní východní posláni svěřil, i mnohé z konečné tvárnosti spisu samého.

Podle svých vlastních slov Bertrandon de la Broquière²⁰ pocházel z vévodství Guyenne na jihozápadě dnešní Francie.²¹ *La Broquière* nebo *La Broquère* bývala farnost v kraji Nébouzan ležícím na úpatí Pyrenejí (dnešní département Haute-Garonne), která připadala k diecézi Comminges a pod soudní dvůr v Toulouse. Necelou míli od ní se již v Bertrandonově době vypínala k nebi katedrála Saint-Bertrand-de-Comminges s

²⁰ Ortografie Bertrandonova příjmení vykazuje v pramenech určité rozdíly. Původní rodový titul zní *La Broquère*, ale v účtech burgundského dvora a úředních spisech je šlechtic soustavně uváděn jako *La Broquière* nebo *La Brocquière*. V opisu rukopisu herolda Richarda de Grezil je pak u příležitosti svého sňatku s Catherine de Bernieulles nazván dokonce *Bertrand de la Blouquerie*.

²¹ Pokud neuvádím jinak, vycházím v následujícím výkladu z předmluvy Charlese Schefera k edici BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE, *Le Voyage d'outremer (1432–1433)*, ed. Charles Schefer, (= Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie 12), Paříž: Ernest Leroux, 1892, s. XIII–XXXIII (dále jen SCHEFER). Zde lze také nalézt odkazy ke konkrétním pramenům. Souhrnný Bertrandonův životopis nabízí PARAVICINI, Werner (ed.), *Europäische Reiseberichte des späten Mittelalters. Eine analytische Biographie. 2. Französische Reiseberichte*, Frankfurt n. Mohanem – Bern, 1999 (=Kieler Werkstücke, D 12), s. 80–88, č. 16. V českém prostředí cestovatele obšírně představil Martin Nejedlý ve studii „Paměti o varanovi ‚mňoukajícím víc než kočka‘ a o rubínu svatováclavské koruny, ‚velikém jako zralá datle‘ – Zvěď Bertrandon de la Broquière na cestách (sebe)poznání“, In: *Studia Mediaevalia Bohemica*, 2/2010, s. 39–73, již jsem zavázána za mnohé cenné postřehy. Další literaturu věnovanou našemu cestovateli a jeho relaci představuji v podkapitole 2.3.2 *Historiografie o Bertrandonovi*, s. 50 nn.

klášterem kanovníků a přilehlou vesničkou, která byla tradiční zastávkou poutníků do Compostely a místem, kde měl kdysi trávit ve vyhnanství konec svého života tetrarcha Héródés Antipas²². Rod de La Broquère měl tehdy zřejmě již v oblasti několiksetletou tradici – první zmínka o možném Bertrandonově předku, Arnaudu Loup de La Broquère, se váže k březnu roku 1273, kdy tento šlechtic holduje anglickému králi Eduardu I., zprávy o dalších La Broquèrech potom dále nacházíme i ve 14. století.²³ Rodový erb La Broquèrů byl „napříč zlatě a červeně pruhovaný, se lvem vyrůstajícím ze zlaté“, jedna rodová linie nesla také erb „dělený, v prvním zlatém poli vyrůstal lev z černé, druhé bylo napříč zlatě a červeně pruhované“²⁴. Přesná Bertrandonova genealogie a možné spojení se zmíněnými šlechtici však zůstávají nejasné: rodové území přechází roku 1450 do cizích rukou²⁵ a v jeho pozdější titulatuře se odrážejí výhradně úspěchy dobyté na burgundském dvoře. Snad byl mladším synem, který odešel hledat štěstí na vzdálený sever, jak se domnívá Nicole Chareyron.²⁶ Jeho kariéra je každopádně ukázkou sociálního typu 15. století, známého i ze soudobé literatury: schopného muže, který si svou zručností při obtížných misích získá panovníkovu důvěru a otevírá se mu tak možnost strmého vzestupu i bez opory v příbuzenství, které dosud tvořilo páteř společenské struktury.

Roku 1421 Bertrandon poprvé vystupuje do světla historických pramenů – nacházíme jej tehdy na burgundském dvoře Filipa Dobrého, kde bude jeho jméno po následujících osmatřicet let pravidelně zaznívat v zápisech burgundských kronikářů (Oliviera de la Marche, Guillaumea Fillastra, Mathieua d'Escouchy) i účetních záznamech, svědčících o stálých službách, které vévodovi prokazoval. Bertrandonův oficiální titul zněl *premier écuyer tranchant*²⁷, tj. první kráječ, a zřejmě si rychle dobyl

²² Josephus Flavius, *Antiquitates Iudaicae*, 18. kniha, VII, 2; *Bellum Iudaicum*, 2. kniha, IX, 6.

²³ Arnaud Luc de La Broquère skládá slib vikomtovi z Béarn a Marsan 27. února 1343, Lubat de La Broquère je zmiňován k 1. září 1345. SCHEFER, s. XIV.

²⁴ SCHEFER, s. XIII, pozn. 2.

²⁵ 30. prosince 1450 zakupuje panství La Broquère Raymond Arnaud d'Arcizas, pán na Arcizas, Nestier, Montausset, La Louret a Carittan. Jméno prodejce není uvedeno, jak však poukazuje SCHEFER (s. XIII, pozn. 2), ve stejné době je již Bertrandon na výsluní přízně Filipa Dobrého a zajištěn sňatkem s bohatou dědičkou z Artois, Catherine de Bernieulles. Jeho ochota zbavit se vzdáleného a nevýnosného rodového léna by tedy byla pochopitelná.

²⁶ CHAREYRON, Nicole, *Globetrotters au Moyen Âge*, op.cit., s. 111.

²⁷ Jak vysvětluje burgundský kronikář Olivier de la Marche, úkolem prvního kráječe bylo předkládat vévodovi nejlepší, nakrájené kousky masa a zároveň je i ochutnávat. BEAUNE, Henri,

vévodovy důvěry, neboť o pouhé dva roky později byl vyslán na půlroční misi ke vznešeným adresátům – k Janovi, hraběti z Foix a králi Karlu III. Navarrskému, s důvěrným poselstvím týkajícím se mírových rozhovorů s francouzským králem.²⁸ Při této misi se náš Gaskoněc zřejmě osvědčil, neboť již r. 1425 je mu vévodou vykázán roční důchod 1600 franků, vyplácený vždy na Vánoce a na Svatého Jana. Roku 1428 je mu svěřen do doživotní správy hrad Vieil-Chastel s přilehlým městem²⁹ a osobně doprovází vévodu do Francie při jeho jednáních s francouzským králem Karlem VII., roku 1431 vyřizuje, opět ve vévodových službách, tajnou diplomatickou misi v Bruselu.³⁰ Poté se konečně před naším šlechticem otevírá cesta mnohem vzdálenější. V účetním záznamu datovaném ke 31. prosinci 1432 mu vévoda věnuje částku 200 livrů, „*aby si pořídil oděv a řádné vybavení na jistou dalekou a tajnou cestu*“³¹. Následujících sedmáct měsíců Bertrandon putuje v zámoří, ve stopách dávných křižáků, na tureckých karavanních stezkách i v neklidných balkánských oblastech, a po celou dobu je „očíma a ušima“ vévody Filipa Dobrého.

Mýlil by se ovšem ten, kdo by čekal, že se šlechtic po náročném putování odebere na odpočinek. Bezprostředně po návratu z východu už Bertrandon opět doprovází vévodův konvoj se žoldem z Vèzelay do Gien. Úspěch ve východní misi mu nyní vynesl úkoly vysoce reprezentativního charakteru: celé první pololetí roku 1435 tráví oficiální diplomatickou aktivitou na dvoře francouzského krále Karla VII., v rámci jednání o arraském míru, a následujícího jara se na královský dvůr znovu vrací s dary pro

D'ARBAUMONT, Jules (eds.), *Mémoires d'Olivier de La Marche*, Société de l'Histoire de France, sv. II, Paříž 1883–1888, sv. IV, s. 46. Ke jmenování prvním kráječem viz PARAVICINI, Werner, *Die Hofordnungen Herzog Philipps des Guten von Burgund II. Die verlorene Hofordnung von 1419/1421. Die Hofordnung von 1426/1427*, Francia 11, 1983, s. 271, č. 124.

Bertrandonovy zkušenosti v tomto dvorském úřadě se bezesporu promítly také do mimořádné pozornosti, kterou ve své relaci věnuje exotickým pokrmům i stolovacím obyčejům.

²⁸ Jan I., hrabě z Foix (1412–1436), princ andorrský, vikomt Béarn, Marsan, Castelbon a hrabě v Bigorre, a Karel III., král navarrský (1387–1425), vévoda nemourský a hrabě evreuxský dosud s Filipem Dobrým sdíleli proanglický kurz diktovaný dohodou v Amiensu (1423).

²⁹ SCHEFER, s. XVI. K tomuto hradu se Bertrandon bude také později odkazovat v úvodu svého díla : „*Já, Bertrandon de la Broquière, pán na Vieil-Chastel, rádce a vrchní kráječ mého ctěného pána*“ („*Je, Bertrandon de la Broquiere, seigneur du Viel-Chastel, conseiller et premier escuyer trenchant de mondict tresredoubté seigneur*“).

³⁰ O četných důvěrných misích, které Bertrandon u Filipa Dobrého vykonával, viz CAPPELLINI, Maria Silvia, *The Voyage d'Oultr Mer by Bertrandon de la Broquière (1432–1433), An Enlightened Journey in the World of the Levant I*, Baltimore 1999, s. 49–64.

³¹ „*Pour luy aidier à soy habillier et aller plus honnestement en certain lointain voyaige secret auquel il le envoie de present*“, SCHEFER, s. XVII.

novorozeného prince Filipa³² (v atmosféře srdečnějších vztahů kolem mírového jednání se Filip Dobrý stává princovým kmotrem). Odměna je tentokrát mnohonásobná: pohraniční pevnost v Marcigny-les-Nonnains, 400 franků a velení Chateau-Neuf a Sainte-Marie-des-Bois. Následuje opět několik poslání, jejichž detaily podléhají přísnému utajení („*commandement et ordonnance [...] que seigneur luy a chargé et dont il ne veult aulcune aultre declaration estre faicte*“)³³. Přelom 30. a 40. let je vyplněn Filipovou diplomatickou aktivitou proti bourbonskému vévodovi Karlu I. a jím vyvolanému povstání Praguerie³⁴, a Bertrandon opět stojí ve víru událostí – jako člen burgundské delegace se účastní zasedání Generálních stavů v Orléansu i rozhodujícího tažení do Bourbonského vévodství, po kterém zprostředkuje usmíření krále s dauphinem. Roku 1442 se Bertrandon žení s jednou z nejurozenějších dědiček v Artois, Catherine de Bernieulles³⁵ a dostává od vévody svatební dar v hodnotě dva tisíce franků. Náš šlechtic se nyní nachází na plném výsluní vévodské přízně – záhy je jmenován kapitánem význačného hradu Rupelmonde, stojícího na levém břehu Šeldy naproti ústí řeky Rupel, a hejtmanem města Goudy, které se dosud vzpamatovalo z následků nedávného ničivého požáru. Následují tajná jednání mezi vévodou a dauphinem a nový diplomatický pobyt u Karla VII. v Chinonu. Po roce 1444 odchází náš šlechtic na odpočinek a usidluje se ve Flandrech. Zajímavou zmínku nám zanechává ve svých *Pamětech* Olivier de La Marche: v létě 1449 probíhal v Saint-Martin au Laert

³² Jak líčí kronikář Gaston de Beaucourt, Bertrandon v čele burgundského poselstva předal francouzské královně „*obraz ze zlata a drahokamů*“, jejímu synkovi „*zlatou trubku vykládanou drahými kameny*“ a jeho chůvám a kojným rozdál peněžitý dar ve výši pěti set zlatých *philippus*. (GASTON DU FRESNE DE BEAUCOURT, *Histoire de Charles VII*, sv. III, Paříž 1885, s. 96–97.) Čtvrtý syn Karla VII. a Marie z Anjou, nesoucí jméno svého burgundského kmotra, však téhož roku zemřel. Jediným Karlovým mužským potomkem tak nadále zůstával princ Ludvík, pozdější Ludvík XI. (narozen roku 1423, vládl v letech 1461–1483).

³³ SCHEFER, s. XX.

³⁴ V čele povstání Praguerie, které zachvátilo severní Francii v první polovině roku 1440 v reakci na nepopulární vojenskou reformu Karla VII., stanula mimo vévody Karla I. Bourbonského řada tehdejších potentátů – králův komoří Georges de la Trémoille, bretaňský vévoda Jan V., vévoda z Alençonu a blízký přítel Panny Orleánské Jan II. nebo Ludvík I., hrabě z Vendôme. Povstalci získali do svých řad také dauphina Ludvíka, který byl popuzen královnou neochotou a liknavostí ve věci jeho apanáže. Až do 17. století byl pojem *praguerie* jako hanlivý odkaz k nekontrolovanému chaosu husitských revolt ve Francii běžně používán k zesměšnění rozmanitých povstání. Viz TITZ, Karel, *Ohlasy husitského válečnictví v Evropě (Příspěvky romanistovy)*, Praha 1922, s. 83–86; z francouzské strany potom MARIN, Olivier, *Histoires pragoises. Les chroniqueurs français devant la révolution hussite*, *Francia* 34/1, 2007, s. 39–63.

³⁵ Rod de Bernieulles náležel k nejmocnějším v hrabství Artois a byl spřízněný s rody Créquy, Hauteclouque, Boufflers a Occoche. Jeden z Bernieulles, Adrien přišel o život v bitvě u Azincourtu.

blízko Calais turnaj, na kterém se Bernard bastard z Béarn³⁶ utkal se zkušenějším Jeanem bastardem ze Saint-Pol³⁷. Přestože Bernard byl při klání třikrát zasažen do tváře, chtěl v boji pokračovat, ale „*Bertrandon, první kráječ vévodův, který byl dán panu Bernardovi k radě a ku pomoci, neboť byl rodilý Gaskoňec, moudrý a zkušený ve zbraních, nechtěl, aby si pán více ublížil a dovedl jej k vévodovi*“³⁸. Bertrandon dále rozšiřuje síť svých úřadů o kastelána hradu Neufport a lovcího a správce v Ostende s doživotní rentou šedesát flanderských liber ročně.

Manželství s Catherine však zůstává bezdětné.³⁹ Jediným známým členem Bertrandonovy rodiny tak zůstává jeho bratr Jehan de la Broquière, zmíněný k roku 1436 ve vévodských účtech s titulem *écuyer* (kráječ), který tehdy po dlouhém anglickém věznění přijel k Filipovi do Brugg a obdržel od něj prostředky „*na oblečení, výstroj a další zaopatření k návratu za svým bratrem*“⁴⁰.

Bertrandonův kastelánský úřad na Rupelmonde nám zcestovalého dobrodruha představuje i v méně obvyklém světle: jak praví soudobý pramen, roku 1449 dal v pondělí před svatodušními svátky na hradě uvěznit německého kupce Henryho de Blyterswick, který chtěl ve Flandrech po právu obchodovat s anglickým sukнем. Blyterswickovi bylo při té příležitosti ulehčeno o naditý měsíc, obsahující „*čtrnáct anglických noblů, každý v hodnotě pěti šterlinků, dvě flanderské libry a čtyřicet jedna sou (de gros)*“. Navíc byl hradním pánem zdržován padesát dní a za každý den svého „pohostinství“ Gaskoňec požadoval jeden zlatý écu! Nešťastný Blyterswick byl poté eskortován do Brugg a když nemohl splatit zmíněné ubytování, byl znovu uvězněn, tentokrát na druhém Bertrandonově hradě, Neufport. Byl propuštěn až z nařízení Rady za kauci 3000 zlatých écu. Německý kupec se pak odvolal k vévodovi, který po třech letech Bertrandona předvolal a protentokrát mu ukázal méně vlídnou tvář – nakázal mu nahradit Blyterswickovi zmíněné škody (což mu ovšem nezabránilo nechat si sám

³⁶ Bernard z Béarn, pán Gerderest († 1469) byl levobočkem hraběte Jana I. z Foix.

³⁷ Jean ze Saint-Pol, pán Haubourdin († 1503) byl levobočkem francouzského konetábla Ludvíka Lucemburského, hraběte ze Saint-Pol.

³⁸ *Mémoires d'Olivier de La Marche*, op.cit., sv. II, s. 134.

³⁹ Tento fakt, spolu se skutečností, že Catherine se později po Bertrandonově skonu a uplynutí formální doby smutku znovu provdala, vedl některé historiky k úvahám o Bertrandonově nepřilíživě šťastném rodinném životě. Viz Nicole CHAREYRON, *Globetrotters au Moyen Âge*, op.cit., s. 163.

⁴⁰ SCHEFER, s. XXXIII.

zaplatit dvě stě dalších zlatých écu za soudní výlohy).⁴¹ Ten, kdo by po čtení této historicky cítil pohoršení nad skvrnou na cti našeho rytíře, by však pravděpodobně příliš podléhal idealizujícím romaneskním schématům. Poslání středověkého špióna, nesoucí s sebou všudypřítomné nebezpečí i proměnlivost sociálních rolí, si jistě nežádalo spanilé rytíře, ale spíše chladnokrevné a pragmatické typy, které se o sebe za každých okolností dovedly postarat a jež je třeba vnímat jako komplexní osobnosti, s jejich možnými klady i zápory. Jak ostatně upozorňuje Jacques Paviot⁴², i Guillebert de Lannoy byl tak trochu šarlatán, když vylákal na anglickém panovníkovi a burgundském vévodovi peníze na diplomatickou misi, které si potom strčil do vlastního měšce.

Bertrandonův hrad Rupelmonde, střežící tok Šeldy získal klíčovou pozici během revolty Gentských proti Filipovi Dobrému (1449–1453). Bohatí měšťané tehdy proti vévodovi povstali pro jeho dlouhodobé snahy nivelizovat městské svobody, vydobyté Vlámky v bitvě u Courtrai, a těžit v bohatých flanderských městech z nových nepřímých daní – především moučné a solné daně, zavedené po vzoru nepopulární francouzské *gabelle*. V říjnu 1451 gentské cechy vyhlásily generální stávkou, nastolily ve městě revoluční vládu a na následujících dvacet měsíců proměnily Flandry v bitevní pole, na němž s vévodskou standartou v ruce udatně bojoval také Bertrandon. Poté, co Filip zahnal povstalce k branám Gentu, sebrali novou armádu o síle 10–12 000 mužů a přitáhli ke zdem Bertrandonova hradu, kde při jednom z útoků v červnu 1452 padl i Filipův oblíbený levoboček a generální guvernér Lucemburska, Corneille. Burgundský dvorní kronikář Olivier de La Marche cituje Bertrandonovu řeč k vojákům, kteří před útokem u Rupelmonde hledali nocleh v jeho hradě: „*Milí pánové, přibližuje se noc a jste blízko svému nepříteli; a jsem si jist, že v Themesie leží dva tisíce Gentských, kteří nemyslí než na vaši zhoubu; navíc mnohem blíže, v té vesnici, kterou máte na dohled, stojí proti vám veliká hotovost. Chcete-li se však opevnit a připravit k obraně, máte toho zapotřebí, neboť já vám neotevřu brány hradu, který mi můj pán svěřil, dokud od něj neobdržím listem nové příkazy.*“⁴³ Velké zásluhy si potom náš špeh vydobyl v závěrečné bitvě u Gavere, probíhající 23. července 1453, jak líčí kronikář a kancléř Řádu zlatého

⁴¹ SCHEFER, s. XXVI.

⁴² PAVIOT, Jacques, *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient*, op.cit., s. 64.

⁴³ *Mémoires d'Olivier de La Marche*, op.cit., sv. II, s. 259–260.

rouna, Guillaume Fillastre: „*Mnozí padli, jak v poli, tak na útěku, a při pronásledování nepřítele Fortuna uvedla [vévodu] v ještě větší nebezpečí nežli v Bruggách, neboť jej, v doprovodu jediného muže, kterým byl Bertrandon, jeho vrchní kráječ, a který nesl jeho praporec, zavedla mezi osm set nebo tisíc nepřátelských vojáků, kteří se opevnili na louce, již ze tří stran uzavíraly pevné zátarasý a ze čtvrté řeka Écault, a byl na ni jediný vstup. Vévoda se vrhl dovnitř jako druhý, veden svou bezmeznou odvahou. Nepřátelé mu zahradili vstup, aby se nemohl navrátit a počali na něj ze všech stran silně dotírat, jako by vůbec nevěděli, kým jest. A byl tak obklíčen ze všech stran, bijíce své nepřátele a oni jej, že Bertrandon, nedbajíc nebezpečí, které mu hrozilo, sklonil kopí, na němž visela korouhev, pobídl koně ostruhami a vrazil doprostřed nepřátel s hlasitým voláním: Zrádci, zrádci, zabijíte vlastního pána! Tímto voláním jej však přivedl ještě do většího nebezpečí, neboť ti, kteří se domnívali, že útočí na prostého rytíře, nyní poznali svého vládce a pravili: Náš cíl je na dosah! A jejich troufalost se rázem zdvojnásobila, neboť měli v rukou toho, díky němuž mohli ukončit válku. Ale šlechtný vévoda pevně odolával a útočil téměř hodinu. Nakonec jeho lidé zaslechli křik nepřátel a zahlédli praporec, zaútočili v tu stranu a přivedli rovněž lučištníky, kteří svými šípy nepřítele zatlačili do řeky.*“⁴⁴ Podobný obraz věrného služebníka podává ve svých *Pamětech* také Olivier de La Marche: „*Tam stanul Bertrandon, praporec v ruce, svému pánu po boku, aby vévodu stále zpravoval, kde se nachází...*“⁴⁵ Udatný kastelán se však i u tohoto dobrodružství dočkal šťastného konce a po rozprášení Gentských v bitvě u Gavere mohl ve vévodském stanu přihlížet, jak Filip Dobrý diktuje nepříteli ponižující podmínky příměří. Jistě se mu srdce zatetelilo radostí, když se mezi válečnými reparacemi objevilo také „*padesát tisíc zlatých riddres*“ na opravu hradního kostela na Rupelmonde a tamější mše⁴⁶.

Jméno našeho šlechtice překvapivě chybí mezi účastníky pompézní slavnosti tzv. Bažantí přísahy, jež se konala v Lille a v Arrasu 17. února 1454, bezpochyby v reakci na nedávný pád Konstantinopole a závěrečnou agónii Byzantské říše. Ve snové atmosféře, naplněné křížáckým fantazírováním a bizarními sliby, vévoda spolu s přibližně dvěma

⁴⁴ *Le premier volume de la Thoison d'or, composé par reverend pere en Dieu Guillaume [Fillastre], jadis évesque de Tournay, abbé de Saint Bertin et chancelier de la Thoison d'or du bon duc Philippe de Bourgogne*, Paříž, 1517, f° 76.

⁴⁵ *Mémoires d'Olivier de La Marche*, op.cit., sv. II, s. 123.

⁴⁶ *Chronique de Mathieu d'Escouchy*, Société de l'Histoire de France, sv. II, s. 105.

sty dvaceti šlechtici veřejně deklaroval svůj záměr vytáhnout na rozhodující kruciátu proti Turkům a své odhodlání dotvrdil přísahou na bažanta jako symbol rytířské ctnosti samotných argonautů.⁴⁷ V přepychových tapisériích a orientálních *turqueries* ovšem lehce zanikala hořká pravda, že křižácká akceschopnost fakticky dosáhla svého zenitu a nadále se již nepozdvihne nad plamennou rétoriku a romaneskní snění. Bertrandon se toto poslední vzepětí vévodovy křižácké aktivity dotklo spíše negativně – protože po válce s Gentskými a následkem famózní Bažantí slavnosti vévodská pokladna zela prázdnotou, obdrželi roku 1454 všichni hodnostáři a dvořané dvouletou výpověď, bez náhrady uniklé gáže. Vévodův favorit se přesto domohl toho, že mu byly na Filipův osobní příkaz jeho důchody a plat plynoucí z kastelánství na Rupelmonde splaceny.⁴⁸

Od roku 1455 Bertrandonovo jméno přestává figurovat v účetních knihách burgundského dvora. Ve stejné době se věnuje redigování svých cestovních zápisků a dává konečnou podobu dílu *Voyage d'outremer*. Vévodu jím poctil roku 1457, spolu s Jeanem Mielotem, který pro Filipa Dobrého vypracoval francouzský překlad spisu bratra Brocharda *Advis directif pour le voyage d'outremer* (Naučení k zámořské cestě)⁴⁹. Život našeho rytíře se brzy poté uzavírá. Umírá bez potomků v Lille 9. května 1459.

⁴⁷ Těmto slavnostem je věnován sborník CARON, Marie Thérèse, CLAUZEL, Denis (eds.), *La Banquet du Faisan*, op.cit.

⁴⁸ SCHEFER, s. XXXII.

⁴⁹ Dominikán Brochard své dílo *Directorium ad passagium faciendum* dokončil roku 1332 a věnoval jej francouzskému králi Filipovi VI.

2.2 Historické milieu *Voyage d'Outremer*

V letech 1431–1447 proměnil hornorýnské město Basilej v mraveniště církevního koncilu, svolaný do jeho zdí papežem Evženem IV. Tento ekumenický, v pořadí sedmnáctý koncil, který byl zahájen 23. července 1431, jen několik měsíců po Bertrandonově odjezdu na jih, byl jakýmsi pomyslným svorníkem všech tehdy aktuálních problémů křesťanské oikumeny.⁵⁰ Projednávala se zde církevní unie s ortodoxními Byzantinci, po fiasku křížáckého tažení u Domažlic probíhaly opětovné námluvy s husitskými heretiky a římského krále Zikmunda, jehož uherské državy byly na jihu zmítány ústupovou válkou s Osmany, zde navštívilo poselstvo tureckého sultána Murada II. Španělská *reconquista* vrcholící na západním okraji křesťanského světa v očích basilejských myslitelů jen dotvářela subjektivní pocit obklíčení, představu „*křesťanstva jako pevnůstky obležené ze všech stran*“⁵¹.

Mezi aktéry v hornorýnské metropoli, která dočasně zaujala centrální postavení na duchovní mapě křesťanského světa, nechybělo ani poselstvo Bertrandonova pána vévody Filipa Dobrého. Burgundská suita vedená neverským biskupem Jeanem Germainem a chalonským biskupem Jeanem Rolinem⁵² dorazila do Basileje v březnu 1433 a na koncilu zastávala vůči jinověrcům tvrdou ortodoxní linii.⁵³ To bylo patrné již z její vůdčí osobnosti: Jean Germain († 1460), biskup v Nevers, poté v Chalonu a kancléř Řádu zlatého rouna, byl na burgundském dvoře horlivým zastáncem kruciáty tradičního ražení a autorem pozdějších nenávistných protiislámských spisů *Rozmluva*

⁵⁰ Papež Evžen IV. roku 1438 koncilní jednání přenesl do italské Ferrary, v následujícím roce pak pro nebezpečí morové nákazy do Florencie, proto byl koncil později označován jako basilejsko-ferrarsko-florentský. Evženovi odpůrci však v Basileji setrvali až do roku 1447, kdy byli na naléhání císaře Fridricha III. vypuzeni do Lausanne.

Mezi množstvím literatury zasvěcené dnes Basilejskému koncilu lze jmenovat například HELMRATH, Johannes, *Das Basler Konzil 1431–1449. Forschungsstand und Probleme* (= Kölner historische Abhandlungen 32), Köln – Vídeň, 1987; BLACK, Antony, *Council and Commune: The Conciliar Movement and the Council of Basle*, Londýn, 1979; GILL, Joseph, *Constance et Bâle-Florence*, Paříž, 1965; SUDMANN, Stefan, *Das Basler Konzil: Synodale Praxis zwischen Routine und Revolution*, Frankfurt: Peter-Lang-Verlag, 2005 (*Tradition – Reform – Innovation*, t. 8); nebo WOHLMUTH, Josef, *Verständigung in der Kirche. Untersucht an der Sprache des Konzils von Basel*, Mohuč, 1983.

⁵¹ NEJEDLÝ, MARIN, SOUKUP, SVÁTEK, op.cit., s. 13.

⁵² Jean Rolin (†1483) byl biskupem v Chalonu a v Autun a od roku 1449 členem kardinálského konkláve.

⁵³ K účasti burgundského poselstva na basilejském koncilu viz PAVIOT, Jacques, *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient*, op.cit., s. 71. O vztazích vévody Filipa ke koncilu viz také TOUSSAINT, Joseph, *Les relations diplomatiques de Philippe le Bon avec le concile de Bâle*, Lovaň, 1942.

*křesťana se Saracénem (Débat du Chrétien et du Sarrasin, 1450), Duchovní mapa světa (Mappemonde spirituelle, 1449) a Kniha o Filipových ctnostech (Liber de virtutibus [...] Philippi, 1452).*⁵⁴ Strohé a bojovné postoje zastávala burgundská strana na koncilu také vůči českým husitům. „*Náš pán vám nijak nehrozí, ale chcete-li vy, malá hrstka, vynaléztí nový zákon proti všem okolním zemím, bude tak muset učiniti,*“ hřímal na české kacíře Bertrandonův cestovatelský předchůdce, Guillebert de Lannoy.⁵⁵

Za basilejskou iniciativou burgundského vládce se však bezpochyby skrývalo více než nechuť k husitským odpadlíkům a tradiční snaha o vliv na obsazování biskupských stolců. Jak podotýká Olivier Marin⁵⁶, jméno „velkého vévody Západu“ bylo v této době již trvale spjato se Svatou zemí a křižáckým entusiasmem. Filip Dobrý od počátku vlády vykupoval křesťanské kostely v Palestině (v Jeruzalémě, Betlémě), pečoval zde o svatyně a poutnické útulky. Roku 1420 založil v Ramle špitál a kapli svatého Josefa z Arimatie, kterou později obdivoval také český světoběžník Jan Hasištejnský z Lobkovic.⁵⁷ Finančně podporoval poutníky cestující do Levanty (mezi nimiž nechyběli jeho nevlastní bratr Guyot Burgundský (1426), rytíř Řádu zlatého rouna André de Toulangeon (1432) a již zmíněný Guillebert de Lannoy (dvě poutě v letech 1421–3 a 1446) i účastníky posledních pobaltských „rejz“, kterým zpětně hradil náklady na cestu do Pruska⁵⁸. Pod vlivem svého dvořana, johanity Fouchauta de Rochechouart, projevoval rovněž zájem o Rhodos, jemuž ve čtyřicátých letech poskytl i námořní podporu. Problém kacířských husitů však křesťanskou prestiž burgundského vévody zjevně popouzel také – svého času si nechal vypracovat strategické *Memorandum o způsobu vedení války proti husitům (Avis pour entreprendre la guerre contre les Hussites)*, jehož autorem byl zřejmě Guillebert de Lannoy.⁵⁹

⁵⁴ O Bertrandonově pozdější polemice s Germainovou démonizací muslimů pojednávám v *Závěru* práce, s. 120 nn.

⁵⁵ *Deník Petra Žateckého. Liber diurnius*, přel. František HEŘMANSKÝ, Praha, 1953, s. 152–153.

⁵⁶ NEJEDLÝ, MARIN, SOUKUP, SVÁTEK, op.cit., s. 42.

⁵⁷ Jan Hasištejnský z Lobkovic, *Putování k Svatému hrobu*, překlad František Maleček, Praha, 1907, s. 102.

⁵⁸ PAVIOT, Jacques, „La croisade bourguignonne aux XIVE et Xve siècles: un ideal chevaleresque?“, In: *Francia* 33, 2006, s. 33–68.

⁵⁹ Viz LETTENHOVE, Kervyn de (ed.), *Oeuvres de Georges Chastellain*, sv. II, Brusel, 1863, poznámka 1, s. 231 nn. V našem prostředí pojednání vydal hned ve dvou verzích NEUMANN, Augustin Alois, *Francouzská hussitica I* (Studie a texty k náboženským dějinám, III/2–4), Olomouc, 1923, s. 89–103.

Dalo by se říci, že mise Bertranda de la Broquière byla věrným otiskem drúzy basilejských problémů i všestranných aktivit jeho pána. Vždyť na své trase protínala papežský Řím, svatá místa v Palestině, sultánův palác v Edirne, obklíčenou Konstantinopol i okraj husitského bojiště a symbolicky se uzavřela právě v hradbách koncilní Basileje. Ráda bych nyní důkladněji načrtla její průběh a politickou situaci v zemích, jimiž cestovatel na východě projížděl.

2.2.1 Průběh cesty

Cesta, na níž náš šlechtic strávil zhruba pět set dní, se zprvu podobala tradičním poutním itinerářům, podle nichž mířili do Svaté země jeho krajané. Bertrandon vyjel z Gentu v únoru 1432, tedy v ročním období cestování nepřiliš nakloněném. Záhy to pocítil na vlastní kůži při předjarním přechodu Savojských Alp průsmykem Mont Cenis, který způsobil nemalé trápení již Jindřichu IV. při jeho tažení do Canossy v zimě roku 1077, a jímž se se sebezapřením kymácel i Eustach Deschamps. Za pomoci zkušených horských vůdců, *marrons*, kteří poutníky v naprostém tichu vedli po lavinovitých svazích⁶⁰, Bertrandon dospěl do Piemontu a odtud zamířil přes Piacenzu, kde se střetl s průvodem římského krále Zikmunda Lucemburského, Boloňu, Florencii a Spoleto do Věčného města. Po krátkém pobytu v Římě, při němž se setkal s příznivcem svého pána, papežem Evženem IV., a dělil svou pozornost rovným dílem mezi ohromující zbytky pohanské velikosti a bohulibé památky křesťanské současnosti, se náš cestovatel vydal do Benátek – skutečné přístavní velmoci středověku a tradičního výchozího bodu všech východních plaveb.

8. května 1432 Bertrandon vyplouvá do vln Středozemního moře, a dobře načasovaná plavba je mu jistou satisfakcí za předchozí alpské soužení (středomořská doprava podléhala ve středověku nesmlouvavým zákonům přírody: nejméně rizikové období pro námořní dopravu probíhalo mezi 26. květnem a 14. zářím, od půli září byla plavba Středozemním mořem nejistá, zhruba od 10. listopadu pak neproveditelná⁶¹).

⁶⁰ Jak náš cestovatel líčí, kvůli nebezpečí laviny alpsští průvodci zakázali svým klientům „*nejen křičet, ale i hlasitě mluvit*“. SCHEFER, s. 2–3.

⁶¹ OHLER, *Cestování ve středověku*, op.cit., s. 32.

Vylodění v Jaffě, nehostinném přístavu s mělkým dnem, který jej uvítá ve Svaté zemi, našemu cestovateli prudce otevře oči do neutěšené reality – křesťanští poutníci, vydání napospas úředníkům egyptského sultána, zde musí zaplatit taxy a projít vízovou povinností. Jediným útlukem před sžíravým slunečním žářem je jim při těchto zdoluhavých procedurách skalní jeskyně.⁶² Po průjezdu zelenavou Ramlou, obklopenou zemědělským zázemím, vstupuje Bertrandon do Jeruzaléma. Ve Svatém městě stráví šlechtic dva měsíce, v nichž se věnuje „obvyklým poutím“⁶³ a s narůstající hořkostí sleduje podřízenost zdejších, a zejména západoevropských křesťanů Saracénům. Po vzoru svého předchůdce se také pokusí vykonat v suitě burgundských šlechticů pouť ke klášteru svaté Kateřiny na úpatí hory Sinaj, v poušti jej však zaskočí horečnatá nemoc, „tak prudká, že málem zemře“, pro kterou musí s těžkým srdcem od svého úmyslu upustit.⁶⁴

Jeruzalém, kýžený cíl evropských poutníků, je však pro Bertrandona pouhým výchozím bodem... Sotva se ve františkánském klášteře na hoře Sión zotaví ze své nemoci, začíná se poohlížet po průvodci, který by jej doprovodil dále na sever, „aby vykonal cestu a pouť do Nazaretu a na horu Tábor“. Náš cestovatel tehdy poprvé narazí na komplikace: sultánův jeruzalémský místodržící Nâsir Eddin⁶⁵ šlechtici odmítne přidělit doprovod, s poukazem na nedávnou vraždu Benátčana v uvedené oblasti. Ani vikář kláštera františkánů na hoře Sión Giacomo de Beloro se netváří nad nečekanou iniciativou nijak potěšeně a raději odešle příliš agilního poutníka s doprovodem zpět do

⁶² SCHEFER, s. 9–10.

⁶³ Protože Bertrandonova relace se v našem prostředí zatím nedočkala uceleného překladu, přináším z ní citace v překladu vlastním. Vycházím při něm ze Scheferovy středofrancouzské edice BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE, *Le Voyage d'outremer (1432–1433)*, ed. Charles Schefer, (= Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie 12), Paříž: Ernest Leroux, 1892 (dále jen SCHEFER). Při překladu obtížnějších pasáží rovněž přihlédnu k moderní edici BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE, *Le voyage d'Orient. Espion en Turquie*, eds. Hélène Basso a Jacques Paviot, Toulouse: Anacharsis, 2010. Děkuji profesoru Jacquesi Paviotovi za laskavé zpřístupnění této edice ještě před jejím vydáním.

⁶⁴ SCHEFER, s. 14–26.

⁶⁵ Nâsir Eddin neboli Nanchardin, Naçardin vystupuje rovněž v rukopisech dalších soudobých cestovatelů. Například Pero Tafur prozrazuje, že tento muž vykonával v r. 1428 úřad místodržícího a doprovázel jej s jeho společníky z Jeruzaléma do Jaffy. (*Andanças e viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidas (1435-1439)*. Madrid, 1874, p. 65.) Jeho osobu možná lze ztotožnit s Nâsir al-Dînem Muhammadem b. al-Maymûnem, jedním z egyptských vyslanců, kteří r. 1430 vedli mírová jednání s posly krále Alfonse V. Aragonského.

Jaffy.⁶⁶ Tvrdohlavý Gaskoněc si ovšem prosadí svou – namísto zpáteční italské lodi nastoupí na saracénskou palubu a vydá se na průzkum syrských přístavů: Akkonu, Týru se Šalamounovou „studní živých vod“, Sidonu a Bejrútu. Na radu janovského kupce Jacopa Pallavicina Bertrandon poté zamíří do Damašku, „nejlepšího města, které [egyptský] sultán mimo Káhiry má“⁶⁷, v naději, že by se mohl přichomýtnout k některé z kupeckých karavan a postoupit dále na sever. O zářijových kvatembrech⁶⁸ roku 1432 Bertrandon podniká namahavý výstup na horu Tábor. Odvážný cestovatel zřejmě výjimečně přihlédne k varováním svého okolí a najme si na tuto cestu plných šest domorodých průvodců, přesto však zažije horké chvíle, když se s nimi rozejde ve zlém a na zpáteční cestě pak vjede do cesty dvojicí po zuby ozbrojených Arabů v pyšných krojích.⁶⁹ Mezi *moucres*, saracénskými průvodci, kteří pronajímali své služby a zvířata křesťanským poutníkům, však lze nalézt i sympatičtější typy – jiný Bertrandonův průvodce se s ním v noci krade temnotou ke Galilejskému jezeru, „aby se vyhnuli placení poplatku“ a v blízkosti Josefovy studně jej v převleku za Saracéna dokonce uvede i do jeho první mešity.⁷⁰

Při svém návratu do Damašku se Bertrandon stává svědkem slavnostního vjezdu poutnické karavany z Mekky. Náš cestovatel v údivu pozoruje nekonečný řetězec velbloudů i pomyslné duchovní centrum průvodu, rukopis *Koránu*, vezený pod ozbrojenou eskortou, a poté v pestrém doprovodu odchytí propuštěného otroka Abdallaha, který jej zasvětil do tajemství „*sekty a zákona Mohamedova*“⁷¹. Ve zdejší sídle benátského konzula se také Bertrandon setkává s kaplanem, který pro něj vypracuje

⁶⁶ SCHEFER, s. 26.

⁶⁷ SCHEFER, s. 38.

⁶⁸ Tzv. kvatembrové dny byly čtvrtletně se opakujícím postním obdobím. Probíhaly v týdnech po třetí neděli adventní, po první neděli postní, ve svatodušním týdnu a po svátku Povýšení sv. Kříže, a to vždy ve středu, pátek a sobotu.

⁶⁹ SCHEFER, s. 46–50.

⁷⁰ SCHEFER, s. 51–52. O Bertrandonově vnímání islámské architektury viz podkapitola 3.2.5

Architektura – od turkménských stanů k antickým velikánům, s. 84 nn.

⁷¹ SCHEFER, s. 56–58. Jak ukazuje Bertrandonovo označení, islám nebyl v tehdejší době pokládán za nefalšované pohanství, ale spíše křesťanskou sektu a deformované učení Kristovo. Z toho také vycházely optimistické vize některých evropských intelektuálů, věřících, že prostřednictvím teologické debaty lze muslimy navrátit „na pravou cestu“. Viz. NEJEDLÝ, MARIN, SOUKUP, SVÁTEK, *Guillebert de Lannoy – Cesty a poselstva*, op.cit. s. 27–29. Abdallahově vyprávění se dále věnuji v kapitole 4 *Rozbor Bertrandonovy zbožnosti*, s. 96–97.

o *Koránu* obsáhlý spis – náš špeh velmi dobře ví, jak zalahodit zvědavosti svého pána!⁷² Ale ví také, že nemá času nazbyt: když ve městě zahlédne tureckou karavanu, která má údajně namířeno do Bursy v samém srdci Osmanské říše, hbitě si vymyslí výstřední historku o bratru, „*obchodníku s kuními kožkami*“, jehož by rád navštívil, a nakonec dosáhne nedosažitelného: vůdce karavany Hodža Barak svolí, aby jel v suitě jeho služebnictva. Bertrandon už na více nečeká, na damašské burze se ustrojí a důkladně vybaví „*po místním způsobu*“ a 11. září 1432 vyjíždí na sever.⁷³

Turecká karavana, s níž Bertrandon směřuje do nitra Malé Asie (Baalbek, Homs, Hama, Antiochie), staví našeho cestovatele před mnoho nových zážitků a stává se zásadním zlomem v charakteru celé jeho cesty – aby nevzbuzoval zbytečnou pozornost, musí projít hlubokou proměnou svých zvyklostí, od každodenních činností jako je spaní, stolování a jízda v sedle až po krmení vlastního koně. Karavana mu však umožní také nové setkání – s mamelukem čerkeského původu, který se stane jeho věrným společníkem a bezpochyby sehraje klíčovou úlohu v Bertrandonově otevírání se odlišným kulturám.⁷⁴

U Antiochie, kdysi pyšného hlavního města křižáckého knížectví⁷⁵, vjíždí cestovatel do bejliku Ramazanoğlu, obývaného kočovnými Turkmény s kulatými stany a hbitými luky.⁷⁶ V Adaně se mu dostane exotického zážitku při návštěvě městských lázní.⁷⁷ 1. listopadu 1432 potom Bertrandon vstupuje do pohoří Taurus, strmícího po obou stranách třítisícovými velikány, „*toho největšího, jaké kdy viděl*“⁷⁸, a po namáhavém zimním horském přechodu, při němž svého hřebce stěží chrání před sněhem vlastním pláštěm, sestupuje do bejliku Karamanoğlu⁷⁹. Ve městě Karaman se na našeho cestovatele nečekaně usměje vrtkavá Fortuna – seznamuje se s kyperskými šlechtici

⁷² SCHEFER, s. 58.

⁷³ SCHEFER, s. 59–60.

⁷⁴ O tomto svérázném přátelství a jeho přínosu pro Bertrandonův cestovatelský obzor dále pojednávám v kapitole 5. *Přijetí odlišnosti – od kulturní konfrontaci ke kulturní toleranci*, s. 102 nn.

⁷⁵ Knížectví antiochijské existovalo na syrské půdě v letech 1098–1268. Jak líčí historik Aboul Mehassin, hradby Antiochie čítaly při její kapitulaci roku 1268 po obvodu 12 mil a byly opevněné 136 věžemi. V době, kdy městem projíždí náš cestovatel, „*jsou hradby ještě hezké a celistvé a obklopují převelikou zemi*“ (SCHEFER, s. 85).

⁷⁶ O tomto státě a jeho politické pozici na mapě Předního východu hlouběji pojednávám v podkapitole 2.2.2 *Outremer – Země na východě*, s. 37–38.

⁷⁷ SCHEFER, s. 96.

⁷⁸ SCHEFER, s. 101.

⁷⁹ O Karamanoğlu uvádím více v podkapitole 2.2.2 *Outremer – Země na východě*, s. 38–39.

Lyachinem Castrisiem a Léoncem Machérasem, kteří mají namířeno k samotnému vládci bejliku obnovit spojenecké smlouvy po nedávné smrti svého pána, lusignanského krále Januse⁸⁰. Díky této nové známosti se Bertrandon v Konye stane očitým svědkem audience u beje Ibrahima II.⁸¹ Zároveň však přichází i neodvratné rozloučení s oblíbeným mamelukem. Našemu Gaskoňci nezbyvá, než se nadále držet Hodža Barakovy karavany a přidat na obezřetnosti – u města Kara Hisar (dnešní Afyonkarahisar) totiž náš cestovatel vstupuje do země samotného „Velkého Turka“, Osmanské říše.

Maloasijská část osmanských držav, kterou narozdíl od části balkánské již nezmítají permanentní vojenské operace, nabízí průchozím překvapivě příjemné zážitky, ať už přírodní nebo kulinářské, které se po strohé turkménské stravě vyhládlému šlechtici zdají být přímo nebeskou manou. V Burse, žijící čilým obchodním životem, se Bertrandon těší z opětovné společnosti evropských kupců a zkoumavě obchází sultánův palác, obestřený vábívým tajemstvím a harémovými historkami, příznivý dojem z města však kazí hořký stín v podobě místního prodeje křesťanských otroků.⁸² Bertrandon se poté přidává ke skupince janovských kupců a přes „Rámě svatého Jiří“⁸³ se dočasně navrací na křesťanské území, do poslední výspy Byzantské říše Konstantinopole⁸⁴. Město na Bosporu Bertrandona uchvátí krásou svých kostelů i pozůstatky bývalé antické velikosti, byzantský císař, odvádějící každoroční desetitisícový tribut sultánovi, i jeho řecký lid v něm však probouzejí spíše despekt a nedůvěru nežli ekumenické sympatie.⁸⁵

22. ledna 1433 se Bertrandon znovu vydává na cestu. Tentokrát vede svého koně směrem na Edirne, tehdejší hlavní město Osmanské říše a sídlo sultána Murada II. (1421–1451). Opět šikovně využívá místních diplomatických kruhů – tentokrát se připojí k milánskému vyslanci k „Velkému Turkovi“, Benedettovi Folcovi da Forli –, dosáhnout kýženého cíle však není nijak snadné. Ve městě Yeni Bazar sice náš

⁸⁰ Kyperský král Janus zemřel 19. června 1432. Následoval jej poslední legitimní lusignanský panovník Jan II. (1432–1458).

⁸¹ SCHEFER, s. 110–113.

⁸² SCHEFER, s. 132–135.

⁸³ „*Le bras Saint Georges*“, středověký termín pro Bospor.

⁸⁴ Náš zvěd byl zřejmě posledním francouzsky píšícím autorem, který byzantskou metropoli navštívil před jejím pádem roku 1453.

⁸⁵ SCHEFER, s. 150–167.

cestovatel zahlédne sultánovu suitu a slídivým zrakem důkladně přejede jeho oděv, při prosbě o audienci však přichází zklamání – sultán vykáže milánské poselstvo zpět do Edirne a nechá je tam čekat plných jedenáct dní, neboť „*se nechce ničím zabývat a vyjel si jen pro vlastní potěšení*“⁸⁶. Bertrandon tedy využívá prodlevy alespoň ke sběru strategických informací o Muradových zvycích, příjmech a vojenské síle. Díky svému zkušenému společníku, „*panu Benedicovi*“, si také udělá nezkrášlený obrázek o pragmatické místní politice Milána, v níž sobecký partikularismus a vzájemná rivalita s Benátkami převažují nad křesťanskou sounáležitostí. Když se da Forli konečně dočká audience, vmísí se náš zvěd mezi poselstvo a pozorně přihlíží celé ceremonii, kterou později do detailu popíše ve své relaci.⁸⁷ Šance na reálný dopad milánských diplomatických obezliček jsou však mizivé. Poslední vévoda z rodu Visconti, Filippo Maria sice sultána prosí, „*aby se pro lásku k němu uvolil ponechat římskému císaři Zikmundovi království uherské, Valašsko, Bulharsko až k Sofii, bosenské království a to, co držel v Albánii*“, Muradova odpověď je však kategorická: nemá v úmyslu vracet území, která dobyl mečem, ostatně v tuto chvíli ani on ani jeho lid „*nemají mimo císařské državy žádnou jinou zemi k obsazení*“⁸⁸.

12. března 1433 se Bertrandon ve Forliho doprovodu vydává z Edirne do nitra neklidného Balkánu. V Plovdivu s nostalgií hledí na ruiny monumentálního paláce Filipa Makedonského, projíždí porobenou bulharskou Sofii, městem Niš, patřícím dříve srbskému despotovi, a také poboženým Kruševacem, který je nyní sídlem osmanského místodržícího Sinana Beje. Náš cestovatel opakovaně referuje o většinově křesťanském obyvatelstvu, „*keré má velkou vůli dostat se ze své poroby, kdyby našlo někoho, kdo by se jich zastal*“⁸⁹, a vytrvale zaznamenává doutnající památky nedávných bojů. Po překročení Západní Moravy, která tvoří hranici přímo ovládaných osmanských území, vstupuje Bertrandon do země „*despoty Rašky, neboli Srbska*“. Poslední srbský despot Jiří Branković (1427–1456) se prozatím snaží kormidlovat mezi císařskými a osmanskými mocenskými proudy, a zaštiťovat se obojetnou vazalskou politikou, poměry na hranici despotoviny však hořce dokládají reálnou perspektivu vzájemných

⁸⁶ SCHEFER, s. 177.

⁸⁷ SCHEFER, s. 187–196. Da Forliho suita navštíví Murada II. hned dvakrát.

⁸⁸ SCHEFER, s. 196.

⁸⁹ SCHEFER, s. 202.

vztahů: zatímco Srbsko udržuje se svým sousedem *modus vivendi* za pomoci padesátitisícového tributu z novobrdských dolů, na osmanské straně hranice kotví flotila, neustále připravená k převozu sultánova vojska.⁹⁰

12. dubna 1433 náš cestovatel dosáhl Bělehradu a tím i držav římského císaře a uherského krále Zikmunda Lucemburského. Město na soutoku Dunaje a Sávy, které dlouhodobě tvoří poslední výspu uherské vojenské hranice, je pečlivě opevněno pěti baštami a kvalitní dvojitou hradbou. Zikmundova obezřetnost je více než pochopitelná: Bělehrad je významným strategickým bodem umožňujícím jediný přechod přes Dunaj, a navíc pouhé dva dny po proudu řeky leží Turky dobytý hrad Golubac⁹¹.

Ani po vstupu do císařských držav nepřestává náš cestovatel zvědavě pozorovat a komentovat své okolí. Cestou do biskupského Szegedu například Bertrandon udiveně kroutí hlavou – po celou dobu totiž v krajině nespátří jediný strom, oheň se zde rozděluje leda „ze slámy nebo rákosu“⁹². V uherské Pešti se zase coby správný rytíř raduje z kvetoucího koňského trhu a přejíždí hodnotícím pohledem zdi nové věže na břehu Dunaje, jejíž stavbou císař pověřil francouzské kameníky.⁹³ Důstojného přijetí, které v sobě nese již něco z důvěrně známé západní atmosféry, se potom cestovatel dostává na dvoře vévody Albrechta Rakouského ve Vídni. Náš světoběžník, znavený věčným trmácením po nekvalitních stezkách, si zde může na pár dní odpočinout u radovánek a hostin, po delší době se potěšit ze společnosti dam, ozdobených diadémy a šustícím hedvábím, prohlédnout si vévodovu pokladnici, střežící také české korunovační klenoty, a dozvědět se pár pikantních informací o kacířských husitech, které náš rytíř nazývá *Houltz*.⁹⁴ Přes Sankt Pölten, kartuziánský klášter Melk, Linec, kde užívá

⁹⁰ SCHEFER, s. 206–207. O komplikované situaci Srbska v osmanském stínu hlouběji pojednávám v podkapitole 2.2.2 *Outremer – Země na východě*, s. 45–48.

⁹¹ SCHEFER, s. 211–216. Bitvě o Golubac (1428), při níž zahynul polský křižák Závaš Černý z Garbowa a tento strategický bod na Dunaji padl do rukou Turků, připisoval náš cestovatel nezanedbatelný význam. S čilým zájmem také zaznamenal vyprávění jejich očitých svědků (SCHEFER, s. 198). Viz CAPPELLINI, *The Voyage d'Oultr Mer by Bertrandon de la Broquière*, op.cit., s. 149–150.

⁹² SCHEFER, s. 232.

⁹³ SCHEFER, s. 235–236.

⁹⁴ SCHEFER, s. 239–246, 248–250. K Bertrandonově vřelému přijetí na vídeňském dvoře viz také PAVIOT, Jacques, *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient*, op.cit., s. 78

pohostinství Kateřiny z Rožmberka⁹⁵, Mnichov a Kostnici potom Bertrandon přijíždí do Basileje, jejíž hradby tehdy naplňoval čilý ruch církevního koncilu. Přestože vévoda Filip Dobrý nebyl žádným nadšeným stoupencem konciliárního hnutí a v církevní politice sázel spíše na papeže Evžena IV., nemohlo u církevního rokování chybět ani burgundské poselstvo, a tak náš cestovatel po řadě měsíců spatří důvěrně známé tváře – neverského biskupa Jeana Germaina, chalonského biskupa Jeana Rolina a dokonce i svého cestovatelského kolegu, pana Guilleberta de Lannoy.⁹⁶ Co si asi mezi sebou oba světoběžníci pověděli?

Kýžený konec cesty byl nyní již na dosah. Bertrandon se vydává zpět do svého vévodství, projíždí Besançon a Dijon a v polovině července roku 1433 v opatství Pothières nalézá vévodu Filipa Dobrého.⁹⁷ Po sedmnácti měsících dobrodružného putování padá před svým pánem na kolena. „*Předstoupil jsem před něj tak, jak jsem vyjel z Damašku, a přivedl mu svého koně, kterého jsem zakoupil, a odevzdal mu veškerou svou výbavu, soubor Koránu a Skutků Mohamedových, jež mi dal zapsané v latině kaplan benátského vyslance v Damašku. Tyto početné spisy můj pán dal panu Jeanu Germainovi, doktoru teologie, aby je prozkoumal, a více jsem je nespatriil.*“⁹⁸ Jeho mise byla splněna.

2.2.2 *Outremer* – Země na východě

V následujících medailoncích bych ráda blíže nastínila politickou situaci v zemích, jimiž procházela Bertrandonova zámořská cesta. Pro jejich obecnou známost a omezený prostor daný touto prací přitom prakticky pomímám státy katolické západní Evropy (Burgundsko, Francie, italské státy, Svatá říše římská) a soustřeďuji se na úsek Bertrandonova putování od Jaffy po Bělehrad, tedy východní státy pod mamlúckou, turkménskou či osmanskou nadvládou, jejichž realie jsou českému čtenáři známy o

⁹⁵ Kateřina z Rožmberka byla manželkou Reinprechta ml. z Wallsee, pověřeného tehdy ochranou rakouských hranic proti husitským nájezdům. Svatební úmluvy tohoto páru lze nalézt v *Listáři a listinári Oldřicha z Rožmberka I (1418–1437)*, ed. Blažena RYNEŠOVÁ, Praha 1929, s. 276–278, č. 383.

⁹⁶ SCHEFER, s. 258.

⁹⁷ Jacques Paviot situuje Bertrandonovo setkání s Filipem Dobrým konkrétně mezi 11.–15. červenec 1433. *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient*, op.cit., s. 78.

⁹⁸ SCHEFER, s. 260–261.

poznání méně (nebo vůbec). K jejich hlubšímu studiu se snažím čtenáře dále vést v poznámkovém aparátu.

Egyptský mamlúcký sultanát

V roce Bertrandonova příjezdu do Jaffy ovládal Egypt, Sýrii a Hidžáz již desátým rokem osmý sultán z čerkeské mamlúcké dynastie al-Ašraf Sajfuddín Barsbáj (1422–1438).⁹⁹ Vláda tzv. čerkeských (nebo burdžijských) mamlúků, kterou zahájil roku 1382 sultán Barquq, představovala nejdelší souvislé období jedné vládní elity v Egyptě a v Sýrii trvající (s výjimkou epizodické vlády kipčackého sultána Hádždžího v letech 1389–1390) plných 134 let. Vojenskou i hospodářskou stabilitu čerkeského sultanátu zprvu ohrožovaly revolty „staré gardy“ kipčackých mamlúků, vedené emíry Mintášem al-Ašrafím a Jilbughou an-Násirí. Daleko nepříjemnějším fenoménem se však pro zdejší sultány měla brzy stát rozpínavost Osmanů, kteří se od dob sultána Bajezida I.¹⁰⁰ tlačili z původního kmenového území do střední a východní Anatólie a polykali tak nárazníkové pásmo s Egyptem spřátelených bejlíků (karamanovský, ramazanovský a dulkadirovský). Jako blesk dopadla na mamlúcký sultanát invaze Tamerlánových turkicko-mongolských válečníků, kteří v letech 1400–1401 vyplnili syrská města (Aleppo, Baalbek a Damašek) a načas uvedli sultanát do podřízeného postavení. Na druhou stranu však právě Tamerlán svými akcemi v Anatólii o jedno století zbrzdil osmanský zábor Sýrie a Egypta.¹⁰¹

Sultán Barsbáj přišel původně do Egypta z Krymu jako otrok prvního čerkeského sultána Barquqa. Po ukončení vojenského výcviku a nabytí svobodného stavu Barsbáj strmě stoupal přes hodnosti dvorského číšníka, emíra v Damašku a *dawádára* (státního tajemníka) a stal se regentem nedospělého sultána Muhammada, jehož v dubnu 1422 odstavil od moci. Vzhledem k hospodářské slabosti svých zemí Barsbáj logicky od počátku napřel pozornost na křesťanský Kypr, který představoval základnu janovských a katalánských námořních lupičů napadajících mamlúcké lodě a zároveň byl jako

⁹⁹ V následujícím výkladu čerpám z publikace BAREŠ, Ladislav, VESELÝ, Rudolf, GOMBÁR, Eduard, *Dějiny Egypta*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009, s. 314–326. Barsbájově vládě se rovněž věnoval Charles Schefer ve své předmluvě k edici, viz SCHEFER, s. XXXIV–LIII.

¹⁰⁰ Bajezid I., zvaný „Blesk“ vládl Osmanské říši v letech 1389–1402.

¹⁰¹ Viz následující výklad o Osmanské říši, s. 42.

pomyslné pokračování Jeruzalémského království baštou křižáckých útoků proti muslimům. Otevřenou válku zažehl incident z roku 1422, kdy Kypřané zajali Barsbájovu loď obtíženou dary pro osmanského sultána Murada II. V odvetu proběhly v letech 1422–1426 tři egyptské expedice na Kypr, které uvedly do prekérního postavení rovněž křesťany na území sultanátu – Barsbáj dokonce načas vypověděl ze svých zemí všechny západní křesťany. V červenci 1426 mamlúci vyplenili Nikósii, při čemž zbořili chrám na Křížové hoře, vyvezli z královského paláce korunu Lusignanů, drahé tapisérie i exotické hrací hodiny, zašlapali do prachu královské praporce a nechali veřejně vyvolat jméno Alláhovo. Když zajatý kyperský král Janus de Lusignan musel v poutech kleknout před Barsbájem, políbit zemi a vyslechnout požadavek dvou set tisíc dukátů výkupného, padl do bezvědomí. Kypr zůstal v područí mamlúckého sultanátu až do jeho zániku a ovládnutí Osmany roku 1517, jako egyptský vazal s povinností odvádět 5–8000 dukátů ročně.

Kromě kyperských bojů Barsbáj věnoval energii zejména zpevnování východní hranice říše. Zde v letech 1429–1433 měřil své síly s Turkmény z kmenového svazu Akkojunlu (rodu „Bílé ovce“), kteří se pod vedením beje Kara Yülük Osmana tlačili do severosyrské provincie Diyârbekir. Také syrské pobřeží bylo v dobách Bertrandonovy cesty sužováno boji – zdejší obchodní trasy narušovali piráti, kteří se těšili nepokryté ochraně aragonského krále Alfonse V. a tarenského prince Giovanniho Antonie del Balza Orsiniho. Kvůli jedné z jejich provokací se v Damašku dostane do svízelného postavení také sám Bertrandon.¹⁰²

Mamlúcká Sýrie byla v 15. století rozdělena na pět emirátů: Filištín s Jeruzalémem a Svatou zemí (oblast mezi městy Al-Arišem, Megidem, Jaffou a Jerichem); Hauran; Damašek, zahrnující území od města Týru až k ústí Nahr al-Kalb (Psí řeky) severně od Bejrútu; Hama, jíž vládli princové z vazalské ajjúbovské dynastie; a Aleppo, které coby „*Bab al-Mulk*“ (brána do království) neslo významný strategický úkol ochrany severní hranice. Novinky ze Sýrie byly do Egypta dopravovány spěšnými kurýry na

¹⁰² O této příhodě blíže pojednávám v podkapitole 3.2.2 *Linie etnografická: popisy fauny a přírody*, s. 75–76.

dromedárech (s jedním z nich se na svých cestách setkal také Bertrandon¹⁰³) nebo poštovními holuby, kteří se slétali ke káhirské citadele.

Hospodářsky čerkeský sultanát značně strádal, vinou častých epidemií, rozkolu mezi solárním zemědělským a muslimským lunárním rokem¹⁰⁴, narůstajících daní i poklesu středomořského obchodu v důsledku oslabení partnerských obchodních center – Benátek, Florencie, Janova, Pisy, Konstantinopole a Soluně – osmanskými výboji. Barsbáj, který byl svými současníky hodnocen jako bezohledně lakomý až hamižný, se snažil státním financím vypomoci zaváděním nových cel (například za poutnické předměty zakoupené ve svatých městech) či převodem asijského obchodu do rudomořských přístavů pod egyptskou svrchovanost. V rámci těchto záměrů také získal pod svou nadvládu pobřeží Hidžázu s posvátnými městy Mekkou a Medínou. Svou pozici panovník dále posiloval četnými monopoly – např. na pěstování a zpracování cukrové třtiny, na obchod s pepřem a skořicí, dřevem, kovy, solí..., a rovněž na každoroční výrobu zdobené pokrývky Ka'by, tzv *kiswy*. Bez ohledu na muslimské náboženské právo *šari'u* Barsbáj rozšířil zdanění obyvatel zavedením nových dávek: domovní, ze zemědělských zvířat, z místa na tržišti nebo z krámů a dílen. Stinnou stránkou jeho finanční politiky pak bylo bujení úplatkářské praxe po celém spektru mamlúckých dvorských úřadů.

Sultán Barsbáj zemřel 18. června 1438 na následky morové nákazy, proti níž mu nepomohla ani krutá poprava vlastních lékařů. V téže době se zvolna upadající síla mamlúckého sultanátu již nemohla srovnávat s dynamikou osmanského souseda. V lednu 1517 byla sídelní Káhira dobyta osmanským sultánem Selimem I. a egyptský sultanát se stal podrobenou provincií.

¹⁰³ Viz předchozí poznámka.

¹⁰⁴ Muslimský rok je oproti solárnímu roku kratší přibližně o 12 dnů. Zatímco státní správa se řídila lunárním rokem, vybírání nejdůležitější, zemědělské daně, se muselo řídit přírodním vegetačním cyklem, což časem přinášelo nemalé komplikace.

Ramazanovský bejlik (Ramazanoğlu)

Prvním turkménským územím, kterým náš cestovatel projížděl, byla země Ramazanovců (Ramazanoğlu).¹⁰⁵ Stát vznikl roku 1375, kdy oguzský kmenový svaz obsadil zdecimované arménské království¹⁰⁶ v Kilíkii a vybudoval zde bejlik sahající od kilíkijského pobřeží ke svahům pohoří Amanus. Hlavním městem Ramazanovců byla Adana, kde Bertrandon přihlížel náboženskému obřadu *dhikr* a obdivoval se místním lázním. V mezinárodní perspektivě bejlik fungoval jako nárazníkový stát mezi egyptskými mamlúky a Karamanoğlu, respektive Osmanskou říší.

Několik let před průjezdem našeho cestovatele se stalo Ramazanoğlu místem mocenských turbulencí, které do Bertrandonova díla pronikly v líčení pamětníků. Od roku 1418 vládl v zemi bej Ibrahim Sarim al-Dîn (1418–1427), který byl podle našeho zvěda „mužem převeliké vznešenosti a velmi smělým. Ze všech Turků byl nejudatnější s mečem a nejobratnější s kyjem. Byl synem křesťanské ženy, která ho dala pokřtít po řeckém způsobu, aby jej povzdihla nad ty, kteří jsou úplní pohané. Nebyl však ani dobrým křesťanem ani dobrým Saracénem – když mu kázali o dvou prorocích, totiž o Ježíši Nazaretském a Mohamedovi, říkal, že se chce držet toho, kdo je naživu, neboť se mu zdá, že živý mu pomůže spíše než mrtvý.“¹⁰⁷ Ibrahim Sarim al-Dîn se pro své sebevědomí a především pro svědomitý výběr cla od mamlúků na syrské hranici záhy stal trnem v oku egyptskému sultánu Barsbájovi. Sultán se proto účelově spřáhl s druhým ze sousedů, karamanovským bejem Muhammadem II., který byl Ibrahimovým švagrem. Když potom po nájezdu okolních kmenů Ibrahim uprchl na Muhammadův dvůr do Konyi, jeho švagr jej bez váhání vydal do Káhiry, kde byl bej roku 1427 popraven. Jak konstatuje Bertrandon, „sultán s tím Karamanem si pak onu zemi rozdělili – sultán získal všechno území až k Tarsu“¹⁰⁸. Ve skutečnosti však v letech 1429–1435 na

¹⁰⁵ K dějinám Ramazanoğlu viz SOURDEL, Janine, SOURDEL, Dominique, „Ramazanides ou Ramazanoğulları“, In: *Dictionnaire historique de l'islam*, Paříž : PUF, 2004, s. 701–702.

¹⁰⁶ Arménské království v Kilíkii (1078–1375) bylo založeno Armény uprchlými před seldžuckou invazí na Kavkaze. Během prvních křížových výprav stát spolupracoval s křížáky a snažil se vzdorovat byzantskému vlivu. Od roku 1341 vládla v Arménském království dynastie Lusignanů, což vedlo ke sblížení s (rovněž lusignanským) Kyprem. Poslední arménský král Leon VI. přišel o svou zemi po mamlúckém vpádu a dožil v pařížském exilu.

¹⁰⁷ SCHEFER, s. 90.

¹⁰⁸ SCHEFER, s. 91.

trůně v Ramazanoğlu, ač patrně oslabeném lačnými sousedy, usedl Ibrahimův bratr, bej Mehmed I.

Další osudy bejliku korespondovaly s vývojem v ostatních neosmanských státech, které byly v Malé Asii postupně pohlcovány. Během egyptského tažení Selima I., kterým byl pokořen také egyptský mamlúcký sultanát, se Ramazanoğlu dostal do plné závislosti na Istanbulu. Tento poslední neosmanský stát na anatolské půdě definitivně zanikl roku 1608.

Karamanovský bejlik (Karamanoğlu)

Dynastie Karamanovců vzešla pravděpodobně z významného oguzského kmene Avšarovců, kteří si kolem roku 1225 přisvojili oblast jižní Anatólie kolem Ermeneku, Mutu a Anamuru.¹⁰⁹ Pohoří Taurus jim poskytlo šťavnatá letní pastviště i vhodný ústupový prostor pro boj s mocnými protivníky. Na roztržité mapě Anatólie představoval Karamanoğlu nejstarší, nejsilnější a nejvzdornější bejlik, jehož vytrvalý tuhý odpor představoval později pro Osmany mrzutou výzvu. Karamanovská zahraniční politika se vyznačovala neklidnou povahou, častými výpady k sousedům a setrvalým nepřátelstvím vůči osmanským i egyptským vládcům. Nic na tom nezměnila ani sňatková politika, která spříznila Karamanovce s Osmany – zatímco Bajezid I. bojoval roku 1396 s evropskými křižáky u Nikopole, jeho karamanovský zeť ‘Alá ad-dín Bej zaútočil na Ankaru. Po této zradě dal osmanský sultán beje popraviti a jeho rodinu uvězniti v Bursě. Neblahý osud bejliku však zvrátila náhoda – vpád Tamerlána, který propustil karamanovské prince na svobodu a umožnil jim v nastávající osmanské anarchii opětovně upevniti své pozice.

V době, kdy Bertrandon projížděl Karamanoğlu, zde vládl bej Ibrahim II. (1424–1464). Ten se v zahraniční politice držel starých zvyků – ačkoli byl na trůn dosazen pod protekcí osmanského sultána Murada II. a oženil se s jeho sestrou, opakovaně napadal osmanská území a jen přimluvy jeho ženy jej chránily před zaslouženým trestem. Ve

¹⁰⁹ V následujícím výkladu čerpám ze syntézy KREISER, Klaus, NEUMANN, Christoph K., *Dějiny Turecka*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 32–36. K vládě Ibrahima II. viz SCHEFER, s. LIII–LVII.

svém postupu vůči Osmanům se dokonce neváhal tajně spojit s uherským královstvím¹¹⁰ a svým nájezdem v době bojů u Varny (1444) donutil Murada II. podepsat szegedský mír. Ibrahim II. vládl bejliku plných čtyřicet let. Po jeho smrti došlo k nástupnickým bojům (bej učinil svým dědicem prvorozeného Ishaqa, syna otrokyně, a opomenul syny zrozené v manželství s osmanskou princeznou) a roku 1475 byla říše definitivně začleněna do osmanské provinční správy. Jméno vzpurného bejliku zůstalo dodnes uchováno v označení turkojazyčných ortodoxních křesťanů střední Anatólie (*Karamanli*), kteří byli po první světové válce přesídleni do Řecka.

Kyperské království

Jak bylo uvedeno výše, křesťanský Kypr roku 1426 po dobytí Nikósie klesl do postavení egyptského satelitu. Tou dobou mělo za sebou křižácké panství na ostrově již téměř dvě stě padesátiletou historii. Ostrov byl dobyt roku 1191 během třetí křižové výpravy anglickým králem Richardem Lví Srdce a odprodán rytířskému řádu templářů. O rok později zde našel útočiště bývalý jeruzalémský král Guy z Lusignanů, který po krachu Richardovy křižácké výpravy přišel o své panství na pevnině. Dynastie Lusignanů zůstala s Kyprem nadále spjata a vládla zde ještě v době Bertrandonovců.

Kyperský král Janus, pokořený po dobytí Nikósie, zemřel v červnu 1432. Osud jeho panství však zůstal nezměněn – také jeho syn, poslední legitimní lusignanský panovník Jan II. (1432–1458) se musel podrobit a při svém nástupu na trůn v říjnu 1432 Barsbájovi složit vazalský slib: „*Jsem sultánovým otrokem a místodržícím, a jsem připraven mu poskytnout své dary.*“ Teprve po přísaze věčné poslušnosti byl Jan II. oděn do královského roucha a jeho herald mohl vyjet do ulic Nikósie vyhlásit ponižující zvěst: „*Sultán krále Jana ustavil za svého věčného zástupce a obyvatelé se budou těšit největšímu míru a bezpečí, zůstanou-li poslušni jejich společné vůli.*“ První projev sultánovy vůle potom představoval kyperský tribut ve výši deset tisíc dinárů.¹¹¹ Audience kyperského poselstva u Karamanovce Ibrahima II., jejímž svědkem se Bertrandon stal v Konye, je výmluvným svědectvím o zoufalé situaci Kypru, oslabeného egyptskou porobou a hledajícího v neklidném východním Středomoří politického

¹¹⁰ YÜCE, Yaşar, SEVİM, Ali, *Türkiye Tarihi Cilt I*, Istanbul: Yayınları, 1991, s. 252.

¹¹¹ SCHEFER, s. LVII–LIX.

spojení. Po vyměření linie Lusignanů po meči ostrov přešel do rukou savojských vévodů a roku 1489 byl Kypr odprodán Benátčanům.

Osmanská říše

Přestože osmanští Turci v době Bertrandonových cest dosud neprobouzeli davovou hysterii, která naplno propukne o dvacet let později s pádem Konstantinopole a učiní v Evropě z Turka bezmála synonymum pro zplozence pekla, osmanská moc již byla nemile hmatatelným problémem. Trvalá expanze muslimských válečníků, jejímž vnitřním motorem byla ideologie fanatického náboženského boje – *ghāzī*, představovala pro Evropu zcela nový fenomén a trvalo jistou dobu, než se jí Evropané přizpůsobili a přestali chápat konflikty na vojenské hranici jako dočasné a pevně ohraničené.

Kolébkou Osmanů se stala starobylá Bithýnie na severozápadě Malé Asie, kde ve druhé polovině 13. století ve stínu mýského Olympu (dnešní Uludağ) zakotvil oguzský náčelník Ertoğrul se svými soukmenovci, aby zde pásli dobytek v sousedství byzantských měst.¹¹² Ze svých původních sídel ve Střední Asii byli osmanští Turci zřejmě vytlačeni nájezdy mongolských hord. Dvacet let poté kmen pod vedením náčelníkova syna Osmana I. (1288–1326) poprvé zvítězil nad Byzantinci u Koyunhisaru a razantně vkročil do světla evropské historie. Zdá se stěží k uvěření, že přesně sto let od tohoto prvního vítězství budou Osmané stát na uherské vojenské hranici a jen Tamerlánův vpád dovede jejich postup načas zastavit a poskytnout králi Zikmundovi chvíli k nadechnutí...

Celé 14. století se neslo ve znamení oslnivých osmanských úspěchů. Roku 1321 Turci uchvátili byzantskou Nikaiu, roku 1326 padla po vyhladovění do jejich rukou Bursa, roku 1331 Nikomédie. Ve třicátých letech je již sultán Orchan (syn Osmanův, 1326–1362) považován za nejmocnějšího krále mezi Turky. „*Má nejbohatší poklady, nejvíce měst a vojáků. Vlastní 100 pevností, které nepřetržitě navštěvuje. Říká se, že*

¹¹² Přehledné zpracování prvního období osmanských dějin podává monografie IMBER, Colin, *The Ottoman Empire 1300–1650. The Structure of Power*, New York: Palgrave Macmillan 2002; stručný souhrn lze potom nalézt v KREISER, Klaus, NEUMANN, Christoph K., *Dějiny Turecka*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 37–49.

v žádném z těchto měst nikdy nestráví víc než měsíc. Bojuje s nevěřícími a obléhá je.“¹¹³

V polovině století osmanský postup ještě usnadnila byzantská občanská válka po smrti císaře Andronika III. (1341) a katastrofální epidemie hlízového moru, který byl do Konstantinopole zavlečen z obléhaného krymského přístavu Kaffa (1346). Roku 1354 Osmané získali první významný bod v Evropě – město Gallipolis na západním břehu Dardanel, jehož hradby se zřítily při předchozím zemětřesení, a rovněž tehdy nezávislou Ankaru. Osmanský „krok do Evropy“ byl dokonán roku 1369, kdy sultán přesídlil z maloasijské Bursy do thráckého Adrianopolis (Edirne). K poslední změně došlo již za vlády sultána Murada I. (1362–1389), který vtiskl osmanským držávám podobu impéria vroubeného četnými křesťanskými i muslimskými vazalskými státy, jež připoutával aliancemi, za pomoci rukojmích, odváděním tributu či službou ve vojsku. Muradova vláda přinesla sebevědomé západní Evropě, která dosavadní maloasijské expanzi nevěnovala valnou pozornost, první tvrdé otřesy – porážku na řece Marici (26. září 1371), která otevřela Osmanům cestu do Makedonie, a především porážku jihoslovanské aristokracie na Kosově poli (15. května 1389), která se, navzdory sultánově úmrtí¹¹⁴, stala pověstnou „srbskou Golgotou“. Osmanský problém začínal nabývat celoevropských rozměrů – Murad I. neváhal na dobytém území udělovat půdu svým vojákům, což mělo za následek hromadné přesuny tureckého obyvatelstva přes Dardanely. Osmanská expanze měla nadále proudit do Evropy dvěma směry: severním – přes Srbsko do Podunají a Posávi, až k hranicím Uherského království, a jihozápadním – do oblastí na pobřeží Jaderského moře (Bosna, Chorvatsko). Na Muradovy úspěchy pak plynule navázal jeho syn Bajezid I. dobytím Bulharska (r. 1393¹¹⁵) a především triumfem nad západokřesťanskými sbory u Nikopole 25. září 1396, jenž se stal

¹¹³ Ibn Battúta, *Cesty po Africe, Asii a Evropě vykonané v l. 1325–1354* (překlad Ivan Hrbek), Praha: SNKLU 1961.

¹¹⁴ Murad I. během bitvy podlehl atentátu srbského vyslance Miloše Obiliće (Kobiliće), který byl údajně zetěm sultánova protivníka, despoty Lazara Hrebeljanoviće. Miloš Obilić při audienci poklekl a poté bodl sultána do břicha.

¹¹⁵ Druhé bulharské carství bylo již od 2. poloviny 14. století rozloženo na tři státní celky. Zatímco Tárnovské carství a Dobrudžský despotát padly do rukou Osmanů již roku 1393, Vidinské carství vzdorovalo až do bitvy u Nikopole. Viz RYCHLÍK, Jan, *Dějiny Bulharska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 131–135.

ústředním místem paměti křížáckého hnutí a Bajezidovým Turkům zajistil auru neporazitelnosti¹¹⁶.

Poslední velké tažení středoasijských kočovníků pod vedením Tamerlána bylo tím jediným, co ještě mohlo osmanský postup dočasně zvrátit. Tamerlán 21. července 1402 porazil sultána Bajezida I. u Ankary a následně omezené osmanské území rozdělil mezi jeho čtyři syny s předpokladem, že se panství Osmanova rodu ve vzájemných bojích zcela vyčerpá. Osmanský stát se však podařilo opětovně sjednotit sultánovi Mehmedovi I. Čelebimu. Ačkoli Tamerlánova invaze osmanské panství v Malé Asii značně rozkolísala a učinila je zranitelné oproti soupeřícím Karamanovcům, později budou Osmané udržovat s nástupnickými timurovskými říšemi (Šajbánovců ve Střední Asii a Velkých mogulů v Indii) vynikající vztahy.

Sultán Murad II. nastoupil na trůn roku 1421.¹¹⁷ Jeho vztahy k Byzanci byly od počátku narušené nepokrytou podporou, kterou císař Manuel II. věnoval povstání Muradova strýce Mustafy, jenž se snažil zmocnit trůnu. Protože trestná výprava byzantské metropole nedobyla, soustředil se Murad II. prozatím na výboje v evropské části říše (hrad Golubac na Dunaji, Niš a Kruševac). Roku 1430 sultán po osmiletém obléhání vzal ztečí město Thessaloniki, následujících sedm let jej okupoval a vložil na něj právo *devširme* (tj. odnímání části křesťanských dětí pro janičářskou výchovu).¹¹⁸ Roku 1431 zpustošila Blízký východ morová epidemie, na jejíž následky zemřeli také dva sultánovi bratři. Právě v těchto pohnutých časech spatřil světlo světa budoucí dobyvatel Konstantinopole, Mehmed II. V téže době se stává vazalem Osmanské říše

¹¹⁶ K bitvě u Nikopole viz HOUSLEY, Norman, *The Later Crusades, 1274–1580. From Lyons to Alcazar*, Oxford, 1992, s. 64–79; a MAGEE, Jim, „Le temps de la croisade bourguignonne: l'expédition de Nicopolis“, In: PAVIOT, Jacques, CHAUNEY-BOUILLOT, Martine (eds.), *Nicopolis 1396–1996*, Dijon, 1997 (= *Annales de Bourgogne* 68, 1996), s. 49–58. O mimořádném ohlasu, který tato bitva vyvolala v západní Evropě viz SCHWARZE, Michael, „Froissart sous l’empreinte du pouvoir“, In: *Froissart à la cour de Béarn. L’écrivain, les arts et le pouvoir*, dir. Valérie Fasseur, Turnhout, 2009, s. 73–84.

¹¹⁷ O Muradově vládě souhrnně pojednává IMBER, Colin, *The Ottoman Empire 1300–1650. The Structure of Power*, New York: Palgrave Macmillan 2002, s. 22–27. K atmosféře Muradova dvora viz VATIN, Nicolas, VEISTEIN, Giles (eds.), *Le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultanms ottomans*, Paříž, 2003, s. 96–97. V kontextu evropských dějin viz *Histoire du monde au XVe siècle*, op.cit., s. 33–50.

¹¹⁸ Západním křesťanům nepřidával právě ke cti fakt, že k obsazení Soluně Turkům ochotně dopomohli milánští, aby poškodili konkurenční Benátky. Viz LOISEAU, Julien, „De l’Asie centrale à l’Egypte: le siècle turc“, In: *Histoire du monde au XVe siècle*, s. 39. K širšímu politickému kontextu viz ROMANO, Giacinto, „Filippo Maria Visconti et i Turchi“, In *Archivio storico lombardo*, ser. 2, vol. 17, 1891, s. 604–605.

valašský kníže Alexandru I. Aldea a jako rukojmí ponechává na dvoře v Edirne dvacet urozených mladíků, což ve své relaci zaznamenal také Bertrandon.¹¹⁹ Svůj slib poslušnosti zde sultánovi rovněž stvrzuje bosenský král Radivoj Ostojović.¹²⁰

Historikové Murada II. líčí jako zbožného a velkorysého mecenáše věd a umění. Sultán byl prvním z dlouhé řady osmanských vládců, kteří se obklopovali básníky a sami verše skládali, jeho literární obzor se nezastavil ani před náročným překladem perského knížecího zrcadla *Kábúsnáme* do turečtiny nebo četbou Homérových eposů.

Murad II. zemřel roku 1451 v Edirne, na záchvat mrtvice, který jej přepadl při hostině. O pouhé dva roky později jeho syn Mehmed II., proti jehož nástupu původně janičáři protestovali natolik, že donutili starého sultána zůstat doživotně na trůně, získá u hradeb Konstantinopole přívlastek „Dobývateľ“.

Byzantská říše

V době, kdy se v polovině 14. století osmanská vojska přehoupla přes Dardanely do Evropy a usadila v Thrákii, zahajovalo východní císařství poslední století své existence.¹²¹ Po občanské válce za uzurpátorské vlády vojevůdce Jana Kantakuzena (1347–1354) a morové ráně roku 1347 nastal hluboký hospodářský úpadek. O finančních možnostech Palaiologovců si jistě nelze dělat iluze – za benátskou půjčku 30 000 dukátů odpluly jako zástava do klenotnice sv. Marka dokonce císařské korunovační klenoty, aby se již nikdy na východ nevrátily. Kdysi rozmařilý dvůr přijímel i při císařské korunovací poháry z pálené hlíny a olova. Souběžně probíhala ztráta rozsáhlých území, počínaje těmi maloasijskými – roku 1350 zbývala z byzantských držav na asijské straně Bosporu jen města Hérakleia (do r. 1360) a Filadelfia (do r. 1390).

¹¹⁹ Alexandru I. Aldea byl valašským knížetem v letech 1431–1436. Neklidná vnitřní situace jej donutila po nástupu na trůn podepsat s Turky příměří v Drinopolu, se závazkem ročního tributu a vojenské pomoci. Aldeova rezignace na veškerý odpor vedla k tomu, že nezávislé Valašsko téměř na deset let zmizelo z mapy a Osmanům se otevřela cesta do Sedmíhradska. Viz. TREPTOW, Kurt W. (ed.), *Dějiny Rumunska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 77. Svědectví o valašských rukojmích na Muradově dvoře viz SCHEFER, s. 189–190.

¹²⁰ Radivoj Ostojjić (1432–1435) nezískal v Bosně nikdy všeobecné uznání, proto hledal oporu na Muradově dvoře.

¹²¹ V následujícím výkladu čerpám ze syntéz ZÁSTĚROVÁ, Bohumila (ed.), *Dějiny Byzance*, Praha: Academia, 1992, s. 322–337; a HRADEČNÝ, Pavel, DOSTÁLOVÁ, Růžena, HROCHOVÁ, Věra, OLIVA, Pavel, VAVŘÍNEK, Vladimír, *Dějiny Řecka*, 2. vyd., Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 210–219.

Porážka křesťanů na Marici a pronikání Osmanů do Srbska zhatily plány byzantského císaře Jana V. Palaiologa (1341–1391) na získání západní pomoci – jeho mise vedoucí roku 1366–1371 přes Uhry, Benátky a Řím sice nepostrádala potupné momenty (zajetí Bulhary ve Vidinu, věznění zadluženého císaře v Benátkách), nedosáhla však ničeho víc než rétorických obrátů. Nepomohla ani císařova osobní konverze na katolickou víru.¹²² Roku 1372 se Byzanc v důsledku tohoto neúspěchu stala vazalem Osmanské říše vykupujícím svou další existenci každoročním tributem. Císař musel dokonce doprovázet Murada II. na jeho expedici proti maloasijským bejlikům.

Vyburcovat Západ k rozhodnějšímu činu se podařilo Janovu synovi Manuelovi II. Palaiologovi (1391–1425), zdrcující porážka u Nikopole však křížáckému entuziasmu opět vzala vítr z plachet. Následující návštěvy Manuela na západních dvorech, ačkoli tentokrát již necestoval jako prosebník, nýbrž s důstojným doprovodem, opět nevynesly více než symbolická gesta – Anglie s Francií ostatně samy potřebovaly maximum sil na dosud probíhající Stoletou válku. Přesto však Manuelovi II. zasvitla nesmělá naděje – osmanské obléhání Konstantinopole roku 1400 selhalo, ačkoliv sultán Bajezid I. podpořil blokádu města vybudováním pevností Anadolú-Hisar a Rumeli-Hisar na obou březích Bosporu, a Tamerlánova invaze přinesla dočasné uvolnění osmanského tlaku.

V dobách, kdy náš cestovatel překračuje Rámě svatého Jiří, nový císař Jan VIII. Palaiologos (1425–1448) fakticky ovládal kromě bezprostředního okolí Konstantinopole (od Silivri po dnešní istanbulskou čtvrť Büyükdere) již jen několik bodů na evropském pobřeží Černého moře (např. Nesebar). Skutečnou byzantskou oporou proti osmanským nájezdům již nebyla metropole na Bosporu, ale Morejský despotát na Peloponésu s centrem v Mystře, rozdělený mezi Janovy tři bratry Theodora II., Konstantina a Thomase Palaiology jako autonomní vladaře. Výrazně se v oblasti projevovaly také západní námořní mocnosti¹²³ – Benátčané ovládali Euboii, Krétu a Hexamilion, opevněnou hradbu přes Korintskou šíji. Ostrovy Chios, Lesbos, Imbros, Samotraké, Thassos, město Enez a maloasijskou Fókaiu spravovala drobná janovská dynastie Gattilusiů, spřízněná s byzantským císařem sňatkovou politikou. Podobně jako jeho předchůdci, byl i Jan VIII. Palaiologos povinen odvádět do osmanské pokladny roční

¹²² 18. října 1369 v Římě.

¹²³ Následující údaje uvádí Charles Schefer, viz SCHEFER, s. LXII–IV.

tribut v hodnotě 300 000 *aspres*, musel v Konstantinopoli udržovat mešitu a strpět přítomnost kádího se soudními pravomocemi nad muslimy ve městě. Císař musel rovněž respektovat požadavky dvou osad, benátské Péry a janovské Galaty¹²⁴, kde platily zvláštní zákony a vládla městská samospráva. Janované dbali na přátelské vztahy s Turky a dokonce neváhali požádat sultána Murada II. o stavební materiál a třista *hyperpres* k výstavbě věže, na níž by byly vystavovány jeho insignie. Roku 1437 se janovská flotila z Kaffy troufale, leč neúspěšně pokusila dobýt Konstantinopol.

Navzdory otcově zákazu Jan VIII. v obavě z nového osmanského nájezdu v listopadu 1437 zahájil jednání o unii obou křesťanských církví. Přestože této unie bylo, jak známo 6. července 1439 ve Florencii dosaženo, její chladné přijetí byzantským lidem svědčilo o nepopularitě a křehkosti tohoto svazku, v němž se ortodoxní církve podřídila římskému papeži.¹²⁵ Od svého návratu z Itálie císař chřadl. Těžkými ranami pro něj byl debakl křížáckých nadějí u Varny (1444), vyplenění Peloponésu (1446) a porážka Jana Hunyadiho na Kosově poli (1448). Jan VIII. zemřel bez potomků 31. října 1448. Na trůn usedl jeho bratr a poslední císař Byzantské říše, Konstantin XI. Dragaš. „Rumelii“ – zemi Římanů, jak označovali Byzanc osmanští Turci, zbývalo tehdy již jen necelých pět let existence.

Srbsko

Na cestě mezi osmanským Kruševacem a císařským Bělehradem projížděl Bertrandon zemí „*despoty Rašky*“, neboli Srbskou despotovinou. Atmosféra neklidu a napětí mezi dvěma mocenskými póly, která byla v tomto nárazníkovém státě tehdy jasně patrná, jen stěží napovídala, že se zde před necelými osmdesáti lety rozkládal silný a suverénní stát na samém vrcholu své moci.

¹²⁴ Ve skutečnosti janovský podesta nad svými krajany vládl ve jménu vévody milánského, kterého Janované uznávali jako svého pána až do r. 1435. Viz. SCHEFER, s. LXIII.

¹²⁵ O florentské unii viz GEANAKOPLIS, Deno J., „The Council of Florence (1438–9) and the problem of Union between the Byzantine and Latin churches“, In: *Church History* 24/1955, s. 324–346 (reprint Madison, Wisconsin, 1989); a McMANUS, Stuart M. „Byzantines in the Florentine polis: Ideology, Statecraft and ritual during the Council of Florence“, In: *Journal of the Oxford University History Society* 6/2009. Autorem monografie zasvěcené byzantským jednáním od Basileje k Florentské unii je Joseph Gill, *The Council of Florence*, Cambridge: Cambridge University Press, 1959.

Dezintegrace, která potkala kdysi mocné Srbské carství Nemanjićů po smrti Štěpána Dušana (†1355), značně usnadnila jeho pozdější uchvácení Osmany – prakticky již od druhé poloviny 14. století se pod tlakem Osmanské říše stala východní hranice srbského státu pružnou a velmi pohyblivou.¹²⁶ Osmanští sousedé do Srbska rázně pronikli po bitvě na řece Marici (1371), po níž ovládli jihozápadní Makedonii. Ačkoli makedonský král Vukašin Mrnjavčević (1366–1371) se spolu se svým bratrem, serským despotou Jovanem Uglješou, na vojenské střetnutí s Osmany pečlivě připravoval více než půl roku¹²⁷, v bitvě oba vládcí padli a zbytek Vukašinovy državy byl proměněn ve vazalský stát. Smrt posledního z dynastie Nemanjićů Štěpána Uroše V. krátce po bitvě tvořila za Srbským carstvím téměř symbolickou tečku.

Po katastrofě na Marici se srbského dědictví chopil kníže Lazar Hrebeljanović (1371–1389). Nový vládce, který svou kariéru začínal u carského dvora Nemanjićů, konsolidoval centrální srbské oblasti spjaté se starobyrou státností a středisky srbské pravoslavné církve (kláštery Studenica, Žiča a Peć se srbským patriarchátem) a na území mezi řekami Drinou, Sávou a Dunajem na severu a Novým Brdem s Kosovem na jihu vybudoval „Lazarovu zem“ se sídelním městem Kruševacem. Součástí Hrebeljanovićovy konsolidační politiky ve stínu osmanské hrozby bylo také odstranění třicetiletého schizmatu mezi srbskou a byzantskou církví a konstantinopolské uznání srbského patriarchátu roku 1375. Osmané však mezitím obkroužili Lazarovo území z jihu (dobytím Niše, Seru, Zety a průnikem do Bosny) a v 80. letech již obléhali zároveň východní Thessaloniki i západní Dubrovnik.

Neodvratné střetnutí obou sil, k němuž došlo 15. května 1389 na Kosově poli (*Campus Turdorum*), bylo později pokryto legendistickým nánosem a stalo se stěžejním místem paměti srbského národního vědomí. Ačkoli historikové se v početných odhadech vojsk dodnes neobvykle rozcházejí, střetnutí patrně náleželo k největším bitvám středověku – Lazar Hrebeljanović byl při něm podpořen kosovským knížetem Vukem Brankovićem a bosenským králem Tvrtkem I. Kotromenićem, v sultánově vojsku

¹²⁶ V následujícím výkladu čerpám ze syntézy PELIKÁN, Jan, HAVLÍKOVÁ, Lubomíra, CHROBÁK, Tomáš, RYCHLÍK, Jan, TEJCHMAN, Miroslav, VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, *Dějiny Srbska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 87–117.

¹²⁷ Despota Uglješa neváhal mezi přípravou začlenit také modlitby v oblíbeném klášteře Vatoped na poloostrově Athosu.

nechyběly ani oddíly najatých Řeků a Janovanů a křesťanští vojáci z podmaněných vazalských států. Výsledek samotné bitvy byl zřejmě nejednoznačný, k jejímu konečnému vyznění však nesporně přispěl fakt, že zatímco Lazar Hrebeljanović, který byl Turky zajat a popraven¹²⁸, zanechal jen dva nedospělé syny, osmanského velení se po sultánově smrti ještě během bitvy energicky ujal jeho syn Bajezid I. Někdejší Lazarovo knížectví se stalo tureckým vazalským státem, s povinností vojenské pomoci a ročních daní – *cháradž* (daně z vlastnictví pozemků) a *džizju* (daně z hlavy svobodných mužů).

Štěpán Lazarević (1389–1427), který na trůn srbského knížectví usedl jako dvanáctiletý po otcově smrti, byl nucen provozovat pragmatickou a kompromisní politiku mezi osmanským sultanátem a uherským královstvím, z nichž záhy vykristalizovali úhlavní mocenští rivalové. Mnohé o šíři a limitech Lazarevićovy diplomacie vypovídá fakt, že v bitvě u Nikopole bojoval na turecké straně. Podobně jako v případě anatolijských bejliků (Karamanoğlu), i Lazarevićově Srbsku pomohla Tamerlánova invaze a následný chaos, který umožnil dočasně se vymanit z osmanského jha. Roku 1403/4 Štěpán Lazarević složil vazalský slib Zikmundu Lucemburskému. Na oplátku získal po dobu svého života oblast Mačvy s Bělehradem, z nějž učinil své sídlo a opatřil jej velkorysým opevněním. Ve stejné době získal od Byzance druhou nejvyšší dvorskou hodnost po císařské – titul „despoty“, a uzavřel sňatek s byzantskou princeznou Irenou. Ovládnutím přímořské Zety roku 1421 dosáhlo Srbsko opětovného přístupu k Jaderskému moři, spolu s ním však získalo také nového nepřátelského souseda v podobě Benátské republiky. Přesto byla Lazarevićova vláda dobou relativní stabilizace, mimo jiné díky příjmu z těžby v novobrdských dolech a ve Srebrenici, kterou despota daroval sám Zikmund. Srbsko tehdy rozkvétalo také kulturně – zatímco despota sepisoval milostné lyrické verše *Slovo ljubve* (Slova lásky), na jeho území vyrůstaly kostely s trojlístkovým půdorysem a kvetly modrozlaté malby ve stylu moravské školy.

¹²⁸ Poprava Lazara Hrebeljanoviće byla zřejmě mstou za úspěšný srbský atentát na sultána Murada I. To otevřelo cestu pozdějšímu kultu sv. Lazara jako jednoho z nejpopulárnějších světců v srbské pravoslavné tradici.

Mezinárodní politická situace začala na Srbsko opětovně doléhat za vlády Štěpánova synovce Jiřího Brankoviće (1427–1456), který je také jedním z aktérů Bertrandonova cestopisu.¹²⁹ Nová expanze vedena Muradem II. připravila Srbsko ve dvacátých letech postupně o strategické pohraniční body – města Niš, Golubac a Kruševac. Další osmanská invaze do srdce země roku 1432 byla vyprovokována navrácením Bělehradu králi Zikmundovi. Mír musel despota vykoupit splácením ročního tributu, postoupením některých měst a provdáním dcery Mary za sultána Murada II. Schylovalo se však již k závěrečnému epilogu srbského dramatu. Při dalším osmanském vpádu roku 1439 bylo dobyt Brankovićevo nově zbudované sídlo Smeredevo. Despota musel s naditou pokladnicí prchnout na jih kde několik měsíců marně tápal po zbytku svých držav, jež mezitím hbitě obsadili Benátčané. Na jeho hlavu byla vypsána odměna a Osmané oslepili jeho dva dospělé syny, Gregora a Štěpána.

Jednání o nové křížové výpravě, která pod dojmem osmanského útoku na Bělehrad zahájili s papežem polský a uherský král Vladislav III. a sedmihradský vévoda Jan Hunyady, dala Jiřímu Brankovići nasměrou naději, zvláště poté, co úspěšné křížácké tažení roku 1443 vrazilo do osmanského území klín až k Sofii a despota se mohl načas vrátit do svých měst. Katastrofická porážka v „bitvě národů“ u Varny (10. listopadu 1444), vyvolané ukvapeností papežského legáta Giuliana Cesariniho, však učinila všem nadějím rázný konec. Po nové porážce Jana Hunyadiho na Kosově poli (1448), nástupu Mehmeda II. a především po pádu Konstantinopole do osmanských rukou (1453) poslední srbský despota nějakou dobu ještě bojoval na dvou frontách – s Benátčany na jihu i s Turky na východě. Když na Štědrý den roku 1456 Jiří Branković zemřel, nastal faktický konec srbské samostatnosti a jeho území na čtyři sta let zapadla do osmanské sféry vlivu. Je příznačné, že vydání poslední pevnosti Smeredeva Osmanům v červnu 1459 proběhlo již zcela bez boje.

¹²⁹ K Bertrandonově svědectví o Jiřímu Brankovići viz podkapitola 3.2.1 *Linie vojensko-diplomatická*, s. 67–68.

2.3 Přehled edic a sekundární literatury

Na tomto místě bych ráda výklad historických souvislostí doplnila o informace týkající se pramenů a literatury, z nichž lze při dnešním zkoumání *Voyage d'Outremer* vycházet. Z povahy práce samé je přitom zřejmé, že zde zmíněná sekundární literatura je pouhým výběrem a zejména po roce 1990 spíše reprezentativním výčtem. Publikace, které nebyly pro moji práci zásadní, ale mohou obohatit čtenářovo poznání o další oblasti, i nadále uvádím v poznámkovém aparátu.

2.3.1 Rukopisy, edice *Voyage d'Outremer*

Poté co Bertrandon de la Broquière roku 1457 věnoval svůj rukopis *Voyage d'outremer* Filipovi Dobrému, dílo opakovaně figuruje v inventářích burgundského dvora.¹³⁰ V inventáři knihovny v Bruggách sepsaném kolem roku 1467 je pod číslem 1525 zmiňován „*rukopis vázaný v černé kůži a nadepsaný: Cesta krále Filipa z Valois a putování Bertrandonovo*“¹³¹. Zřejmě totožný je s ním rukopis uvedený pod číslem 1526 v bruselském inventáři děkana Martina Sleenbercha a Charlese Saillea z roku 1487: „*Velký svazek v černé kůži s mosazným kováním a pěti mosaznými knoflíky na obou deskách, zdobený a nadepsaný: Zámořská cesta krále Filipa z Valois a putování Bertrandona de la Broquière*“¹³². Roku 1644 rukopis „*Voyage de Bertrandon de La Broquière*“ pod číslem 224 opět figuruje v inventáři burgundské vévodské knihovny v Bruselu, sestaveném vlámským historikem Antonem Sanderem.¹³³

Do dnešní doby se nám dílo *Voyage d'outremer* dochovalo ve čtyřech rukopisech. Tři z nich jsou uloženy ve Francouzské národní knihovně v Paříži:

První rukopis, který vznikl za vlády Filipa Dobrého a je opatřen bohatými iluminacemi (ms. Fr. 9087), je patrně totožný s rukopisem zmiňovaným v burgundských

¹³⁰ O těchto záznamech podává souhrnný přehled Charles Schefer, viz SCHEFER, s. VI, pozn. 2.

¹³¹ „*Un livre couvert de cuir noir et cloué, intitulé au dehors: Le voyage du roy Phelipe de Valois et le voyage Bertrandon...*“

¹³² „*Ung autre grant volume couvert de cuir noir, à tous deux cloans de léton et cinq boutons de léton sur chacun costé, historié et intitulé: Le voyage de outremer du Roy Philippe de Vallois et le voyage de Bertrandon de la Brocquiere...*“

¹³³ Antonius Sanderus, *Bibliotheca belgica manuscripta*, pars secunda, Lille, 1644, s. 6.

inventářích z let 1467 a 1487. Je psán na pergamenu, má 252 stran o rozměrech 390 × 260 mm, vazba je opatřena pozdějším monogramem Napoleona I. Rukopis obsahuje zmíněné *Naučení k zámořské cestě* (fol. 1–85) a popis Svaté země (fol. 86–152) bratra Brocharda a *Voyage d'outremer* (fol. 153–252).

Druhý rukopis (ms. Fr. 5639) rovněž náleží k okruhu burgundského dvora. Vznikl v 15. století, je psán na papíře a má 87 stran. Obsahuje *Voyage d'outremer* (fol. 1–76), relaci byzantského dvořana Jeana Torzela adresovanou Filipu Dobrému roku 1439 (fol. 76–78)¹³⁴ a Bertrandonův komentář k ní, datovaný k 20. červenci 1464 (fol. 78–83).

Třetí rukopis (ms. Fr. 5593) je neznámé provenience, z 15. století, psaný na papíře a má 268 listů. Obsahuje opět Brochardovo *Naučení k zámořské cestě* (fol. 6–67) a popis Svaté země (fol. 68–152), *Voyage d'outremer*, opatřené závěrečným přípisem s datem Bertrandonova úmrtí (fol. 154–254), poté rovněž relaci Jeana Torzela (fol. 254–257) a Bertrandonův komentář k ní (fol. 257–263).

Čtvrtý rukopis vlastní dnes pařížská Bibliothèque de l'Arsenal (MS 4798). Pochází z 15. století, je psán na papíře, má 267 listů. Rukopis je svázan v červeném marokénu se zlatými květy. Obsahuje Brochardovo *Naučení* (fol. 1–83) a popis Svaté země (fol. 84–152), *Voyage d'outremer* (fol. 153–258), opět relaci Jeana Torzela (fol. 259–260) a Bertrandonův komentář (fol. 261–267). Tento rukopis byl původně součástí sbírek vlámského bibliofila Louise de Bruges (1422–1492) a obsahuje rovněž kopie iluminací z prvního rukopisu.

2.3.2 Historiografie o Bertrandonovi

Bertrandonovo dílo, ukryté ve středověkých rukopisech, zůstalo humanisty i barokními učiteli nepovšimnuto a poprvé upoutalo pozornost vědců až na samém konci 18. století, v pohnutých dobách První Francouzské republiky.¹³⁵ 10. července 1799 člen nově založeného Francouzského institutu a kurátor rukopisů ve Francouzské národní knihovně Pierre Jean-Baptiste Legrand d'Aussy (1737–1800) prvně představil *Voyage*

¹³⁴ Jean Torzelo byl komorníkem císaře Jana VIII. Palaiologa. Ve své relaci *Advis de Messire Jehan Torzelo*, shrnuje informace shromážděné během dvanáctiletého pobytu na dvoře Murada II. a navrhuje strategický postup budoucí křižáky. Bertrandon byl však k Torzelovu optimismu skeptický.

¹³⁵ V následujícím přehledu vycházím ze SCHEFER, s. VII–XIII.

d'outremer vědecké obci, a svůj překlad díla doplnil předmluvou (*Discours préliminaire*), v níž jej srovnal s dalšími tehdy známými středověkými cestopisy. Oba tyto texty byly poté posmrtně vydány roku 1804.¹³⁶ Legrand d'Aussyho úvodní studie obsahovala řadu nepřesností a vyznačovala se nemalou dobovou předpojatostí, ať už vůči šlechtě (Bertrandonova líčení koňů, hradů i turnajů autor považoval za „typicky šlechtická“), nebo zbožnému „tmářství“ středověku. Například poměrně stručné líčení poutí ve Svaté zemi, které, jak uvidíme, rozhodně netvořilo těžiště Bertrandonova spisu, se stalo Legrand d'Aussyho záminkou k výpadům proti „slepé důvěřivosti západních věřících“ i „trestuhodné prohnanosti“ jejich souvěrců v Levantě. Dílu rovněž, bezpochyby neprávem, vytkl „zastaralý styl“. Odraz osvícenské sekularizace a revolučního zavržení monarchických tradic je zde více než patrný.

Krátce po svém vydání byly Legrand d'Aussyho překlad a studie přeloženy do angličtiny Thomasem Johnsem¹³⁷ a v Johnesově překladu pronikly také do souboru středověkých cestopisů Thomase Wrigha¹³⁸. Legrand d'Aussyho texty byly rovněž v originále přidruženy ke druhému vydání *Sbírky cest a objevů* anglického renesančního spisovatele Richarda Hakluyta (1552/3?–1616)¹³⁹. Stručný medailon Bertrandonovi věnoval geograf Louis Vivien de Saint-Martin ve svém *Historickém a zeměpisném popisu Malé Asie* (1852) a *Nových cestopisných kronikách* (1853)¹⁴⁰ a výňatek z cestopisu popisující misi kyperského krále u beje Ibrahima II. použil René Marie

¹³⁶ LEGRAND D'AUSSY, Pierre Jean-Baptiste, „Discours préliminaire“ a „Voyage D'outremer et Retour de Jérusalem en France par la voie de terre, pendant le cours des années 1432 et 1433, par Bertrandon de la Brocquière, conseiller et premier écuyer tranchant de Philippe-le-bon, duc de Bourgogne“, In *Mémoires de l'Institut national des sciences et arts, Sciences morales et politiques*, Paříž, 1804, s. 422–637.

¹³⁷ *The travels of Bertrandon de La Brocquière, counsellor and first esquire-carver to Philippe le Bon, duke of Burgundy, to Palestine, and his return from Jerusalem overland to France, during the years 1432 and 1433, extracted and put into modern French from a Manuscript of the National Library and published by M. Legrand d'Aussy in the fifth volume of the Mem. de l'Institut*, ed. Thomas Johnes, Haford Press, 1807.

¹³⁸ WRIGHT, Thomas, *Early travels in Palestina, comprising the narratives of Arculf, Willibald, Bernard, Sæwulf, Sigurd, Benjamin of Tudela, sir John Maundeville, de la Brocquiere, and Maundrell*, Londýn, 1848.

¹³⁹ *Hakluyt's Collection of the early voyages, travels and discoveries of the English nation*, R. H. Evans, J. Mac Kinlay, R. Priestly, Londýn, 1811, sv. IV, s. 469–545.

¹⁴⁰ SAINT-MARTIN, Louis Vivien de, *Description historique et géographique de l'Asie Mineure*, Paříž, 1852, sv. II, s. 531–543; *Nouvelles Annales des voyages*, Paříž, 1853, sv. 1, s. 51–53. Již roku 1845 Saint-Martin Bertrandonova zmiňuje v jiné své práci *Histoire des découvertes géographiques des nations européennes (Dějiny a zeměpisné objevy evropských národů)*, kde jej chybně klasifikuje jako „jednoho z posledních Francouzů, kteří kráčeli do Svaté země o poutnické holi.“

Louis, hrabě de Mas Latrie ve své práci o lusignanském Kypru¹⁴¹. Po polovině 19. století se Bertrandon již pravidelně objevuje v syntézách věnovaných době Karla VII.¹⁴² a politickým a obchodním vztahům Evropy s Orientem¹⁴³. Bertrandon de la Broquière rovněž přitáhl zájem zahraničních historiků, nejprve balkanologů – Ristić publikoval překlad části cestopisu, z Pirotu do Bělehradu, do srbštiny¹⁴⁴, několik stran mu ve své studii o středověkých cestovatelích na Balkáně věnoval Paolo Matković¹⁴⁵. Informace o úseku z Konstantinopole do Bělehradu využil ve své studii o cařihradské cestě také zakladatel české balkanologie Konstantin Jireček¹⁴⁶. Popis audience milánského vyslance u sultána Murada II. zpracoval Giacinto Romano¹⁴⁷. Souhrn tohoto staršího bádání konečně uzavírá roku 1892 Charles Schefer, který vydal kritickou edici textu ve střední francouzštině a opatřil ji rozsáhlou pozitivistickou úvodní studií. Schefer k textu *Voyage d'Outremer* rovněž přiřadil Torzelovu relaci (*Advis de Messire Jehan Torzelo*) s Bertrandonovým dobrozdáním.

Dalo by se říci, že rozsáhlá Scheferova práce zůstala také na dlouhou dobu ojedinelou. Povědomí o našem cestovateli se pochopitelně zcela nevytrácí, roku 1951 se například stává předmětem studie Mehmeda Izzedina¹⁴⁸ a opakovaně ožívá v ojedinelých citacích, adresně se však na něj opět obrací až Maria Silvia Cappellini, která burgundskému špiónovi zasvětila svou disertační práci¹⁴⁹. Od devadesátých let Bertrandon de la Broquière začíná pravidelně figurovat v dílech francouzské historiografie – Nicole

¹⁴¹ MAS LATRIE, René Marie Louis de, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, Paříž, 1856, sv. III, s. 3–10.

¹⁴² VALLET DE VIRIVILLE, Auguste, *Histoire de Charles VII.*, Paříž, 1862–1865, sv. III, s. 256. CLÉMENT, Pierre, *Jacques Coeur et Charles VII., l'administration, les finances, l'industrie, le commerce, les lettres et les arts au XVe siècle*, Paříž, 1866, s. 10 a 11. DE BEAUCOURT, Gaston Louis Emmanuel du Fresne, *Histoire de Charles VII.*, sv. II a III.

¹⁴³ DEPPING, Jean-Baptiste, *Histoire du commerce entre le Levant et l'Europe depuis les Croisades jusqu'à la fondation des colonies d'Amérique*, Paříž, sv. I, s. 100. HEYD, Wilhelm, *Histoire du commerce du Levant au moyen âge, édition française refondue et considérablement augmentée par l'auteur, publiée sous le patronage de la Société de l'Orient latin par Furcy-Raynaud*, Paříž, 1885, sv. II. PIGEONNEAU, Henri, *Histoire du commerce de la France*, Paříž, 1885, sv. I, s. 328. MÜNTZ, Eugène, *La Tapisserie*, Paříž, 1882, s. 173 a 174.

¹⁴⁴ In *Glasnik*, ročenka Vědecké společnosti v Bělehradě, VI.

¹⁴⁵ MATKOVIĆ, Paolo, „“, In *Rad Jugoslavenske Akademije*, Záhřeb, 1878, sv. XLII, s. 167–173.

¹⁴⁶ JIREČEK, Konstantin, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel*, Praha, 1877.

¹⁴⁷ ROMANO, Giacinto, „“, In *Archivio storico Lombardo*, roč. XVII, sv. III, Milán, 1891.

¹⁴⁸ IZZEDIN, Mehmed, „Deux voyageurs du XVe siècle en Turquie“, In *Journal asiatique* 239, 1951, s. 159–174.

¹⁴⁹ CAPPELLINI, Maria Silvia, *The Voyage d'Oultr Mer by Bertrandon de la Broquière (1432–1433), An Enlightened Journey in the World of the Levant I*, Baltimore 1999.

Chareyron mu zasvětila medailon ve své práci o středověkých cestovatelích a vylíčila jeho putování v chronologickém sledu (*Globetrotters au Moyen Âge*¹⁵⁰), zatímco Jacques Paviot jeho činnost vřadil do širšího kontextu křižácké politiky burgundského dvora (*Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient*¹⁵¹). Na scénu české historiografie byla osobnost Bertrandon de la Broquière uvedena ve studiích Martina Nejedlého, vycházejících na pokračování v časopise *Historický obzor* (*Na dobrodružných stezkách. Zvědové pozdního středověku*¹⁵²), nejnověji pak ve studii „Paměti o varanovi ,mňoukajícím víc než kočka‘ a o rubínu svatováclavské koruny, ,velikém jako zralá datle‘ – Zvěd Bertrandon de la Broquière na cestách (sebe)poznání“¹⁵³). Cenným příspěvkem umožňujícím komparaci v relativně krátkém časovém úseku je potom nedávno vydaná monografie o Bertrandonově cestovatelském předchůdci (*Guillebert de Lannoy – Cesty a poselstva*¹⁵⁴). Jisté vyvrcholení historického výzkumu *Voyage d'Outremer* představuje jeho komentovaný překlad do moderní francouzštiny, který v nedávné době připravili Hélène Basso a Jacques Paviot (*Le voyage d'Orient. Espion en Turquie*¹⁵⁵).

Základní syntézou věnovanou burgundskému dvoru za vlády vévodů z rodu Valois zůstává monografie Bertranda Schnerba *L'État bourguignon, 1363–1477*¹⁵⁶. V anglofonním prostředí se osobnosti Filipa Dobrého věnuje Richard Vaughan (*Philip The Good: The Apogee of Burgundy*¹⁵⁷). K poznání dobového kontextu Bertrandonova spisu rovněž neodmyslitelně náleží literatura věnovaná problematice pozdních křižáctví, na prvním místě práce Normana Housleye (*Later Crusades, 1274–1580. From Lyons to Alcazar*¹⁵⁸), vynikající přehled všech křižáctví Christophera Tyermana (*God's War. A New*

¹⁵⁰ CHAREYRON, Nicole, *Globetrotters au Moyen Âge*, Paříž: Imago, 2004, s. 110–169.

¹⁵¹ PAVIOT, Jacques, *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient (fin XIVe–XVe siècle)*, Paříž: Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2003.

¹⁵² NEJEDLÝ, Martin, „Na dobrodružných stezkách. Zvědové pozdního středověku I–IV“, *Historický obzor* 19, 2008, s. 242–256; 20, 2009, s. 58–72; 155–175; 242–261.

¹⁵³ NEJEDLÝ, Martin, „Paměti o varanovi ,mňoukajícím víc než kočka‘ a o rubínu svatováclavské koruny, ,velikém jako zralá datle‘ – Zvěd Bertrandon de la Broquière na cestách (sebe)poznání“, In: *Studia Mediaevalia Bohemica*, 2/2010, s. 39–73.

¹⁵⁴ NEJEDLÝ, MARIN, SOUKUP, SVÁTEK, op.cit.

¹⁵⁵ BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE, *Le voyage d'Orient. Espion en Turquie*, eds. Hélène Basso a Jacques Paviot, Toulouse: Anacharsis, 2010.

¹⁵⁶ SCHNERB, Bertrand, *L'Etat bourguignon, 1363–1477*, Paříž, 1999.

¹⁵⁷ VAUGHAN, Richard, *Philip The Good: The Apogee of Burgundy*, Woodbridge: Boydell Press, 2002.

¹⁵⁸ HOUSLEY, Norman, *Later Crusades, 1274–1580. From Lyons to Alcazar*, Oxford, 1992.

*History of the Crusades*¹⁵⁹) nebo starší, ale dosud relevantní práce Aziz S. Atiyi (*The Crusade in the Later Middle Ages*¹⁶⁰). Ideologickému pozadí křížových výprav se věnuje práce Paula Alphanderyho a Alphonse Dupronta *La chrétienté et l'idée de croisade*¹⁶¹. Cenným příspěvkem k problematice pozdních kruciát s přihlédnutím k prostředí burgundského dvora je rovněž sborník věnovaný Bažantí slavnosti roku 1454 (*Le Banquet du Faisan*¹⁶²). O budování Osmanské říše jako nového mocenského fenoménu pojednává monografie Colina Imbera (*The Ottoman Empire 1300–1650. The Structure of Power*¹⁶³). Ostatní práce, které prohlubují poznání ve specifických oblastech, uvádím dále v poznámkovém aparátu.

¹⁵⁹ TYERMAN, Christopher, *God's War. A New History of the Crusades*, Londýn: Penguin Books, 2007.

¹⁶⁰ ATIYA, Aziz S., *The Crusade in the Later Middle Ages*, New York: Kraus Reprint Corporation, 1965.

¹⁶¹ ALPHANDERY, Paul, DUPRONT, Alphonse, *La chrétienté et l'idée de croisade*, Paříž : Albin Michel, 1995.

¹⁶² CARON, Marie-Thérèse, CLAUZEL, Denis (eds.), *Le Banquet du Faisan*, Arras, 1997.

¹⁶³ IMBER, Colin, *The Ottoman Empire 1300–1650. The Structure of Power*, New York: Palgrave Macmillan, 2002.

3. Bertrandonův postoj k cizímu a exotickému

V předchozí části jsem představila *Voyage d'Outremer* jako produkt svého historického kontextu, stručně charakterizovala osobnost autora, rukopisné dochování díla i jeho reflexi v pozdější historiografii. Nyní bych se konečně ráda ponořila do spisu samého a za pomoci analytické části snad zodpověděla některé otázky nastíněné v úvodu práce.

Je-li naším cílem postihnout Bertrandonův postoj k cizímu a exotickému, propustnost hranic jeho myšlenkového světa a jeho schopnost přijmout, ba ocenit odlišnou kulturu, záhy dospíváme k ústřednímu pojmu každého vymezení se – a sice k *toleranci*. Toleranci kulturní, a potažmo toleranci náboženskou jako její specifickou odnož, chápu zde jako subtilní konstrukci utvářenou postupně řadou faktorů, od osobního založení jedince po nezanedbatelné přispění vnějších vlivů. Sledování procesu formování tolerance u našeho cestovatele nám také poskytne jakousi pomyslnou osnovu následujících kapitol.

Základní hranice možného a nepřijatelného jsou bezesporu vymežovány duchovním klimatem doby. Tolerantnost prostředí, ve kterém je každý z nás zakotven, vždy zároveň určovala meze normality i izolovala marginální jevy. Platí to o to více pro duchovní klima středověku, které bylo mnohem sevřenější než dnes a limitované striktním rámcem křesťanské morálky a věrouky. Mentální limity Bertrandonovy Evropy byly přitom protichůdnými podněty zároveň napínány i uvolňovány. Na jednu stranu následky vnitřního rozkladu ideologického pilíře katolické církve a s ním spojené bujení náboženského nonkomformismu posilovaly zarytý fanatismus, stejně jako konflikty světské, v čele se Stoletou válkou, které dávaly poprvé výrazně zaznít i „nacionálním“ antagoniím. Na druhou stranu bylo však toleranční klima pozdního středověku rovněž uvolňováno, díky cestovatelům, kteří posunovali obzory evropského člověka do stále vzdálenějších zeměpisných šířek a napájeli představivost svých krajanů bohatstvím materiálu. Bertrandon de la Broquière ve své osobě jedinečným způsobem spojuje oba aspekty. Jako věrný sluha a důvěrník Filipa Dobrého byl osobně účasten jednáním a zákrutům Stoleté války, živě se také zajímal o aktuální husitskou otázku.

Doslova vlastním tělem se angažoval v přípravách potenciální kruciáty, tedy jednoho z nejostřejších výbuchů náboženské netolerance jeho věku. Při tom všem však na sebe zároveň přijal roli cestovatele a dobrodruha, který vybízel své současníky také k progresivnějšímu pohledu. Způsob, jakým mezi oběma póly vybalancoval, nám proto říká velmi mnoho o možných výsledcích tohoto „tolerančního paradoxu“ 15. století.

Vedle dobové atmosféry nelze opomíjet ani osobní dispozice – sílu náboženské víry a hloubku jejího prožívání i založení povahové, myšlenkovou otevřenost a zvědavost. A právě zde nám Bertrandonovo dílo prozrazuje velmi mnoho. Objektivita a racionalita jeho výpovědi, opatrnost k nepodloženým tvrzením, ale i schopnost dát druhému (v tomto případě čtenáři) nahlédnout do vlastních niterných pocitů bezpochyby spoluutvářely Bertrandonův přístup k exotické výzvě.¹⁶⁴ K tomu přistupuje také širší tematického záběru, zejména tam, kde autor přesáhl pouhou vojensko-diplomatickou intenci díla a rozepsal se perem etnografa.¹⁶⁵ Moderní čtenář bude pravděpodobně souhlasit, že jsou to právě tyto momenty, kdy se náš cestovatel zasnívá na horském vrcholku, líčí trampoty s místní zvířenou nebo si posteskuje po dávno strávených dobrotách, z nichž vystupuje nejživěji a blíží se tak profilu moderního cestovatele. Problematika jazykové výbavy a komunikace s cizinci, kterou k tomuto oddílu přiřazuji, je potom neodmyslitelnou součástí jakéhokoliv vymezování se vůči druhému.¹⁶⁶

Protože středověký přístup k odlišnému podléhal především výrazným religionistickým determinantám, zahajují poslední úsek své analýzy rekonstrukcí Bertrandonovy osobní zbožnosti, jako maximy, k níž okolní podněty vztahoval.¹⁶⁷ Teprve na základě všech těchto aspektů v závěru pohlédneme na přímé stýkání i potýkání našeho autora s muslimskou kulturou a pokusíme se podchytit poselství, jež z této konfrontace vyplývá.

¹⁶⁴ Viz podkapitola 3.1 *Charakter autorova stylu, senzibilita vs. racionalita, přístup k informačním zdrojům*, s. 57 nn.

¹⁶⁵ Viz podkapitola 3.2 *Tematický rozsah cestopisu*, s. 63 nn.

¹⁶⁶ Viz podkapitola 3.3 „*Tolikrát jsi člověkem...*“ – *Bertrandonovy jazykové znalosti*, s. 89 nn.

¹⁶⁷ Viz kapitola 4 *Rozbor Bertrandonovy zbožnosti*, s. 92 nn.

3.1 Charakter autorova stylu, senzibilita vs. racionalita, přístup k informačním zdrojům

Ve svém úvodu k *Voyage d'Outremer* autor upřímně deklaruje vlastní motivaci – poučit a pobavit vznešené čtenáře „kteří zatouží poznat svět“.¹⁶⁸ Toto prolnutí didaktické a zábavné linie plně odpovídalo bohatému a smíšenému charakteru pozdně středověkých cestopisů, které byly vším jiným než pouhým faktografickým výčtem destinací, a jejich autoři také vším jiným než strohými literáty. Výstižně motivaci pišících světoběžníků shrnul Martin Nejedlý: „Osobní potřeba cest za poznáním a rozptýlením, chuť okusit neznámé plody, útěky před sebou samým, předávání poznatků druhým v tvůrčím textu, psaní jako zdroj uspokojení a radosti, jako ospravedlnění putování v čase a prostoru, jako výzva k novým odjezdům...“¹⁶⁹

Jak upozornil Jean Richard, středověký cestopis se vymykal dnešním zažitým žánrovým typologiím a pokus vytyčit přísnou hranici mezi poutnickou příručkou, praktickým cestovním průvodcem a osobně laděnými zápisky zákonitě musí skončit nezdarem.¹⁷⁰ Jiným problémem žánru bylo běžné prolínání reality s fikcí. Autoři neváhali hranice vlastního poznání zakrývat bujnou fantazií a mísit zcela seriózní údaje s vysněným či chtěným. Chápat však tyto vsuvky jako výmysly a snažit se oddělovat faktické zrno od plev by bylo hrubým anachronismem. Podle Nicole Chareyron byly imaginace a mýtus sourodou součástí středověkého cestování, a právě fantazie se stávala dynamickou silou, jež poháněla ke skutečnému dobývání neznámého. „Velkých objevů bylo dosaženo díky jejich snovým předobrazům. Bez imaginace by nebylo touhy ani odvahy.“¹⁷¹ Středověké dobývání světa tak ve skutečnosti probíhalo hned ve dvou dimenzích – ideální království Philippa de Mézières (*Royaume de Probité*) jako základna příští křížové výpravy¹⁷² byla jen zrcadlovým odrazem realistických úvah Bertranda nebo Guilleberta de Lannoy. Jako dvě strany jedné mince je třeba vnímat

¹⁶⁸ „Pour induyre et attirer les cueurs des nobles hommes qui desirent veoir du monde...“ Viz SCHEFER, s. 1.

¹⁶⁹ NEJEDLÝ, MARIN, SOUKUP, SVÁTEK, op.cit., s. 108.

¹⁷⁰ RICHARD, Jean, *Les Récits de voyages et de pèlerinages*, (= Typologie des sources du Moyen Age occidental n° 38), Turnhout, Brépols, 1981, s. 18–22.

¹⁷¹ CHAREYRON, Nicole, *Globetrotters au Moyen Âge*, Paříž: Imago, 2004, s. 7–8.

¹⁷² Philippe de Mézières, *Le Songe du Vieil Pelerin*, ed. George W. Coopland, Cambridge, 1969.

Ibn Battútovy věcné relace i snové cestovatelské vize Christiny Pisánské, sepsané v pohodlí pařížského královského dvora¹⁷³.

Dokonalou ukázkou tohoto paradoxu je dílo dobrodruha, znalce drahých kamenů a bludného léčitele Jana z Mandevillu, které se ve 14. a 15. století stalo skutečným „šlágre“ cestopisné literatury. Záplava lidožroutů, ptáků Nohů a kentaurů vedla v novověku k přezíravé kritice Mandevillovy imaginace a zeměpisných nepřesností, otázkou však je, zda onou nepřesností nebyla spíše snaha historiků vměstnat původní „knihu úžasných putování“ (*Livre des merveilles du monde*) do limitů dnešního cestopisu.¹⁷⁴

Jak bylo již zmíněno, Bertrandon usedl k sepsání *Voyage d'Outremer* s více než dvacetiletým časovým odstupem. Nebyl přitom odkázán výhradně na zákoutí vlastních vzpomínek, neboť jak uvádí, pracoval podle „malé knížky pro uchování paměti“¹⁷⁵, tedy jakýchsi zápisků, jež pořídil již během cest. Způsob, kterým tyto poznámky rozvedl do strhujícího vyprávění, však staví čtenáře před některé interpretační problémy.

Na první pohled působí zvědovo líčení živým, bezprostředním dojmem. Ba co víc, v některých pasážích sledujeme aktéry doslova „krok za krokem“ (například v momentě, kdy byzantská císařovna Marie Komnénovna nasedá na koně, přihlížíme spolu s autorem doslova každému jejímu pohybu). Za prvotním dojmem autenticity se však patrně skrývá důmyslná autorská metoda. Způsob, kterým Bertrandon rozmísťuje dějové vrcholy mezi lineární pasáže cest a střídá veselé příhody s napětím, svědčí o promyšlené koncepci, která v mnohém sledovala osobitou tvůrčí metodu jiného literáta pozdního středověku – Jeana Froissarta.¹⁷⁶ Také poukazy našeho zvěda na přestálá nebezpečí a nástrahy nepostrádají vnitřní záměr. Úlohy podobných dějových figur si byl dobře vědom už apoštol Pavel. „Častokrát jsem byl na cestách – v nebezpečí na řekách, v nebezpečí od lupičů, v nebezpečí od vlastního lidu, v nebezpečí od pohanů, v nebezpečí ve městech, v nebezpečí v pustinách, v nebezpečí na moři, v nebezpečí mezi falešnými

¹⁷³ Christine de Pizan, *Le Chemin de longue étude*, ed. Andrea Tarnowski, Paříž: Le livre de Poche, 2000.

¹⁷⁴ NEJEDLÝ, MARIN, SOUKUP, SVÁTEK, op.cit., s. 124. Stejný názor zastává také Nicole Chareyron, *Globetrotters au Moyen Âge*, op.cit., s. 12.

¹⁷⁵ „...ainsi que rudement [je] l'avoys mis en un petit livret par maniere de memoire...“ Viz SCHEFER, s. 1.

¹⁷⁶ BOMBARDE, Odile (ed.), *Froissart dans sa forge*, Paříž: Académie des inscriptions et belles-lettres, 2006.

*bratřími, v námaze do úpadu, často v bezesných nocích, o hladu a žízni, v častých postech, v zimě a bez oděvu.*¹⁷⁷ V případě Bertrandonově důraz na prožité strasti zároveň podtrhoval autorovu statečnost a vybízel jeho suveréna k patřičnému osškodnění po návratu.

Před nekritickým přejímáním textu *Voyage d'Outremer* varuje i jiný aspekt, a tím je očividná selekce aktérů příběhu. Při cestování dálnými končinami, a zejména těmi zapovězenými a nebezpečnými, se křesťanský poutník pochopitelně nemohl obejít bez pomoci řady osob – průvodců, tlumočnicků i úředníků. Bertrandon však ve svém líčení po většinu času budí dojem, jako by jel zcela sám. Přestože v první fázi putování uvozuje všechna slovesa enigmatickým „*my*“, čtenář se dlouho se o jeho společnosti nedozvídá nic. Teprve při výpravě na Sinaj se mu po boku náhle objeví skupinka burgundských šlechticů, kteří s ním evidentně přicestovali již z Gentu.¹⁷⁸ V momentě, kdy se Bertrandon odpoutá od posledních západních přátel, nastoupí v jeho vyprávění gramatická ichforma a tento singulární pohled je dočasně prolomen jedině v úseku mezi Baalbekem a Konyou, stráveném ve společnosti přátelského mameluka. Domorodí sluhové, kteří do spisu pro aristokratické publikum patrně nepatřili, jsou v díle zmiňováni výhradně v momentech, kdy našemu zvědovi výrazně pomohli (horští vůdcové v Savojských Alpách, *moucre*, který nemocného Bertrandona vyvedl z pouště) nebo naopak zcela selhali (zbabělí pouštní vůdci na Sinaji).

Okázalé pózy bychom však v Bertrandonově díle hledali marně. Necháme-li stranou obvyklá kliše o nedokonalosti díla a odmítání pomíjivého věhlasu, která tehdy patřila k tradičnímu autorskému arzenálu, náš zvěd své zážitky popisuje s nezvyklou přímostí, a to i v momentech, kdy by se od něj dal očekávat opak (například v situacích, kdy jeho kontakt s nevěřícími nebezpečně překračuje hranice formality). Bertrandon neváhá podělit se se čtenářem o své emoce, ať už jde o obavy, lítost z loučení nebo spontánní okouzlení krásou, včetně té ženské.¹⁷⁹ Až snivou poetiku mají některé jeho popisy krajinné scenerie, například pohled z vrcholku hory Tábor. „*Na druhé straně*

¹⁷⁷ 2 K 11,23 –27.

¹⁷⁸ Bertrandon mezi svými druhy jmenuje šlechtice Andrého de Toulangeon, Michela de Ligne a jeho bratra Guillaumea, Sancheho de La Lang, Pierra de Vauldrey, Joffroye de Thoisy, Humberta Buffarta, Jeana de la Roë a jistého Symonneta, jehož příjmení je ve všech čtyřech rukopisech vynecháno.

¹⁷⁹ O autorových platonických citech k půvabné císařovně Marii Komnénovně viz s. 81–82.

směrem k západu slunce se rozkládá širá pláň a příjemná krajina [plná] ovocných sadů, datlových palem a plantáží, na nichž roste bavlna. Kdo by to nevěděl, myslel by, že je v těch místech nasněženo, protože listy jsou sice zelené jako listy vinné révy, ale nad nimi se vznášejí bavlníkové chomáčky.¹⁸⁰ Nebo moment, kdy se z posledních svahů pohoří Taurus zahledí do širých plání Karamanoğlu: „Cesta z těch hor vstupuje do krajiny, která se zdá být mořem, tak je rovná. Na některých místech se zvedají kopce, které se při pohledu zdálky zdají být mořskými ostrovy.“¹⁸¹ Těžko posoudit, zda byly tyto věci bezprostředně zachycené v původních zápiscích nebo získaly na barvitosti až s proudem času.

Bertrandon se ve svém díle nevyhýbá ani legraci. Jeho patálie s prodavači oslů, bohatýrská pitka s Turky v Hamě nebo smlouvání se saracénským pyrotechnikem v Damašku probouzí úsměv i na tváři moderního čtenáře. Neváhá si přitom trochu „utahovat“ ani sám ze sebe (jako v případě historiky s velbloudím běhounem u karavanseráje Zulnun¹⁸²).

Ve svém celku se však dílo vyznačuje poměrnou racionalitou, věcností a spolehlivostí. Důraz na empirii je zřetelný v Bertrandonově hodnocení informačních zdrojů a pramenů, kdy důsledně rozlišuje mezi vlastním poznáním (*spatřil jsem, zjistil jsem – je vey, je trouvay*) a informacemi z druhé ruky (*říká se, pověděli mi, prý – on dict, ilz m'ont dit*). O poctivém přístupu k informacím svědčí také fakt, že autor se nezdráhá u některých informací přiznat i vlastní nevědomost nebo nejistotu, a doprovodit dle jeho názoru pochybná fakta drobnou skepsí. Tak například, když ve městě Gaza v sutinách Samsonova paláce spatří sloupy, které prý kdysi silný hrdina v hněvu rozlomil, přiznává, že „neví, zda jsou to ony“¹⁸³, informace místních ve městě Hama, podle kterých sem řeka Ásí přitéká přímo z pozemského Ráje, komentuje opatrně: „Zdali tomu tak je, nemám tušení.“¹⁸⁴ Zatímco ke zkazce obyvatel Baalbeku o místní „mešitě, ve které je lidská hlava a do každého z jejích očních důlků by se mohla vejít hlava dnešního člověka“, se raději distancuje. „Nevím, zda je to pravda, neboť se tam nikdo nedostane,

¹⁸⁰ SCHEFER, s. 48.

¹⁸¹ SCHEFER, s. 104.

¹⁸² Tuto příhodu rozebírám dále v podkapitole 3.2.2 *Linie etnografická: popisy fauny a přírody*, s. 75–76.

¹⁸³ SCHEFER, s. 20.

¹⁸⁴ SCHEFER, s. 78–79.

*pokud není Saracén.*¹⁸⁵ Také u sídla Velkého Turka v Burse, „zevnitř velmi půvabného“, se zahradou a malým jezírkiem s loďkou, „aby se pán mohl dle libosti rozptýlit s jednou ze svých žen“, otevřeně zdůrazňuje, že zůstává odkázán na to, „jak mi to pověděli, protože jsem mohl všechno vidět jen zvenčí“.¹⁸⁶ Na jiném místě, kde Bertrandon popisuje flotilu Velkého Turka přísně střeženou pod hradem Stalac, sice opět přiznává, že „ji vůbec neviděl“, ale výslovně udává, že mu o tom pověděla „osoba, které lze důvěřovat“¹⁸⁷. Bertrandon také provádí uváženou selekci informací. Zatímco v případě některých míst, například Antiochie, upouští od hlubších soudů, protože „ji viděl pouze při průjezdu“¹⁸⁸, u jiných míst (například cesty z Burgundska do Jeruzaléma) se zřiká popisných pasáží zkrátka proto, že cesta „je natolik známá, že o ní mnozí vědí“¹⁸⁹. Cílem Bertrandonova vyprávění tedy byla především interpretace osobně viděného, a pro čtenáře neotřelého materiálu.

V některých místech se náš autor spoléhá a odvolává také na výdobytky soudobé vědy, především kartografů a zeměměřičů, kterým přiznává rozhodující autoritu. „Zdá se, že Francie leží níže než tato země, neboť jinak bych to [klesání] tolik nevnímal. Odvolávám se v tomto na geometry, kteří znají podobu země.“¹⁹⁰ – „[Záliv Ayas] může mít, jak se mi zdá, dobře patnáct mil šíře k západu, a v tom spoléhám na námořní mapu.“¹⁹¹ – „Odtamtud jsem přijel do Péra. Šíři onoho průlivu můžeme vidět na mapě.“¹⁹²

Bertrandon si však svým kritickým myšlením nebere na mušku jen pochybné místní zkazky, ale uplatňuje je i vůči objektům, které v jeho době byly téměř nedotknutelným předmětem náboženské úcty. Když například v chrámu Pantokrator v Konstantinopoli narazí na kámen, nesoucí „všechny slzy, které Panna Maria vyplakala“ nad svým mrtvým synem, neváhá slzy bohorodičky podrobit důkladnému zkoumání. „Skutečně, nejprve jsem myslel, že to jsou kapky vosku a položil jsem tam

¹⁸⁵ SCHEFER, s. 72–73.

¹⁸⁶ SCHEFER, s. 136.

¹⁸⁷ SCHEFER, s. 207. Bertrandonovým informátorem zde byl pravděpodobně muslim, neboť jedním dechem dodává, že Turci „nestrpí, aby loď spatřil jediný křesťan“.

¹⁸⁸ SCHEFER, s. 150–151.

¹⁸⁹ SCHEFER, s. 2.

¹⁹⁰ SCHEFER, s. 124.

¹⁹¹ SCHEFER, s. 88.

¹⁹² SCHEFER, s. 140.

ruku, abych se jich dotkl, potom jsem se sklonil dolů, abych viděl v protisvětle, a zdálo se mi, že to jsou zmrzlé kapky vody. Je to věc, kterou spatřilo mnoho lidí.“¹⁹³

Podobnou podezřívavost osvědčí náš zvěd také v klášteře Panny Marie Seidnaya u Damašku, který proslul zázračnou ikonou Bohorodičky. „*Je tam malý hrad na skále, kde stojí kostel caloyers*¹⁹⁴, a v něm je uložen obraz Panny Marie malovaný na dřevěné tabuli, která tam prý byla přinesena zázrakem, nevím přesně jakým. Říká se, že se stále potí a tento pot je prý olejnatý. Když jsem tam přišel, ukázali mi v samém konci kostela za velkým oltářem výklenek ve zdi, v němž jsem onen obraz spatřil. Byl to plochý předmět, mohl mít jeden a půl stopy na délku a jednu na šířku. Zda je ze dřeva nebo z kamene, nevím, neboť byl celý zakrytý rouchy a před ním stála železná mříž. (...) Najednou se u mne objevila nějaká žena a chtěla mi udělat znamení kříže na čele, na spáncích a na hrudi. Přitom jsem viděl, jak na ta roucha sama lila olej stříbrnou lžící. Tak si myslím, že je to všechno podvod k lákání peněz, čímž nechci tvrdit, že Panna Maria není schopná vykonat velké věci.“¹⁹⁵

Více než názornou ukázkou Bertrandonovy racionality je potom pasáž věnovaná bájně zemi Kněze Jana, jakémusi univerzálním Blaníku pozdního středověku, stádajícimu v sobě poslední naděje tehdejšího křesťanstva. V přístavu Péra náš cestovatel narazí na extravagantní postavičku, jakéhosi Petra z Neapole, který sám sebe prohlašuje za obyvatele Janovy země a snaží se našeho zvěda nalákat ke společné výpravě. Přestože Bertrandon jeho barvitě líčení v plném znění ocituje, neopomene na závěr ironicky dodat: „*Viděl jsem ho nakupovat zrcátka, neboť tvrdil, že v Etiopii žádná nejsou a to, které ho zde stojí dva perpres*¹⁹⁶, mu tam vynese nejmíň pět dukátů.“¹⁹⁷ Touto poznámkou, která zbožného proroka rázem proměnila ve vychytralého šmelináře, náš špión nenápadně čtenáři naznačil, co si o figure i její vlasti myslet.¹⁹⁸

¹⁹³ SCHEFER, s. 160–161.

¹⁹⁴ Termín *caloyers* označoval ortodoxní mnichy řádu sv. Basila (např. z kláštera na hoře Athos).

¹⁹⁵ SCHEFER, s. 64–66.

¹⁹⁶ Hyperpyron, zlatá řecká mince.

¹⁹⁷ SCHEFER, s. 145.

¹⁹⁸ Líčení země kněze Jana se dále věnuji v kapitole 6.6 *Mystické impérium kněze Jana*, s. 113nn.

3.2 Tematický rozsah cestopisu

Obsáhlý korpus Bertrandonova díla lze vpodstatě, ač neostře a do jisté míry uměle, rozdělit na dvě tematické oblasti. Primárně se jedná o materiál, který měl sloužit jako podklad pro realizaci kruciáty, nebo přinejmenším materiál ke křižáckému snění. Není pochyb, že autor zde vycházel vstříc požadavkům svého pána, a bez ohledu na skutečný vývoj pozdějších událostí nutno podotknout, že se Bertrandon svého úkolu zhostil velmi přínosně a svědomitě.

Zajímavé však je, že v tomto bodě autorův zájem nekončí a jeho dílo paralelně protkává ještě druhá tematická linie, vedená pravděpodobně značným dílem samotným naturelem autora – linie, kterou bychom mohli nazvat cestovatelskou, ba etnografickou. V ní se Bertrandon svým krajanům snažil zprostředkovat životní styl, zvyky a kulturu pohanů v pestrobarevné mozaice, protkané střípky příhod a kuriozit, které neplnily ani minimální strategickou funkci, ale autora zkrátka zaujaly. Ráda bych nyní obě tematické oblasti nastínila hlouběji.

3.2.1 Linie vojensko-diplomatická

„Pro případ, že by některý křesťanský král nebo princ chtěl dobýt Jeruzalém a vést tam po zemi velkou armádu, nebo by se tam nějaký šlechtic chtěl vydat či se odtamtud navrátit, dávám zde zaznamenat těch pár cest, co jsem vykonal, aby poznali [tamější] města, osady, kraje, krajiny, řeky, hory, stezky a země, i pány, kteří jim vládnou.“¹⁹⁹

Svojí úvodní maximu sleduje Bertrandon po celý průběh díla s velkou odpovědností – popis jeho cesty je neustále obohacován o charakteristiky strategické, ekonomické a vojenské situace zámořských zemí. U měst, kterými náš cestovatel projíždí, jsou důsledně popisována opevnění a jejich odolnost, pro což měl Bertrandon jako ostřílený voják a velitel strategicky důležitých hradů vycvičené oko. Velmi podrobně se autor věnuje opevnění města Konstantinopole, čímž nám zanechává

¹⁹⁹ SCHEFER, s. 2.

jedinečný popis situace pouhých dvacet let před jeho dobytím. „*Je velmi dobře opevněné solidními hradbami, zvláště ve vnitrozemí. Předně, z jednoho konce města na druhý, což prý činí šest mil, vede dobře udržovaný příkop, s výjimkou jednoho místa směrem k [přístavu] Péra, asi dvě stě kroků od paláce jménem la Blaquerne [Blacherny], kde je příkop dosti mělký kvůli pahorku, který leží před hradbami. Bylo mi řečeno, že tímto místem kdysi zamýšleli [město] dobýt [Turci]. Asi šestnáct nebo dvacet stop za příkopem stojí dosti solidní a vysoké fausse braye*²⁰⁰. Potom následují mohutné městské hradby, které jsou pěkné a pevné. Ve dvou rozích [opevnění] dříve stávaly krásné pevnosti, dosti mohutné, jak je stále patrné ze zdí a základů, které tam zbyly. Bylo mi řečeno, že je dal strhnout jeden císař, protože byl zajat a vězněn u Velkého Turka.“²⁰¹

Náš zvěd pravidelně uvádí zprávy o poloze měst v krajině, jejich branách a pozici na vodních tocích. Ve *Voyage d'Outremer* nicméně chybějí mapy a náčrtky, které někdy doplňovaly tehdejší cestopisy a pravděpodobně byly také součástí Guillebertova díla. U přístavů Bertrandon bedlivě zaznamenává mělčiny, které by mohly polapit pomyslné křesťanské lodě (varuje například před mělkým přístavem v Jaffě²⁰²). Mimořádnou pozornost věnuje zdrojům pitné vody – opakovaně si pochvaluje Damašek, neboť je tam „*jen málo domů, které by neměly vlastní studnu*“.²⁰³ Ve městě Hama zas obdivuje mohutné vodní kolo na řece Ásí. „*Čerpá vodu z řeky pro celé město a vrhá ji do koryta, které prochází skalou a klesá do města. Tam vtéká do velkých čtverhranných sloupů, které stojí podél ulic. Každý může být asi dvě stopy široký a dvanáct vysoký a jsou rozmístěné podél celého města. Kdo potřebuje vodu, může si [odtamtud] nabrat.*“²⁰⁴ Bertrandonovo nadšení z městského vodovodu nepůsobí nijak přemrštěně. Vždyť na vyprahlých pláních Předního východu nebyl přísun vody žádnou samozřejmostí –

²⁰⁰ Nízký val vysunutý do příkopu před hradbami, který sloužil jako stanoviště kušovníků nebo pěchoty při obraně příkopu a chránil hlavní hradbu před dělostřeleckými útoky.

²⁰¹ SCHEFER, s. 150–151. Závěrečné sdělení poněkud nepřesně popisuje události roku 1391. Císař Jan V. Palaiologos se tehdy neúspěšně pokusil obelstít Bajezida I. a pod záminkou okrášení města novými stavbami zrekonstruovat obě hradební bašty. Sultán však jeho pokus záhy prohlédl a donutil jej věže opět srovnat se zemí. Viz SCHEFER, s. 152, poznámka 1.

²⁰² SCHEFER, s. 10.

²⁰³ SCHEFER, s. 35.

²⁰⁴ SCHEFER, s. 79.

například mezi Tarsem a Erešli nenalezl náš cestovatel za čtyři dny ani jediný pramen!²⁰⁵

Šíře a kvalita cest je dalším často opakovaným údajem. Místním komunikacím se dostává nejrůznějšího hodnocení, od těch příjemných až po velmi špatné (*tresbeau chemin / bien mauvais chemin, chemin malaisié*). Pro určení vzdáleností udává náš zvěd míle (*le mille*²⁰⁶), často však svou cestu chápe i v časovém měřítku a počítá ji prostě na dny.

Dalšími aspekty, které se v Bertrandonových popisech periodicky vrací, jsou lidnatost území (*pays fort/mal peuplé* – hustě/řídce osídlená země), kvalita místního obchodu (mezi městy, u nichž náš zvěd oceňuje čilý obchodní ruch (*ville bien marchande*), náleží Benátky, Ramla, Káhira, Damašek, Baalbek, Adana, Karaman, Konya, Kara Hisar, Bursa, Péra, Edirne, Buda a Pešť) a jejich ekonomický potenciál – bonita půdy, způsob jejího obhospodařování i přírodní bohatství (jako jsou například novobrdské doly patřící srbskému despotovi nebo solné doly v Transylvánii).

Oči našeho rytíře se však na prvním místě pochopitelně upínaly k cizím zbraním a jejich nositelům. Pronikavou pozornost věnuje Bertrandon v tomto ohledu především Turkům, kteří jsou v jeho díle již jednoznačně chápáni jako protipól západních armád. S velkým zaujetím upozorňuje na Muradovu obratnost při výstavbě turecké armády, kdy sultán šikovně využívá podmaněných vazalů i maloasijských přistěhovalců: „*Item, řekli mi, že když [sultán] svolává armádu, nic ho to nestojí, naopak na tom získá, neboť rozkáže mužům z Turecka (tj. Malé Asie) přejít do Řecka, nic jim nedá a oni v Gallipoli zaplatí comarch*²⁰⁷, a sice pět aspres za koně a tři za člověka. Když vojsko přitáhne z nájezdu, náleží sultánovi pětina otroků, kterou si sám vybírá.²⁰⁸ Také pokud překročí Dunaj, platí comarch. Pověděli mi, že z Řecka sultán každoročně odvádí třicet tisíc mužů, kterým nařídí táhnout, kam uzná za vhodné. Rekrutuje se zde největší a nejlepší část jeho armády.

²⁰⁵ SCHEFER, s. 105.

²⁰⁶ Středověká francouzská míle měřila 1949, 04 m.

²⁰⁷ Z řeckého *kommerkion*, to jest průchozí clo.

²⁰⁸ Tento pětinový podíl z kořisti, zvaný *le quint*, byl původně v *Koráně* vyhrazen „Bohu a Prorokovi“, tedy státní pokladně. První osmanští vládcí se však výhod plynoucích z muslimského zákona obratně zmocnili. Viz SCHEFER, s. 182, poznámka 1.

*Item, rovněž každoročně odvádí deset tisíc mužů z Turecka, a nemá s nimi jiné výdaje než za stravu. Rozsáhlá území svěřil do cizí správy, ale jejich páni jim vládnou jen na základě jeho vůle a tím jsou zavázáni mu sloužit se stanoveným počtem mužů. Tím pádem ho postavení vojska už nic nestojí. Co se týče vojáků u jeho dvora, kterých je dobře pět tisíc, pěšáků i jezdců, mimo mzdy jim nevyplácí vůbec nic.*²⁰⁹

Problém podmaněných sultánových vazalů se Bertrandona pochopitelně nemile dotýká. Jak konstatuje, „z vojska, které bylo naposled v Řecku, byla většina křesťané“ neboť balkánští vazalové, v Srbsku, Albánii i Bulharsku se Muradovi vůbec neodvažují odporovat. Náš zvěd potom čtenářovi předestírá hroživou celkovou bilanci: „Člověk jemu blízký mi prozradil, že bude-li chtít postavit mohutnou armádu, najde v Řecku dobře sto dvacet tisíc mužů, kterým ovšem musí vyplácet žold, a sice osm aspres za jezdce a pět za pěšáka. Z nich by prý šedesát tisíc bylo dobře vyzbrojeno – na koních, s toulci a meči. Zbylí by byli chabě vyzbrojení pěšáci – protože má-li nějaký z nich meč, nemá zase toulec a jsou mnozí, kteří mají jen dřevěnou hůl.“ Tím však Muradovy možnosti nekončí, neboť „v Turecku pro něj může narukovat třicet tisíc mužů“ a v Řecku má, vyjma otroků, dalších „dvacet tisíc mužů, z toho dva až tři tisíce dobře vyzbrojených“.²¹⁰ Se značnou nelibostí potom náš špión kvituje úspěchy osmanské konkurence. „Kdykoli křesťané stavějí nebo stavěli mohutné vojsko na cestu do jeho země, Turek to vždy ví dostatečně včas, aby svolal vojsko dva nebo tři dny předem.“²¹¹

Bertrandon rovněž zdůrazňuje slepou poslušnost sultánových poddaných, která je na jedné straně vynucována hromadnými popravami odpůrců, na straně druhé pak odměňována vnitřní stabilitou jeho zemí a faktem, že „od svých lidí, kteří jsou Turci, nevybírám žádnou přímou daň“.²¹² Zdá se ostatně, že jí sultán nemá ani zapotřebí. „Někteří mi tvrdili, že má v pokladnici dobře million dukátů, druzí uváděli poloviční částku. Mimo toho vlastní jen v otrocích a špercích svých žen další milion. Má také zlaté

²⁰⁹ SCHEFER, s. 182–183.

²¹⁰ SCHEFER, s. 185

²¹¹ SCHEFER, s. 220.

²¹² SCHEFER, s. 184–185.

*nádobí*²¹³, a když by se rozhodl nic nerozdávat a nevyplácet, v jednom roce by ušetřil milion dukátů, aniž by komu učinil křivdu.“²¹⁴

S velkou pozorností sleduje náš zvěd situaci a vojenské operace na Balkáně, kde právě probíhají přípravy k novému tažení do Albánie.²¹⁵ Jak uvádí, Murad II. rozdělil správu balkánského pohraničí mezi tři místodržící: Mezida Beje, kterému náleží ostraha hranice od valašského pomezí k Černému moři²¹⁶, Sinana Beje, střežícího území mezi Valašskem a Bosnou, který sídlí v Kruševaci a podle Bertrandonových zdrojů je to Řek, „muž moudrý, jenž vůbec nepopíjí víno jako ostatní“²¹⁷, a Isaka Beje²¹⁸, opatrujícího území Bosny a Slavonie a „vše co je na druhé straně Moravy“.²¹⁹ Za Sinan Bejovou državou dosud odolává tlaku Srbská despotovina Jiřího Brankoviče, jako formální nárazník mezi oběma nepřátelskými velmocemi – Osmanskou říší a Zikmundovými Uhrami. Jak píše náš cestovatel, po nedávném osmanském nájezdu zde „dosud panují obavy, aby [sultán] neuchvátil celou zemi. Bylo mi řečeno, že to někteří [Velkému] Turkovi nabízeli a on odpověděl, že z ní má takto více koní, než kdyby ji měl v rukou, protože by ji musel dát jednomu ze svých otroků a neměl by z ní nic.“²²⁰ Urostlý Jiří Branković očividně má Bertrandonovy sympatie, ačkoliv před jeho očima slibuje Muradovi vyslat osm set nebo tisíc jezdců pod vedením svého syna a podle zvědových vlastních slov „je více poslušný Turka nežli císaře“²²¹. Zkušený zvěd si zřejmě uvědomuje, jak mizivé jsou despotovy alternativy. Osmanský Sinan Bej stojí na hranicích v Niši, Kruševaci i Golubaci, kde „Turek chová dobře sto fustes“²²², aby se přepravil do Uher když uzná za vhodné, neboť mu zde nic nestojí v cestě“²²³. Také na soutoku Západní a Jižní Moravy pod zříceninami hradu Stalač „kotví asi osmdesát nebo

²¹³ Nádobí z drahých kovů představovalo finanční rezervu, která se v případě nouze tavila.

²¹⁴ SCHEFER, s. 185–186.

²¹⁵ SCHEFER, s. 209.

²¹⁶ Mezi Bej, který byl svým způsobem Bertrandonovým kolegou (zastával hodnost Muradova dvorního kráječe), padl roku 1442 v bitvě s Janem Hunyadim. Viz SCHEFER, s. 208, poznámka 1.

²¹⁷ SCHEFER, s. 206.

²¹⁸ Isak Bej byl místodržícím v Bosně v letech 1414–1439.

²¹⁹ SCHEFER, s. 208.

²²⁰ SCHEFER, s. 209.

²²¹ SCHEFER, s. 215.

²²² *Fustes* byly ve středověké námořní terminologii malé čluny s plachtou a vesly.

²²³ SCHEFER, s. 215.

sto fustes, které tam chová Turek, a sice galioty a griperies pro převoz koní a vojska. Dává je po celý čas střežit třem stovkám mužů.“²²⁴

Nepřímým ukazatelem bojeschopnosti protivníka je Bertrandonovi také naturel muslimského obyvatelstva. Vyzdvihuje přitom zejména nenáročnost Turkménů, „početných lidí s malými nároky“²²⁵, i Turků: „Jsou to pilní lidé, vstávají vždy časné zrána a na tažení jsou nenároční. Spokojí se s málem, například trochou zpola upečeného chleba, syrovým masem mírně sušeným na slunci, jogurtem, medem, sýrem, hrozkami, ovocem nebo zeleninou. Z hrsti mouky uvaří polévku, ze které se jich nají šest nebo osm na celý den.“ Také turečtí koně „jsou nenároční a jedí jenom v noci“.²²⁶

S velkým zaujetím Bertrandon pozoruje místní zvláštnosti ve vojenské výstroji, ať už jsou to arabské okrouhlé štíty, „s tělem jako velká hliněná nádoba a silným okrouhlým železným hrotem uprostřed, ozdobeným dlouhými třásněmi z mačkaného hedvábí“²²⁷, velbloudí sedlo, na kterém Mauři „sedávají se zkříženými nohama, a když jedou rychle, připoutávají si hlavu i trup, kvůli silnému větru a prudkosti, se kterou velbloudi běhají“²²⁸, i zbraně z křesťanského arzenálu jako kovové tarasnice v bělehradské citadele, z nichž „jedna je nejmohutnější, jakou jsem kdy viděl, má čtyřicet dva coulů na šířku v ústí, kam se vkládá kámen, ale podle mého názoru je na svou tloušťku dosti krátká“²²⁹. V Damašku, vyhlášené výspě kovářského řemesla Bertrandon obdivuje meče, „nejkrásnější a nejlepší v Sýrii“, které „sekají lépe než jakýkoli jiný meč, co jsem kdy viděl“, popisuje, jak je mečíři uhlazují, „docela jako se to dělá s hoblíkem u dřeva“, zakalují a leští „tak, že se v jejich čepelích mohou zhlížet, když se češou nebo si nasazují turban“. Podivuje se také místním podkovám se čtverhrannými hřeby, které „se kovají za studena aniž by se vkládaly do ohně, neboť jsou slabé a tenké“.²³⁰ V syrské metropoli se pak Bertrandon rovněž přichomýtně k daleko divuplnější zbrani – pověstnému řeckému ohni.²³¹

²²⁴ SCHEFER, s. 207.

²²⁵ SCHEFER, s. 92.

²²⁶ SCHEFER, s. 217, 218.

²²⁷ SCHEFER, s. 49–50.

²²⁸ SCHEFER, s. 54–55.

²²⁹ SCHEFER, s. 214.

²³⁰ SCHEFER, s. 60–61.

²³¹ Jelikož příhoda s řeckým ohněm je zároveň příznačná pro Bertrandonovo hodnocení Arabů, uvádím ji dále v podkapitole 6.3 *Arabové*, s. 109–110.

Důsledně se náš zvěd věnuje zbráním osmanským. „Viděl jsem je nosit překrásné brigandiny²³², z drobnějších plíšků než ty naše a se stejnými garde-bras²³³. Jsou podobné těm, které vidáme na malbách z časů Julia Césara, a dlouhé až do půli stehen. Na spodní lem připevňují kolem dokola hedvábí, které jim sahá až k lýtkům. Na hlavě nosí přilbu, zakulacenou podle hlavy a zúženou do špičky, vysokou nejméně půl stopy. Jsou na ní čtyři štítky, jeden vpředu a jeden vzadu a po jednom z každé strany, které chrání šíji, tváře a vpředu obličej proti ráně mečem, podobně jako jeden [štítek] na francouzských přilbách. (...) Mezi výstroj dále patří čepičky utkané z mosazné nitě, jež nosí běžně na hlavě, přes čapku i účes. Ty nejdrahocennější stojí čtyřicet nebo padesát dukátů, a jsou samé zlato, ale jsou i takové, které nestojí víc než dukát nebo dva. Odolají i ráně sečným mečem, a ty druhé jsou mnohem pevnější.“²³⁴

Osmanský úspěch se však nerodil výhradně v bitevním poli. Díky obratně navazovaným známostem Bertrandon na svých cestách pronikne i do vnitrozemských kuloárů orientálních vládců, ať už ke dvoru Ibrahima II. v Konye, Murada II. v Burse nebo na dvůr byzantského císaře Jana VIII. Palaiologa, kde se spřádaly nitky místní diplomacie a politiky.

Zatímco návštěvu u byzantského císaře v Blachernách náš cestovatel lakonicky shrne do jediného odstavce²³⁵, audiencím u obou tureckých vládců již věnuje nemalou pozornost a bezděky u nich také poukazuje na řadu shodných rysů. Předně se jednání neobejdou bez průtahů a čekání, které mají pokud možno zkrátit velkorysé dary a méně okázalé úplatky. Kyperské poselstvo například pro Ibrahima II. přivezlo „šest kusů kyperského camelotu²³⁶, bezpočet loktů šarlatu, přibližně čtyřicet cukrových homolí, dvě kuše s tuctem střel a jednoho sokola stěhovavého“²³⁷. Lichocení samotnému vládcovi však k úspěchu zdaleka nestačí. Jak se dozvídáme v případě Murada II., „žádný u něj nedosáhne slyšení, leda prostřednictvím jeho vezírů, kteří mají plnou vládu nad ním i celou jeho domácností“²³⁸. Jednání sama jsou potom přísně rituální hrou, v níž slova,

²³² Pancíř tvořený kovovými plíšky upevněnými na látce nebo kůži.

²³³ Část zbroje, která chránila bojovníkovu paži.

²³⁴ SCHEFER, s. 219–220.

²³⁵ SCHEFER, s. 166.

²³⁶ Camelot – drahá saténová látka, která byla dříve tkaná z velbloudí srsti.

²³⁷ SCHEFER, s. 111.

²³⁸ SCHEFER, s. 183.

gesta i zasedací pořádek podléhají stanovené hierarchii. (Běda, když se Bertrandon chce usadit na dřevěnou lavici! Ibrahimovi sluhové jej pohotově stlačí do tureckého sedu.²³⁹)

Oba vládci si ke svým křesťanským hostům udržují rezervovaný odstup. Jak konstatuje Bertrandon, Karamanovec během slyšení znuděně polehával na kobercích, a na kyperské dary „*se tvářil jako by je stěží viděl*“. Také na úvodní zdravici mladého krále Jana II. „*bej neodpověděl jedině slovo a vyslanec byl usazen až na zem, po jejich způsobu* (tj. v tureckém sedu), *dosti daleko a nízko od těch, kteří [už] seděli*.“²⁴⁰ Ani milánský vyslanec Benedetto Folco da Forli není zprvu příliš úspěšný. Když po jedenácti dnech čekání žádá sultánovy vezíry o slyšení, je opětovně odmítnut. „*Zrovna totiž pobývali u sultána a byli převelice opilí. Až nazítří pro vyslance poslali*.“²⁴¹ Odstup od bezmocných křesťanských poselstev při audiencích odráží i prostorové uspořádání. Již při první návštěvě v zalidněné síni sultánova paláce Bertrandon konstatuje, že dvořané se postavili „*nejdál od pána, jak jen mohli*“²⁴². Když je milánský vyslanec předveden před sultána, ležícího na vyvýšeném divanu, je usazen „*dolů na koberec, podobně jako odsouzenec*.“ V tomto případě mají však Turci pro odstup i konkrétní argument: „*Žádný vyslanec nikdy nemluví se sultánem [přímo] od dob, co vyslanec Srbska zabil jeho dědečka*.“²⁴³

Jedinečný pramen k poznání tehdejší diplomacie představuje rozmluva beje Ibrahima s kyperským poselstvem, v níž jde o navázání styků s novým králem Janem II. Bertrandon ji cituje doslova větu za větou: „*Nato se bej otázal, jak se daří jeho bratru kyperskému králi, a oni odpověděli: dobře. Řekli mu, že jeho otec zemřel, proto je [nový král] vyslal, aby ho navštívili a zvěděli, zda si přeje zachovat mír, který dříve udržoval s otcem a jeho zeměmi. Co se týče krále kyperského, je to jeho upřímné přání. Bej poté odvětil, že je s tím taktéž srozuměn, a otázal se, jak dlouho je tomu [co] jeho bratr kyperský král zemřel. Bylo mu odpovězeno. Potom se zeptal na stáří [nového krále], a dostal odpověď*“²⁴⁴ *Potom se otázal, zda je moudrý, a byl ujištěn, že ano. Zeptal se, zda je ho kyperská země poslušná, a oni řekli, že jej přijala bez jakéhokoli odporu. Nato bej*

²³⁹ SCHEFER, s. 114.

²⁴⁰ SCHEFER, s. 112.

²⁴¹ SCHEFER, s. 186.

²⁴² SCHEFER, s. 189.

²⁴³ Narážka na atentát na Kosově poli viz s. 114, poznámka 49.

²⁴⁴ Janu II. bylo tehdy čtrnáct a půl roku.

řekl, že je velmi spokojený.²⁴⁵ Obě audience také mají shodně dohru v návštěvě dvorských hodnostářů, kteří si nechají její uspořádání od vyslanců dobře zaplatit.

Vedle oficiálních slyšení nepomíjí náš autor ani osobní charakteristiku obou orientálních vládců, ve které se mísí rysy obdivu s odsouzením jejich požitkářství či krutosti. Ačkoli Ibrahim II. se našemu cestovateli zprvu zdá velmi pohledný a „ve své zemi má naprostou poslušnost“, vzápětí vstupují do jeho portrétu i temnější tóny. „Lidé, kteří mu podléhají, mi pověděli, že je to velmi krutý muž a je málo dnů, kdy nesoudí a neposílá lidi na smrt, nebo jim nedává utínat nohy nebo ruce, či uřezávat nosy. Jestliže je v jeho zemi nějaký bohatý člověk, nechá ho zavraždit, aby získal jeho majetek. Dal také zabít jednu ze svých manželék, šest dní předtím, než jsem přijel. Byla matkou jeho nejstaršího syna, jenž o tom ještě nic nevěděl, když jsem ho (při audienci) viděl.“²⁴⁶

Poměrně jinak hodnotí svého pána poddaní sultánovi. Murad II. je „malý člověk silné postavy. Tvář má dosti širokou jako Tatar, s velkým zahnutým nosem a malými očky. V tváři je velmi snědý, má široké líce a dokulata zastřížený vous. Říkali mi, že je to přívětivý člověk, shovívavý a štědrý při rozdávání panství i peněz.“ Bertrandon se dopodrobna věnuje také sultánovým zálibám, přičemž balancuje mezi vlastní zvědavostí a pohoršením.²⁴⁷ Závěrečné sdělení pak zní pro čtenáře znalého kontextu spíše jako nevybíravá anekdota. Muradovi poddaní totiž našemu zvědovi tvrdili, že sultán „velmi nenávidí válku“.²⁴⁸

3.2.2 Linie etnografická: popisy fauny a přírody

Pojďme se nyní blíže seznámit s Bertrandonem-etnografem... Příroda Blízkého východu, se kterou byl náš autor v každodenním kontaktu, mu nastavovala řadu tváří – nabízela líbezné výhledy a snívá panoramata, cestovatelům však nastražila také hrozivá úskalí v podobě ledové rosy, vážných nemocí, neschůdných horských průsmyků nebo rozvodněných řek. Jak upozornil Tullio Gregory, chápání přírody prošlo v dlouhých staletích středověku výrazným posunem. Zatímco ve středověku raném byla příroda

²⁴⁵ SCHEFER, s. 112–113.

²⁴⁶ SCHEFER, s. 115.

²⁴⁷ Muradovým zálibám se blíže věnuji v podkapitole 3.2.6 *Místní „suvenýry“*, *slavnosti a festivity*, s. 88.

²⁴⁸ SCHEFER, s. 181.

vnímána jako předivo symbolů a obrazná řeč Boha, ba přímo „*knihá napsaná rukou Boží*“²⁴⁹, a fyzické bytosti byly podřizovány všemožným symbolickým, alegorickým, morálním a typologickým výkladům, po průniku Aristotelovy filosofie na Západ ve 12. století se začal prosazovat jiný pohled. „*V tomto racionálním kontextu se zjevuje pojem přírody zbavený symbolických transpozic a interpretací, vymaněný z oblasti nadpřirozeného, obdařený vlastním ontologickým základem a příčinností, úžeji spojenou s všedním lidským životem.*“²⁵⁰ Zdá se, že tímto novým způsobem pojímá přírodu, jež jej obklopila na cestách, také náš autor.

Není jistě pochyb, že pro západoevropského cestovatele představovala středověká krajina Předního východu klimatickou výzvu. Dnešnímu čtenáři se patrně na prvním místě vybaví egyptská poušť, o které arabský cestovatel 14. století Ibn Battúta pravil: „*Kdo do ní vstoupí, je ztracen, kdo z ní vyjde, je zrozen*“. Bertrandonova osobní zkušenosti tato slova jen potvrzuje – vždyť z přátelské výpravy na Sinaj se málem vyklubalo smrtelné onemocnění!²⁵¹ O padesát let později popsal mohučský měšťan a cestovatel Bernhard z Breydenbachu (1483–1484) cestu stejnou pouští jako „*zlou nad všechny meze*“.²⁵²

Na druhou stranu se v cestopise jako celku reflexe horka a tropického klimatu coby nepříjemného fenoménu prakticky nevyskytuje a zdá se, že daleko větší pozornost věnuje Bertrandon opačnému klimatickému pólu, tedy zimě. Příznačné je již to, že své vyprávění zahajuje napínavou scénou v zasněženém alpském průsmyku Mont Cenis.²⁵³ Chlad se potom mezi jeho řádky opakovaně vrací. Při průjezdu Libanonem si například nařiká na cestu po pláni Bekaa, z Bejrútu do Damašku²⁵⁴: „*V noci mi tam byla dost velká zima, snad největší v životě. Mohla za to hojná rosa, která tam v noci padá, podobně jako v celé Sýrii, – oč je tam ve dne větší horko, o to je rosa hojnější a noc*

²⁴⁹ Hugo od Svatého Viktora, *De tribus diebus*.

²⁵⁰ GREGORY, Tullio, heslo „Příroda“, In: LE GOFF, Jacques, SCHMITT, Jean-Claude (ed.) – *Encyklopedie středověku*, Praha: Vyšehrad, 2008, s. 552–562.

²⁵¹ SCHEFER, s. 21.

²⁵² OHLER, *Cestování ve středověku*, op.cit., s. 456.

²⁵³ SCHEFER, s. 2–3.

²⁵⁴ Bekaa je široké údolí, které odděluje západní pohoří Libanon od dvou východních horských pásem – Antilibanonu (Džabal aš-Šarkí) a Hermonu (Džabal aš-Šajch), jež se táhnou od jihozápadu na severoseverovýchod.

chladnější.²⁵⁵ Také při listopadovém přechodu pohoří Taurus cestovatele nemile překvapí sněh: „*Té noci v horách silně sněžilo. Zakryl jsem koně svým plstěným pláštěm. Bylo mi velmi chladno, z čehož jsem onemocněl nedůstojnou chorobou (tj. úplavicí) a byl jsem ve velkém nebezpečí.*“²⁵⁶ Vnímání zimy jako nepřirozeného a nebezpečného fenoménu probleskuje také svědectvími ostatních západních cestovatelů – zřejmě ne náhodou zasvětil Guillebert de Lannoy své nejbarvitější pasáže líčení ledových divů zimního Novgorodu, kde stromy pukají zimou, stříbrné poháry cestovateli přimrzají k prstům a koňský trus mrzne ihned po dopadnutí na zem.²⁵⁷

O Bertrandonově citu pro vnímání přírody a krajinné dominanty jsme se již zmiňovali.²⁵⁸ Za pozornost stojí ještě jedna cestovatelova zmínka: „*Za Bejrútem, přibližně jednu míli jízdy sidonskou cestou jsem si všiml překrásného lesa s vysokými jedlemi, které jsou velmi draze opatrovány a je přísně zakázáno je kácet. Nevím z jakého důvodu.*“²⁵⁹ Tento les, Araby nazývaný *Hourch Essanouber*, zaznamenává již ve 12. století geograf Al-Idrísí a ve své relaci jej zmiňuje rovněž Guillebert de Lannoy. Ve skutečnosti měl důležitou funkci – stabilizovat okolní pohyblivé písky a zabránit jejich postupu k městu.²⁶⁰

Se zvláštním zaujetím se Bertrandon na svých cestách věnuje popisům exotické zvířeny. V čele zvířecího defilé vystupuje především kůň, v tehdejší době úzce spjatý s cestovatelskou i vojenskou praxí. Pozornost, kterou mu Bertrandon věnuje, není náhodná – kůň byl na cestě i v boji nejbližším partnerem, byl nejen živoucí reprezentací bohatství, ale často i pomocníkem, ba zachráncem svého majitele. Není náhodou, že koně získávají jako první z celé fauny ve středověkých eposech vlastní jména (Rolandův věrný *Veillantif*, *Beaucent* Viléma Akvitánského či *Ferrant* Girarda z Roussillonu). Koně byli často ošetřováni s větší péčí než služebnictvo a byli také jediným z užitkových zvířat, jejichž maso bylo na Západě zakázáno pojídat.²⁶¹

²⁵⁵ SCHEFER, s. 32.

²⁵⁶ SCHEFER, s. 102.

²⁵⁷ NEJEDLÝ, MARIN, SOUKUP, SVÁTEK, op.cit., s. 147.

²⁵⁸ Viz podkapitola 3.1 *Charakter autorova stylu, senzibilita vs. racionalita, přístup k informačním zdrojům*, s. 59–60.

²⁵⁹ SCHEFER, s. 41.

²⁶⁰ SCHEFER, s. 41, poznámka 1.

²⁶¹ DELORT, Robert, heslo „Kůň“, In: LE GOFF, Jacques, SCHMITT, Jean-Claude (ed.) – *Encyklopedie středověku*, Praha: Vyšehrad, 2008, s. 893. K úloze koně ve středověku přináší bohatství informací

První rozsáhlou pasáž věnuje Bertrandon koňskému trhu v Damašku: „*Dají se tam koupit koně, kteří běhají velmi rychle, i takoví, kteří mají lehký klus. Koně v této zemi nikdy nejezdí jinak než klusem nebo cvalem, jsou velmi spolehliví, vydrží dlouho běžet a mají nepatrné nároky, neboť jedí jenom v noci trochu ječmene a nařezané slámy a nepijí před polednem. V hubě mají vždy otěže jako muly, i když jsou ve stáji. Jsou všichni vykleštění, s výjimkou hřebců, kteří se nechávají pro kobyly. Nozdry mají velmi široké. Máte-li co do činění s řádným člověkem, který dbá o svůj dům, zavede vás do stáje se svými koňmi, aby vám je ukázal, chová je v čistotě, uvázané za zadní kopyto a vždy je udržuje štihlé. Hřebce a klisny, které se mi zdály krásnější, chovají všechny pohromadě. Mocný pán se nikterak nestydí nasednout na klisnu, a hříbě běhá za nimi. Tak jako my si potrpíme na koně, kteří jsou zrození z dobrého hřebce, Maurové hledí jen na klisny a jsou-li krásné a rychle běhají, prodávají je prý i za dvě nebo tři sta dukátů.*“²⁶²

Během své cesty v turecké karavaně je Bertrandon konfrontován také s tureckou péčí o koně, která se mu zdá dosti nezvyklá: „*Asi v jedenáct hodin dopoledne, jsem napojil svého koně, a dal mu slámu, tak jak máme zvykem tady [v Evropě]. Turkové to protentokrát strpěli. Myslel jsem, že udělám totéž večer, kolem šesté hodiny. Když se můj kůň napil, chtěl jsem mu dát najíst, oni mi ale sebrali můj pytel a musel jsem čekat dokud nebylo asi osm hodin. Tak jsem poznal jejich zvyklosti, které jsou následující: nikdy nedávají najíst jednomu koni před ostatními, pokud je nenechávají spásat trávu.*“²⁶³ K turecké péči o koně se později Bertrandon ještě jednou vrací: „*Mají výborné koně, kteří vydrží rychle a dlouho běžet. Udržují je stále hubené. Koně jsou nenáročné a žerou jenom v noci – nedávají jim víc než pět nebo šest jointées*²⁶⁴ *ječmene a dvakrát tolik slámy. Vše nasypou do vaku, který jim zavěsí na uši [tak], aby tlama byla uvnitř. Za úsvitu koním nasazují do tlamy uzdu, velmi dobře je vytřou a hřebelcují.*“²⁶⁵ Mezi Turkmény a Turky však Bertrandon zaznamená v přístupu ke koňům i chladný pragmatismus: „*Jestliže některé z jejich zvířat, velbloud nebo kůň, je na smrt nemocné a*

monografie DVOŘÁKOVÁ, Daniela, *Kůň a člověk v středověku. K spolužití člověka a koňa v Uhorskom kráľovstve*, Budmerice: Rak, 2007.

²⁶² SCHEFER, s. 61–62.

²⁶³ SCHEFER, s. 70.

²⁶⁴ Množství obsažené v jamce dvou spojených rukou.

²⁶⁵ SCHEFER, s. 218.

*oni si s ním neví rady, hned mu podříznou hrdlo. Potom ho stáhnou z kůže a snědí, ale ne úplně syrové, trochu ho opečou.*²⁶⁶

Ne všechny turecké zvyky se ale vyjeví jako praktické. Po noclehu v karavanseráji, kde „naše koně byli docela promíchaní, jak mají [Turci] ve zvyku“, je milý cestovatel okraden o sedlový řemen, „se kterým připevňoval svůj koberec a ostatní věci, které vezl“, což se mu stane zdrojem vážných mrzutostí.²⁶⁷ Doslova koňským rájem se potom Bertrandonovi zdá být kraj v okolí dnešní Budapeště: „Okolo toho města Pešť je překrásná krajina, a pobývá tam velké množství koňských handlířů. Kdo by chtěl obchodovat, sehnal by na prodej dva tisíce dobrých [koní]. Prodávají je po celých stájích – v každé je deset koní a jedna stáj stojí dvě stě florénů. Viděl jsem bezpočet takových, kde měli dva nebo tři [koně] cenu všech těch peněz.“²⁶⁸

O něco exotičtějším velbloudům se náš cestovatel moudře vyhýbá. „Koráby pouště“ podle Bertrandona „působí velké soužení těm, kteří nejsou uvyklí na nich jezdit, protože se příliš kývají“²⁶⁹, ti běžečtí jej ovšem upoutají svou rychlostí, k níž se opakovaně vrací. „Když jsem se vracel z hory Tábor, potkal jsem před Damaškem Maura celého v černém na velbloudu-běhounovi osedlaném po jejich způsobu, který je dosti zvláštní. Jak tvrdil mému moucre, ten [velbloud] nepotřeboval víc než osm dnů na cestu z Káhiry až sem, [zatímco] jiní velbloudi a koně by k tomu potřebovali alespoň šestnáct dní.“²⁷⁰ S velbloudí rychlostí dostane Bertandon brzy příležitost změřit vlastní síly, neboť vychvalovaný běhoun svému majiteli u starého karavanseráje Zulnun uteče a on mu jej pomáhá chytit. Bertrandon v této pasáži prokazuje dosti svérázný smysl pro humor. Na následující stránce totiž čtenářům prozradí, že jezdec v černém byl tajný emisar sultána Barsbáje přinášející rozkaz okamžitě zkonfiskovat majetky všem Janovanům a Kataláncům žijícím v Sýrii.²⁷¹ Burgundský zvěd tak v dobré víře umožnil

²⁶⁶ SCHEFER, s. 97.

²⁶⁷ SCHEFER, s. 127–128.

²⁶⁸ SCHEFER, s. 236.

²⁶⁹ SCHEFER, s. 20.

²⁷⁰ SCHEFER, s. 54. Charles Schefer dále udává, že speciálním úkolem těchto spěšných kurýrů bylo také mimo jiné dovážet od června do listopadu z Damašku do Káhiry led pro sultánovy číšníky a městské špitály. Viz. SCHEFER s. LII–III.

²⁷¹ Perzekuce západních kupců byla zapříčiněna piráctvím tarentského prince Giovannioho Antonia del Balza Orsiniho, který u Tripolisu zajal maurské plavidlo.

rozsáhlou perzekuci křesťanů, kterou k tomuto datu dokládají další prameny a v jejímž důsledku byl sám podroben nepříjemným výsledkům.²⁷²

Mezi další zvířenu, která upoutala Burgundánovu pozornost, náleží osli v Gaze, pronajímání poutníkům k cestě do Sinajské pouště, kteří se mu stanou zdrojem nemalých mrzutostí na místním bazaru²⁷³, kozy v Antiochii, „nejhezčí, jaké jsem kdy viděl, které nosí srst dlouhou, měkkou a zvlněnou (...), nemají vůbec převislé uši jako ty syrské a viděl jsem víc bílých než těch ostatních“²⁷⁴, orebice v arménských horách²⁷⁵, chrti, „kteří jsou velmi krásní a obratní“ a mají „dlouhé převislé uši a dlouhé husté ocasy, které hezky nosí“²⁷⁶, nebo ochočení osli divocí, „jež mají hlavu a rozeklaná kopyta jako jeleni, také slechy a srst mají docela stejnou“, i když Bertrandonovi trochu leží v hlavě, „zda hýkají jako ti ostatní, neboť jsem je hýkat vůbec nikdy neslyšel“²⁷⁷. Až anekdotický charakter má potom setkání s pouštním varanem, který vběhne skupince evropských cestovatelů do cesty na pouti ke klášteru sv. Kateřiny na Sinaji. Poté, co se arabský doprovod s tlumočником pohotově rozuteče, protože, jak dodatečně vysvětlují, jde o „řádne nebezpečnou bestii“, skupinka burgundských šlechticů udatně tasí meče a s ještěrem, který původně prokazuje spíš zaječí úmysly, se k lítosti dnešních zoologů vypořádají způsobem věru rytířským.

„Jakmile se přiblížili, to zvíře začalo ječet jako kočka, když se na ni chce vyřítit pes. Potom je pan Pierre de Vauldrey udeřil špičkou svého meče do hřbetu, ale nijak ho nezranil, neboť bylo pokryto silnými šupinami, jako jeseter. Potom se to zvíře přiblížilo k panu Andrieu a on ho udeřil svým mečem do šije, které přeťal čtvrtinu nebo třetinu. Ono se obrátilo všemi čtyřmi do vzduchu a potom jsme ho zdolali. Mělo dost dlouhý ocas, jako mohutné ještěrky a chodidla mělo jako ruce malého dítěte a hlavu jako velký zajíc.“²⁷⁸ Příhoda s varanem hraje v líčení našeho zvěda vícečetnou úlohu. Na jedné straně je oním *Aventure*, dobrodružstvím s velkým *D*, které svou neotřelostí i

²⁷² Na humornost celé pasáže poukázal Martin Nejedlý, „Paměti o varanovi“, op.cit., s. 44. Viz také CHAREYRON, Nicole, *Globetrotters au Moyen Âge*, op.cit., s. 121.

²⁷³ SCHEFER, s. 20.

²⁷⁴ SCHEFER, s. 85.

²⁷⁵ SCHEFER, s. 101–102.

²⁷⁶ SCHEFER, s. 218–219.

²⁷⁷ SCHEFER, s. 85.

²⁷⁸ SCHEFER, s. 21–22. Podle Charlese Schefera se jednalo o některého z dnes vyhynulých pouštních varanů (*Varanus scincus* nebo *Tupinambis arenarius*), v arabštině nazývaného „*Ouaran el-ard*“.

nezastíranými riziky středověkého čtenáře bavilo a ohromovalo, zároveň však nepostrádá ani paralely ke kláním s draky a bazilišky v tehdejších rytířských románech.²⁷⁹

Neznámé zvíře spatřil v sinajské poušti také pozdější Bertrandonův následovník Bernhard z Breydenbachu. Mamlúcký průvodce však tentokrát pohotově přišel s vysvětlením, které podle jeho názoru poutník očekával – jedná se o jednorožce!

3.2.3 Bertrandon a vůně z exotické kuchyně

Od úspěšného lovu můžeme plynule přikročit k dalšímu poli Bertrandonova etnografického zájmu, a tím je jídlo. Protože náš cestovatel rád pobízel všechny čtenářovy smysly, neváhal podrobně referovat o neobvyklých kulinářských zážitcích, které musel za své cesty podstoupit. Kromě pokrmů, jimž se prostě přizpůsobil – ať už z nouze nebo snahy nepřitáhnout k sobě nežádoucí pozornost, nalézáme i lahůdky, k nimž očividně přilnul a jejichž vůni si v sobě uchoval až do návratu na domácí půdu.

Po výstupu na horu Tábor dají Bertrandonovi v místním domě „*velký hrozen čerstvých datlí přímo ze stromu*“²⁸⁰, a toto první seznámení s exotickým ovocem na něj evidentně dlouhodobě zapůsobí. V turkménském táboře u zálivu Ayas pak prožije setkání s jinou dnes běžně dostupnou pochutinou, když je mu naservírován „*velký džbán zahuštěného mléka, které se nazývá yogurt [tedy jogurt] a asi tucet plochých chlebů, tenčích než oplatky, stopu [širokých] po obvodu*“, které se „*k servírování toho mléka skládají jako papírový kornout*“²⁸¹. Ve stejném táboře také Bertrandon odpozoruje od dvou turkménských žen výrobu onoho chleba, který není ničím jiným než dnešní pitou, a podrobně popisuje jeho přípravu na okrouhlém prkénku i pečení na trojnožce, ačkoli původně „*myslel, že zmíněný chléb byl pečený na slunci*“. Když jde o kulinářství, náš zvěd nešetří uznáním. Jak uzavírá, „*dělají to tak zručně, že všechno zvládnou rychleji než u nás pekař koblihu*“.²⁸² Po plahočení vyprahlými syrskými stezkami Bertrandon

²⁷⁹ Maria Silvia Cappellini poukázala na příbuznost epizody s tzv. *Druhým pokračování příběhů o Percevalovi*. Viz CAPPELLINI, *The Voyage d'Oultr Mer by Bertrandon de la Broquière*, op.cit., s. 186.

²⁸⁰ SCHEFER, s. 49.

²⁸¹ SCHEFER, s. 89.

²⁸² SCHEFER, s. 91–92.

také neopomene patřičně ocenit zelenavý Damašek, se šťavnatým ovocem, „*největšími sady, co jsem kdy viděl*“ a dostatkem vody.²⁸³

Jídlo v Karamanoğlu je pro našeho cestovatele nemile střídme a prosté kulinářských povyražení. Jak konstatuje, chléb „*bývá velmi měkký, našinci by se zdál nedopečený*“ a maso se jí syrové, pouze sušené na slunci.²⁸⁴ Není proto divu, že když po delším putování Bertrandon dorazí do města Kara Hisar a vidí zde připravovat beraní stehna, zdají se mu „*nej[větší] jaká jsem kdy viděl a nejlepší jaká jsem kdy jedl*“. Konečně, vyhládlý cestovatel záhy přiznává žalostnou pravdu, „*neměl jsem pečené maso od Konyi až sem*“, a i při nákupu zásob na další dny dává přednost chlebu a sýru, „*protože syrové maso mi už nechutnalo*“.²⁸⁵ Jinou pochoutkou, kterou si náš cestovatel v Kara Hisar polichotí ztrápený žaludek, jsou čerstvé ořechy, „*oloupané, rozdělené na půl a navlečené na niti. Navrch se lije svařené víno, které k nim přilne a ztuhne jako lepidlo*.“ Tyto řetězy – *sudjuk*, které zůstávají v dnešním Afryonkarahisar kulinářskou specialitou, jsou podle Bertrandona „*předobrá věc k jídlu, když má jeden hlad*“.²⁸⁶

Jiným centrem gurmánských zážitků se našemu cestovateli stane turecká Bursa, sídlo výstavného paláce Murada II. Zde poprvé okusí „*cavyaire*“ (kaviár) s olivovým olejem²⁸⁷ a také „*kaymac*“, neboli buvolí smetanu, „*kteřá je moc dobrá a velmi jemná. Nacpal jsem se jí k prasknutí, protože jsem od Kütahya téměř nejedl*“.²⁸⁸ V horách nad Bursou Bertrandon také narazí na jiné kulinářské dobrodružství – opojné plody planiky obecné, „*větší než velké třešně a tvarem a chutí připomínající jahody, kromě toho, že jsou trochu nakyslé. Jsou velmi chutné, ale kdo se jich nají, je omámený, jako by byl opilý*“.²⁸⁹

I na obtížné a strastiplné cestě se však našemu cestovateli čas od času naskytne hostina věru královská. V Burse se Bertrandonovi poštěstí stolovat při audienci milánského vyslance se samotným vládcem Osmanské říše Muradem II., což nám neopomene do detailu popsat:

²⁸³ SCHEFER, s. 35.

²⁸⁴ SCHEFER, s. 97.

²⁸⁵ SCHEFER, s. 125.

²⁸⁶ SCHEFER, s. 125–126.

²⁸⁷ SCHEFER, s. 135.

²⁸⁸ SCHEFER, s. 130.

²⁸⁹ SCHEFER, s. 137–138.

„*Sotva vládce [tj. sultán] usedl, začali jej obsluhovat. Položili před něj čtverec hedvábí, namísto ubrousku, a on si ho rozprostřel před sebou. Potom před něj rozložili kus rudé kůže kulatý a pěkně tenký, namísto ubrusu, neboť má ve zvyku jíst jen na takových kožených ubrusech. Nato přinesli maso na dvou velkých zlacených mísách a hned jak byl obsloužen, přinesli sloužící další mísy. (...) Roznesli je mezi hosty, kteří tam byli, a sice každé čtveřici dali jednu mísu. Uvnitř byla bílá rýže a kus skopového, bez chleba ani něčeho k pití. Někteří jedli a jiní ne, a dříve než [sluhové] skončili se servírováním, začalo se sklízet. Všechno to proběhlo hezky rychle, neboť vládce obvykle jídá jen v soukromí a je jen málo lidí, kteří ho viděli pít, jíst, nebo slyšeli mluvit.*“²⁹⁰

Jiná velkorysá hostina, tentokrát na křesťanské půdě, se našemu zvědovi naskytne ve Vídni, na dvoře Albrechta Habsburského. „*Pokrmý nám přinášeli postupně. Bylo tam veliké množství jídel, silně kořeněných, s masem a rybami.*“ „*Na stole byl vždy zároveň jen jeden chod,*“²⁹¹ konstatuje autor se zaujetím profesionála. A dále pokračuje: „*Kdo seděl míse nejbliže, nabral si rukou jako první. Takový je místní obyčej a jde o způsob zkoušky* (tj. aby se každý pokrm ochutnal dříve, než ho pozře vévoda).“²⁹²

Svůj kulinářský exkurz Bertrandon zakončuje poněkud nestandardní pochoutkou v uherském Szegedu, kde je „*velký trh s jeřáby a dropy, kteří se tam běžně konzumují, ale připravují se a jedí nečistě*“²⁹³. Stojí za zmínku, že toto je jedno z mála míst, kde si kultivovaný burgundský šlechtic stěžuje na nevábné hygienické poměry.

3.2.4 Orientální móda – objekt obdivu i prostředek kulturní mimize

Že „šaty dělají člověka“, platilo ve středověku dvojnásobnou měrou: oděv nebyl jen praktickou a estetickou součástí zevnějšku, nýbrž atributem pevně svázaným se sociální kategorií svého nositele. Každá společenská skupina se uzamykala do specifík vlastní módy – těžké panské sukno i bezbarvý šat mnichů byly vedeny stejnou snahou

²⁹⁰ SCHEFER, s. 191–192.

²⁹¹ Jak uvádí Marie-Geneviève Grossel, při hostinách na burgundském dvoře se naopak všechny chody předkládaly najednou. Viz GROSSEL, Marie-Geneviève, „La table comme pierre de touche de la courtoisie: à propos de quelques chastoiments, ensenhamens et autres contenances de table“, In: *Banquets et manières de table au Moyen Age*, Aix-en-Provence, 1996 (= Senefiance 38), s. 180–195.

²⁹² SCHEFER, s. 243.

²⁹³ SCHEFER, s. 233.

po konformitě – a snahy o transgresi těchto hranic vzbouzely leda zavržení a posměch.²⁹⁴ Středověký oděv určoval štěstí i na bitevních polích. Mnohé by o tom mohl vyprávět Bertrandonův předchůdce Guillebert de Lannoy, jemuž nákladná zbroj jako příslib tučného výkupného v bitevní vřavě u Azincourtu zachránila život.²⁹⁵

Také Bertrandon věnuje oděvům ve svém díle patřičný prostor a podrobnost, s jakou líčí i drobné zdobné detaily nebo druhy užitého materiálu svědčí o významu, který sám šatu jako médiu moci přisouval. Prvním objektem zájmu se Bertrandonovi stane dvojice syrských beduinů, se kterou se střetne pod horou Tábor, a přestože jeho průvodce v té chvíli zažívá živoucí hrůzu z možného odhalení svého křesťanského pána, Burgundčan pečlivě zkoumá jejich „oděvy s velkými rukávy stopu a půl širokými a mnohem delšími než jejich paže“ a „špičaté klobouky z huňaté karmínové vlny“, vespod s šátky, které „jim visely z obou stran přes uši“.²⁹⁶ Zvláštní pokrývka hlavy, která upoutala zvědovu pozornost, není nic jiného než tradiční arabská *kefija*.

Se zvědavostí pozoruje náš cestovatel oděvy samotného Velkého Turka. Při vstupu do města Yeni Bazar má Murad II. na sobě „plášť z rudého sametu podšitý sobolí kožešinou podle místní módy a na hlavě rudý klobouk, jaký nosí [i] ostatní Turci“²⁹⁷, zatímco když ho zahlédne v soukromí, při návratu do svých komnat, je oděný v „šat ze zeleného zlatého brokátu“, který, jak Bertrandon nezapomene lakonicky poznamenat, „nebyl nijak nákladný“.²⁹⁸ Přepychové oblečení bývá rovněž součástí místních darů, například sám Murad II. milánskému vyslanci Benedettovi Folcovi da Forli, (pravděpodobně za „nebeskou“ trpělivost prokázanou při čekání na audienci) pošle „oděv z rudého camocas²⁹⁹ podšitý žlutým bocassinem³⁰⁰ a k tomu šest tisíc aspres“³⁰¹ nebo se objevuje v tureckém průvodu vezoucím svatební dary pro dceru řeckého místodržícího Sinana Beje: „Ony dary jela předat choť jednoho z pašů, která byla doprovázena asi třiceti ženami, velmi nákladně oděnými do drahých rób z rudého saténu

²⁹⁴ LE GOFF, Jacques, *Kultura středověké Evropy*, Praha: Vyšehrad, 2005, s. 477–478.

²⁹⁵ NEJEDLÝ, MARIN, SOUKUP, SVÁTEK, op.cit., s. 156.

²⁹⁶ SCHEFER, s. 49–50. Stejnou pozornost vzbudily oděvy syrských beduinů také u bratra Brocharda a Jacquese de Vitry. Viz SCHEFER, s. 50, poznámka 1.

²⁹⁷ SCHEFER, s. 176–177.

²⁹⁸ SCHEFER, s. 195.

²⁹⁹ *Camocas* je hedvábná látka podobná saténu.

³⁰⁰ *Bocassin* je druh bavlněného plátna.

³⁰¹ SCHEFER, s. 198.

a ze zlatého hedvábí bez jediné kožešiny. Ona sama byla oděná do rudozlaté látky a tvář měla dle místních zvyklostí zakrytou jemným drahocenným závojem, ověšeným drahými kameny, a stejně i ty ostatní, všechny byly velmi přepychové. Jeli na koních docela jako král, jednu nohu tu, druhou tam (tj. obkročmo). Před nimi jelo asi dvanáct nebo čtrnáct mužů, dva minstrelové – jeden s trubkou, jeden s velkým bubnem – a dobře osm párů bubeníků, všichni na koních. Tropili velký hlomoz a hluk. Za nimi přijížděly dary, a sice sedmdesát cínových táců, na kterých byly různé druhy zavařenin a kompotů, a na dalších podnosech osmnáct beranů stažených z kůže. Ti berani byli natřeni barvami, bílou a červenou, a každý měl v uších a v nose zavěšené tři stříbrné kruhy. A takto ty dary doprovázeli. Některé z žen jely v drahocenných sedlech.³⁰²

Ženské módy si Bertrandon rovněž všímá u Turkmének, které přes tvář nosívají „čtvercovou látku z černého etamínu, a podle toho, jak jsou bohaté, nosí na ní mince a drahé kameny“³⁰³, nebo u vídeňského dvora, kde se obdivuje účesům urozených dam, „nejkrásnějším, jaké jsem kdy viděl“, a obroučkám s drahými kameny, které nosí ve vlasech i muži. Od vévodkyně Alžběty přitom obdrží „čapku ze zlaté niti a hedvábí podle místní módy“.³⁰⁴

Zcela potom Bertrandonovi učaruje byzantská císařovna Marie Komnénovna (před 1404–1439). O niterných hnutích, které v našem cestovateli tato půvabná dcera trapezuntského císaře Alexise IV. vyvolala, bude snad lépe nechat rovnou promluvit jeho vlastní slova:

„Čekal jsem celý den až do večera, notně unavený a bez jídla a pití, abych spatřil císařovnu, která večerela v blízkém příbytku, neboť se mi v chrámu zdála velmi krásná a chtěl jsem ji spatřit i venku, jak jede na koni. Měla [při sobě] jen dvě dámy a dva nebo tři letité šlechtice, a potom tři takové lidi, jakým Turkové dávají střežit své ženy (tj. eunuchy). Když vyšla ven z paláce, přinesli schůdek, na který vystoupila, a potom jí přivedli překrásného roncina³⁰⁵ osedlaného skvostným sedlem. Jeden z těch vážených starých mužů zvedl vedle schůdků dlouhý plášť, který měla na ramenou, přešel na druhou stranu koně a natáhl ten plášť v rukou nejvýše, jak mohl. [Císařovna] dala nohu

³⁰² SCHEFER, s. 198–199.

³⁰³ SCHEFER, s. 83.

³⁰⁴ SCHEFER, s. 243.

³⁰⁵ Mohutný a silný kůň, užívaný ve válce.

do třmene a nasedla na koně, docela jako muž, potom jí [šlechtic] přehodil plášť přes ramena a dal jí dlouhý řecký špičatý klobouk, na kterém byla u špice tři zlatá pera. Velmi pěkně jí slušel. Zdála se mi stejně krásná jako předtím, ba ještě víc. Přistoupil jsem tak blízko, že mi hrozili, že mne odtáhnou dozadu. Zdálo se mi, že jí nebylo co vytknout, vyjma toho, že měla nalíčenou tvář, čehož dosud neměla zapotřebí, neboť byla mladá a bělostná. V každém uchu měla zavěšenou zlatou náušnici, širokou a plochou, s četnými drahokamy, především rubíny. Když císařovna nasedla na koně, učinily podobně i obě dámy, které ji doprovázely. Ty byly rovněž dosti půvabné, oděné v pláštích a kloboucích. Potom [císařovna] odjela směrem do vnitrozemí, do císařského paláce, který se nazývá Blacherny.³⁰⁶ Proud kurtoazní výřečnosti, kolísající mezi zkoumavým pozorováním a nekritickým nadšením podivně vybočuje z převážně negativních charakteristik, kterými Bertrandon konstantinopolské Řeky stíhá.

Náš zvěd však nekomentuje pouze záplavy látek kolem sebe. Oděv jako zcela základní identifikační prvek se brzy stává nutnou „kulturní mimikrou“ pro něj samého, a to nejpozději v momentě, kdy vykročí z vyšlapaných stezek do rizikovější zóny své cesty. Již v Bejrútu se Bertrandonovi dostane prvního upozornění na místní dekorum. Jeho hostitel, benátský kupec Paulo Barberigo ho před poutí do Nazaratu a na horu Tábor dá obléci „*tak, jak se oblékají Saracéni*“, neboť, jak náš zvěd vysvětluje, „*sultán dal Frankům povolení a oprávnění jezdit kvůli vlastnímu bezpečí oblečení po saracénském způsobu*“.³⁰⁷

Kompletní přestavba šatníku potom Bertrandona čeká v Damašku, před jeho odjezdem v turecké karavaně. Přestože oblečení a výbava, které si opatřuje na místním bazaru, jsou především nutnou úlitbou jeho okolí – karavanní vůdce Hodža Barak jej jednoduše odmítne přijmout do své suity, nebude-li ustrojený po místním způsobu, nelze se přitom zbavit dojmu, že náš cestovatel si své nákupy svým způsobem užívá, a v dychtivosti, s jakou svou výbavu vybírá a popisuje, spatřujeme směsici upřímné snahy, drobné samolibosti i etnografického zaujetí:

„*Onen Jean de Mine mne hned zavedl na místo jménem bathzar [bazar], kde se kupují oděvy, tocques (pokrývky hlavy) a další věci. Koupil jsem tam, co mi bylo*

³⁰⁶ SCHEFER, s. 156–157.

³⁰⁷ SCHEFER, s. 41.

zapotřebí, a sice dva bílé oděvy dlouhé až na paty a k nim plátěný turban, barchetové kalhoty a plátěný pás k přepásání oděvu, dále kobereček na spaní, pytel [přes ramena] na nošení věcí a vak, který se věší za koňské slechy, aby z něj kůň jedl ječmen a slámu. Dal jsem si rovněž ušít krátký plášť z bílé látky, a celý potáhnout plátnem, což mi bylo v noci velmi k užitku.

Potom jsem jel koupit toulec na šípy, celý bílý a velmi pěkně zdobený. Koupil jsem také meč a nože, které jsem zavěsil po jejich způsobu, lžici a koženou slánku. Musel jsem ten meč a zdobený toulec koupit tajně, neboť kdyby to zahlédli zdejší soudní úředníci, já i jejich prodejci bychom byli ve velkém nebezpečí.³⁰⁸ Ve své snaze souznít s prostředím, ale také být mezi místními za „řádného člověka“ (*homme de bien*) zachází náš zvěd do nejmenších detailů. „Také jsem si koupil tabolzan (bubínek³⁰⁹), abych ho upevnil na oblouk sedla, neboť ho zde mívá každý řádný muž. Dozvěděl jsem se, že onen bubínek slouží v bitvách nebo šarvátkách, aby se prchající [bojovníci] mohli shromáždit. Mívají také malou koženou hůlku, kterou [do něj] svrchu bubnují. Žádný správný jezdec bez něj nevyjede. Koupil jsem také ostruhy a rudé boty ke kolenům podle místní módy.“³¹⁰

Další vlna nákupů potom následuje v syrském městě Hama. Za pomoci benátského kupce Lorenza Soranza zde náš cestovatel shání věci, „o kterých můj mameluk prohlásil, že je třeba mít je jako ostatní“, totiž „čapku, která se nosí pod turbanem a několik hedvábných šátků podle turkménské módy, lžice z Turecka, křesadlo a nože, hřeben s pouzdrem“, a také „kožený předmět k uchování vody“, za kteroužto enigmatickou formulací se patrně skrývá polní lahev. Náš cestovatel se rovněž připravuje na možnou nepřízeň počasí. „Koupil jsem *capinat*³¹¹, což je velmi tenký bílý plstěný plášť, jímž vůbec neprostoupí déšť, a zdobený toulec, abych si neopotreboval ten svůj, který byl velmi krásný a nechal jsem si ho až do Bursy dopravit na velbloudu. Opatřil jsem si také kožené návleky na palec ke střelbě z luku.“³¹² Zmíněný *capinat* však kupodivu později

³⁰⁸ SCHEFER, s. 60.

³⁰⁹ Bertrandon zde komolí dohromady arabské sousloví *table zin* (tj. sedlový bubínek).

³¹⁰ SCHEFER, s. 62–63.

³¹¹ To jest turecký *kepenek*, neboli plstěný oděv.

³¹² SCHEFER, s. 77.

Bertrandon nevyužije k vlastnímu pohodlí, ale k ochraně svého koně před vánicí v pohoří Taurus.

Ani tímto nákupem však Bertrandonovo „maskování“ nekončí. „*Abychom jeli bezpečněji*“, je v sídelním městě Velkého Turka Burse donucen obohatit svůj šatník o „*vysoký červený klobouk a čapku z mosazné niti. Obojí jsem nosil až do Konstantinopole.*“³¹³

Exotický oděv, který náš cestovatel tak pečlivě popisuje, mu kupodivu nesloužil jen k ochraně před slídícím zrakem pohanů. I poté, co Bertrandon dospěje na křesťanskou půdu, neváhá svůj mohamedánský převlek dále používat – ať už k vlastnímu užitku (jak ironicky poznamává, na lodi plující do konstantinopolského přístavu Péra mu osmanský převlek vynese servilní úctu řeckých převozníků³¹⁴), nebo k prostému pobavení (ve Vídni mu naopak turecký kostým spolehlivě uzavře dveře do všech hostinců³¹⁵). Z líčení našeho cestovatele postupně dospíváme k závěru, že pro něj pohanský oděv nebyl jen nutným zlem, ale spíše extravagantní *obscuritas*, zvláštností, na kterou byl patřičně pyšný. Vždyť červený klobouk z Bursy, zahnutý meč i vysoké boty z Damašku zůstaly dodnes zvěčněny na závěrečné iluminaci v rukopise pro Filipa Dobrého.³¹⁶ Pomineme-li však údiv, který mohly vzbouzet v jeho domovině, musíme si nutně klást otázku, nakolik mohly Bertrandonovy kostýmní výkony skutečně oklamat obyvatelstvo v islámských zemích a nakolik, spolu s jeho neznalostí jazyků a západními zvyky, kterých se nedokázal zcela vzdát, spíše přitahovaly ještě větší pozornost.

3.2.5 Architektura – od turkménských stanů k antickým velikánům

Necháme-li stranou vojenské stavby, opevnění a místní architektonické památky, dozvídáme se ve *Voyage d'Outremer* o obydlích, kterými náš cestovatel prochází, relativně málo. Jistý podíl na tom bezesporu nese fakt, že po většinu cesty nocoval pod širým nebem.

³¹³ SCHEFER, s. 137.

³¹⁴ SCHEFER, s. 148.

³¹⁵ SCHEFER, s. 239.

³¹⁶ Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. Fr. 9087, fol. 152v.

Bertrandonovu pozornost poprvé upoutají stany pouštních beduínů blízko Gazy – stihne je zaznamenat i přesto, že se podle svých vlastních slov právě vrací na smrt nemocen ze Sinajské pouště: „*Ten Arab mne zavedl přespat do jednoho z jejich stanů, které stály pospolu na způsob uličky. Mohlo jich tam být dobře osmdesát, nebo i víc. Abych [čtenáře] zpravil, jak jsou zbudované: jsou to dvě tyče rozeklané do vidlicí a zaražené do země, a na těchto dvou vidlicích leží [napříč] jiná tyč, od jedné [svíslé tyče] k druhé. Navrch je přehozena střecha ze silné vlny nebo kožešiny.*“³¹⁷

V turecké karavaně mířící do hloubi Osmanské říše později Bertrandon obdivuje stany dvou Turkménů přijíždějících z Mekky, „*kteřé nejsou nijak rozlehlé ani příliš vysoké. Z jejich vztyčení stačí jedina osoba a dovnitř se může uložit dobře šest nebo osm lidí, aby byly hezky ve stínu a chráněni. Ve dne [Turkméni] vyhrnují spodek [stanu], aby jim bylo pohodlně a měli průvan, a v noci, ho zase stahují kvůli chladu. Jeden velbloud unese přinejmenším šest nebo osm takových stanů i s tyčemi. [Ty stany] jsou velmi krásné.*“³¹⁸

K širému nebi, které se klene nad většinou zvědova vyprávění výrazně kontrastují detailní popisy, jež věnuje stavbám v Konstantinopoli. Navzdory patrnému despektu k jeho řeckým obyvatelům Bertrandon zřejmě před kouzlem města na Bosporu nezůstal zcela imunní, neboť mu v okouzlení připsal „*osmnáct tisíc věží*“³¹⁹. Podává zprávu o řadě konstantinopolských kostelů (chrámu Hagia Sofia³²⁰, chrámu svatého Jiří³²¹, klášteru Krista Pantokratora³²², chrámu svatých Apoštolů³²³ a chrámu Panny Marie v Blachernách³²⁴) a jeho evokace interiérů i po letech svědčí o dobré prostorové a vizuální paměti. Bertrandon se svými čtenáři rovněž sdílí údiv středověkého člověka nad monumentalitou starověku. „*[V Konstantinopoli] stojí velký sloup z kamenných kvádrů, opatřený nápisy. Je velmi vysoký a na vršku je císař Konstantin na mohutném koni*“³²⁵, *celý odlitý z kovu. V levé ruce svírá žezlo a pravou paži má nataženou a ruku otevřenou*

³¹⁷ SCHEFER, s. 23.

³¹⁸ SCHEFER, s. 71–72.

³¹⁹ SCHEFER, s. 151.

³²⁰ SCHEFER, s. 153–154.

³²¹ SCHEFER, s. 158–159.

³²² SCHEFER, s. 160–162.

³²³ SCHEFER, s. 162–163.

³²⁴ SCHEFER, s. 163.

³²⁵ Ve skutečnosti jde o Justiniána I.

směrem k Turecku a pozemské cestě do Jeruzaléma, na znamení, že celá ta země až k Jeruzalému je ho poslušná.“ Socha, kterou popisuje již historik Prokopios z Kaisareie³²⁶, jako manifest vůči barbarům udržovaným za římským limitem, byla stržena roku 1525. Bertrandonovi však očividně vrtá hlavou. „*Vůbec netuším, jakým způsobem ho mohli dostat tam nahoru, s ohledem na velikost a váhu, kterou [socha] má. Vedle toho sloupu stojí v řadě tři další, všechny z kamene. Dříve je zdobili tři pozlacení koně, kteří jsou dnes v Benátkách.*“³²⁷ Poslední údaj je poněkud kousavou připomínkou benátského plnění města za čtvrté křížové výpravy (1204).

Antické dějiny rezonují ve vyprávění našeho cestovatele také na dalších místech – když evokuje válečný střet mezi Juliem Césarem a Pompeiem u Farsálu³²⁸, legendu o Priamově synu Polydorovi, jež se váže k tureckému Enezu³²⁹, nebo osudy císaře Marca Ulpia Traiana (98–117 n. l.), který „*prý měl uši jako beran*“ a k tomu vykonal „*další pamětihodné věci*“³³⁰.

Řím, který náš zvěd navštíví v samém úvodu své cesty, představuje jedinečné spojení antické velikosti s katolickou současností. Skoro by se zdálo, že z dvojí tváře města: té pohanské, zkamenělé ve zbylých pilířích a obloucích, nebo té křesťanské, uzamčené v bezpočtu oltářů a relikvií, věnuje náš cestovatel více pozornosti té starší... „*Řím je město, které každý zná. Z hodnověrných spisů se dozvídáme, že Římané vládli celému světu po dobu sedmi set let. O tom rovněž svědčí stavby, které tam dodnes na mnoha místech stojí – rozlehlé paláce, triumfální oblouky, sloupy a mramorové pilíře, stejně jako sochy lidí a koní, které jsou podle mne úžasné na pohled a vedou [člověka] k úvahám, jak asi mohly být zhotoveny a vztyčeny.*“³³¹

3.2.6 Místní „suvenýry“, slavnosti a festivity

Podobně jako dnes turista v cizí zemi pátrá po jejích zvláštnostech, a nakupuje suvenýry, aby mu poskytly (často falešný) pocit autenticity, také Bertrandon se na své

³²⁶ Prokopios z Kaisareie, *De aedificiis*.

³²⁷ SCHEFER, s. 159–160.

³²⁸ SCHEFER, s. 171–172.

³²⁹ SCHEFER, s. 174.

³³⁰ SCHEFER, s. 179.

³³¹ SCHEFER, s. 4.

cestě setkával s místními specifiky, která zvědavě komentoval. První kaskádu vjemů nabídl syrský Damašek, ať už jde o zmíněné damascénské meče, nebo tamější ocelová zrcadla, která umožňují vznítit oheň na dálku. „*Sám jsem viděl jedno čtrnáct nebo šestnáct stop dlouhé*³³², které když se umístilo čelem ke slunci, vypálilo otvor v dřevěném prkně a spálilo ho na troud.“³³³ Bertrandon ovšem pomíjí jiné damašské průmysly jako glazurování skla, inkrustování drahými kovy nebo tkaní bavlněného plátna – *bocassinu*.³³⁴ U jezera Iznik Bertrandon poprvé vidí tkát turecké koberce³³⁵, město Kara Hisar je zase proslulé „*černými plochými kameny, kterými si lazebníci ostří břitvy*“³³⁶, v rakouském Sankt Pölten se vyrábějí ty nejlepší nože³³⁷, v Melku zase nejlepší samostříly³³⁸, zatímco transylvánské doly produkují sůl, „*která je čtyřhranná a navrchu ostrá a těží se ze skály. Kdo ji vidí na voze, má pocit, že jsou to kameny. Drtí se v moždíři a zdá se mi nejpěknější, nejlepší a nejjemnější, jakou jsem kdy viděl, a je velmi bílá.*“³³⁹ Italská Alessandria zase vyniká jinou specialitou – sídlí zde pověstní lombardští lichváři.³⁴⁰

Bohatými trhy se pyšní sídlo tureckého sultána Bursa. „*Dají se tam koupit všechny druhy hedvábí, s drahými kameny a převelikým množstvím perel a za dobrou cenu, bavlněná plátna a mnoho dalších věcí, které by byly příliš dlouhé k vypočítávání. Dosti blízko je jiný trh, kde se nakupuje bavlna a bílé mýdlo, se kterým se tam hojně obchoduje.*“ Ovšem, na trhu v Bursě se provozují i méně ctné obchody. „*Viděl jsem tam ve vysokánské hale prodávat křesťany, muže i ženy, což je žalostný pohled. Jsou usazeni na lavicích, ti, kteří je chtějí koupit, vidí jenom tvář, ruce a u žen kousek ramen. V Damašku jsem viděl prodávat mladou dívku patnácti nebo šestnáctiletou černošku; vedli ji ulicemi docela nahou, kromě kousku [látky] kolem beder.*“³⁴¹

³³² Tj. mezi čtyřiceti a padesáti metry.

³³³ SCHEFER, s. 61.

³³⁴ SCHEFER, s. XLVII–XLVIII.

³³⁵ SCHEFER, s. 138.

³³⁶ SCHEFER, s. 125.

³³⁷ SCHEFER, s. 250.

³³⁸ SCHEFER, s. 250.

³³⁹ SCHEFER, s. 236.

³⁴⁰ SCHEFER, s. 3.

³⁴¹ SCHEFER, s. 134–135.

I přes namáhu prašných cest a svízelných horských přechodů se místy na Bertrandonu usmálo štěstí a zbyl mu čas na trochu společenských radovánek. Rozšířenou zábavou aristokratických kruhů je zde podobně jako na Západě lov a sokolnictví – věnuje se jim turkménská šlechta³⁴² stejně jako srbský despota Jiří Branković³⁴³ nebo sám Murad II., který vlastní „*více než tisíc psů a dva tisíce dravých ptáků*“, z nichž Bertrandon údajně i velkou část viděl³⁴⁴. Atmosféru při hostinách na Muradově dvoře pomáhají dotvářet šašci, trpaslík a minstrelové, kteří se „*na poslech zdají jako kastráti*“ a pějí za doprovodu strunných nástrojů *chansons de gestes* o činech slavných předků³⁴⁵. Hostiny a slavnostní tabule čekají na Bertradona také ve Vídni u dvora rakouského vévody Albrechta.

Nic však nemá na bohatýrské radovánky, které náš cestovatel připisuje Muradu II.: „*Item, věc, která mu činí největší radost, je pítí a má rád lidi, kteří pítí dovedou. Říkali mi, že vypije hodně, dobře deset nebo dvanáct grondilz vína, což může být asi šest nebo sedm quartes*³⁴⁶. *Když se dobře napije, není nic, co by nedaroval – jeho lidé jsou velmi spokojeni, když pije, neboť potom rozdává velké dary.*“ Panovníkův nešvar, který si náš Burgundan bere na mušku však zjevně nebylo radno kritizovat: „*Řekli mi, že je tomu rok, co mu jeden Maur přišel dělat kázání a povídal, že všichni, kteří pijí víno, překračují příkázání jejich proroka a nejsou dobří Saracéni. Dal ho hned vsadit do vězení a zakázal, aby ještě kdy přišel do jeho země.*“ Mezi další Muradovy libůstky pak náleží „*potěšení se ženami a sodomie s mladými chlapci*“. Ačkoli žen má podle Bertradona sultán v harému přinejmenším tři sta a chlapců jen dvacet pět či třicet, „*jsou stále s ním, častěji než ženy. Když dospějí, dává jim velké dary a panství. Jednomu dal za manželku jednu ze svých sester a pětadvacet tisíc dukátů ročního důchodu.*“³⁴⁷

S přílišným pochopením se pak u Bertradona nesetkaly ani zábavy byzantských Řeků v Konstantinopoli, kterým má příležitost přihlížet na svatebních oslavách jednoho z císařových příbuzných: „*Uprostřed volného prostranství byl vztyčen vysoký kůl a k*

³⁴² SCHEFER, s. 92–93.

³⁴³ SCHEFER, s. 209.

³⁴⁴ SCHEFER, s. 183.

³⁴⁵ SCHEFER, s. 192.

³⁴⁶ *La quarte* se rovná přibližně jedné *pintě* (trochu méně než jeden litr). Osmanský vládce tedy podle Bertradona zkonsumuje 6–7 litrů.

³⁴⁷ SCHEFER, s. 183–184.

němu byla přivázaná velká deska asi tři stopy široká a pět dlouhá. Bylo tam dobře čtyřicet rytířů, kteří vyrazili a pronásledovali jeden druhého, každý s krátkou holí v ruce. Živě gestikulovali a neměli vůbec žádná brnění. Když takhle běhali asi půl hodiny, přineslo se šedesát nebo osmdesát prken, přesně takových, která u nás používáme při pokrývání střech slámou, akorát delších. Ženich začal první, vzal si jedno, které při běhu velmi silně pružilo, rozeběhl se rychle jako kůň a v nejvyšším stupni běhu udeřil do terče, tak, že bez velkého náprahu svoje prkno zlomil. Nato začali [Řekové] povykovat a hrát na nástroje, a sice bubny, [stejně] jako ty u Turků. Potom každý [postupně] lámal své prkno a zlomili ho všichni. (...) Nakonec ženich dal svázat dohromady dvě, která nebyla příliš silná, a zlomil je aniž by se zranil, což bylo zřejmě provedeno velmi dobře.“ Působivý atletický výkon? Bertrandon celou podívanou zhodnotil jako „dosti podivnou“.³⁴⁸

3.3 „Tolikrát jsi člověkem...“ – Bertrandonovy jazykové znalosti

Zcestovalý poeta Eustach Deschamps kdysi označil za jedno z hlavních úskalí dálných putování „všechny ty jazyky, kterým vůbec nerozumíte“³⁴⁹. Nutno podotknout, že tentokrát bolestínský literát příliš nepřeháněl. Komunikační bariéry ztrpčovaly cestu kronikáři Jeanu Froissartovi v Gaskoňsku a mírové poselstvo krále Jiříka z Poděbrad zase málem zbloudilo v Alpách pod vedením lyonského šarlatána, „jakéhos vuodce, pidrmana ješto ani cesty ani mluvíti uměl“³⁵⁰. Středověký svět, který byl před umělou homogenizací národních států protkán bezpočtem dialektů, skutečně představoval roztržštěný a jazykově členitý prostor, na druhou stranu však myšlenka této plurality docházela všeobecného přijetí (jazyková pluralita i nesrozumitelnost byly zakotveny již v biblickém příběhu o Babylonské věži³⁵¹) a lidé si nedostatek slovního porozumění vynahrazovali daleko rozvinutější nonverbální komunikací – odstupňovanou škálou

³⁴⁸ SCHEFER, s. 166–167.

³⁴⁹ NEJEDLÝ, MARIN, SOUKUP, SVÁTEK, op.cit., s. 120.

³⁵⁰ URBÁNEK, Rudolf (ed.), *Ve službách Jiříka krále – Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Bírky*, Praha: Evropský literární klub, 1940, s. 26.

³⁵¹ Gen 11,1–9.

pohybů a gest³⁵², mimikou a především upřímnou snahou. Příkladem z nejpovolanějších je zde právě náš cestovatel.

Jaké byly vlastně Bertrandonovy jazykové znalosti? Mimo středověké francouzštiny, *moyen français*, s vlivy pikardského dialektu, kterou je psáno také jeho dílo, Bertrandon pravděpodobně ovládal do určité míry i italštinu. Dalo by se tak usuzovat z faktu, že italské výrazy používal jako ekvivalenty v podomácku vyrobeném cestovním slovníku. Učená pojednání o *Koránu* a *Skutcích Mohamedových*, která pro něj vypracoval kaplan benátského vyslance v Damašku, byla psána latinsky, protože však od počátku směřovala do rukou jeho pána, nemůžeme s jistotou říci, nakolik tento jazyk sám ovládal.³⁵³ Všechny tyto západní jazyky prozrazující „francký“ původ se však stávaly neúčelné, ba nebezpečné v momentě, kdy náš cestovatel zamířil na sever.

Velikost tohoto problému začala jasně vyvstávat v momentě, kdy se náš cestovatel ucházel o místo v turecké karavaně. Velitel Hodža Barak se ho otázal, zda umí mluvit „*arabich, nebo turecky, nebo lidovou hebrejštinou, nebo řecky*“, a když se náš cestovatel nezmohl na více než pokrčení ramen, stálo ho značné úsilí získat do karavany vůbec přístup.³⁵⁴ Zřejmě následkem této příhody lze právě do Damašku klást Bertrandonovy první pokusy naučit se turecky, což je, jak později s nadšením referuje, „*překrásná řeč, stručná a velmi snadná k naučení*“³⁵⁵. O tom, jak v tehdejších podmínkách vypadalo spontánní studium cizího jazyka a jaká úskalí i humorné momenty tuto Bertrandonovu upřímnou snahu doprovázely, si můžeme učinit názorný obrázek z následující příhody:

„*Náš Pán, který mi ze své milosti pomohl dokončit zbytek [cesty], mi poslal Žida z Kaffy, který mluvil dobře tatarsky a italsky. Ten mi pomohl zapsat v turečtině a italštině všechny věci, které by mohly být na cestě potřebné mně a mému koni. Hned prvního dne, když jsem přijel v karavaně do Baalbeku, vyhledal jsem si ve své příručce, jak se řekne ječmen a řezanka pro koně. Hned se kolem mne seskupilo deset nebo dvanáct Turků. Když uviděli moje zápisky, dali se do smíchu. Byli ze mne zrovna tak udivení jako my*

³⁵² Dosud nepřekonanou zůstává v tomto ohledu monografie SCHMITT, Jean-Claude, *Svět středověkých gest*, Praha: Vyšehrad, 2004.

³⁵³ SCHEFER, s. 58, 261.

³⁵⁴ SCHEFER, s. 59–60.

³⁵⁵ SCHEFER, s. 100–101.

*býváme z nich. Od té chvíle se horlivě snažili naučit mne mluvit jejich řečí. Každé slovo mi opakovali tolikrát a na tolik způsobů, dokud jsem si ho nezapamatoval. Když jsem se od nich oddělil, uměl jsem požádat o většinu věcí, které jsem pro sebe i svého koně potřeboval.*³⁵⁶ Tato epizoda, odehrávající se na samé hranici pro křesťana rizikového prostoru, snad vrhne trochu laskavější světlo na naši zažitou představu o kontaktu obou kultur v předvečer pádu byzantské enklávy.

* * *

Ze šíře dosavadního popisu můžeme snad již postihnout vrstevnatý profil Bertranda jako cestovatele. Zvolila jsem záměrně formu četných úryvků z originálního textu, aby vyniklo, jak živým a pestrobarevným plátnem je jeho svědectví. Na tomto základě patrně nebude působit unáhleně, shrneme-li, že Bertrandonův vztah k cizímu a exotickému byl spíše otevřený – náš zvěd se nijak nebránil novým zážitkům, ba naopak je vyhledával. Na rozdíl od mnoha soudobých autorů, u něj také prakticky postrádáme vzdechy po kulturním standardu domoviny, stejně jako kritiku životního stylu v cizině. Snaha našeho cestovatele přizpůsobit se v cizím prostředí, byla tedy sice v základech diktována nezbytností, nucená asimilace se mu však stala spíše vítanou příležitostí k pikantní „ochutnávce“ z jiného světa.

³⁵⁶ SCHEFER, s. 63–64.

4. Rozbor Bertrandonovy zbožnosti

Jak se však tato povahová otevřenost a přizpůsobivost vlévá do spojitě nádoby tolerance náboženské? K tomu pokládám za nutné provést nejprve analýzu Bertrandonova křesťanství, abychom pochopili, z jaké báze k lidem druhého vyznání přistupoval.

Ve svých pasážích věnovaných neutěšené náboženské situaci na východě se Bertrandon v první řadě obrací na obec věřících jako jakýsi mluvčí, tribun křesťanských zájmů. Jeho svědectví, které mělo zalarmovat západní souvěrce, opakovaně zdůrazňuje porobu, poddanství (*la subjection*) svatých míst, a zahanbení, zmatek (*la confusion*) a především lítost (*la grant pitié*) které se z nastalé situace chápou všeho křestanstva (*tous les Crestiens, la Crestienté*). Je nutné si však do začátku ujasnit, že pojem *Chrétienté*, křestanstvo, je zde ve skutečnosti synekdochou *totum pro parte*, která nezahrnuje souřadně veškeré křesťany, ale apeluje především na ty římskokatolické. Ač jsou tíživé turecké rozpínavosti vystaveni pravoslavní věřící, Bertrandon připisuje iniciativu svým západoevropským souvěrcům a zdá se, jako by celý východní prostor chápal jako území, které je nutno osvobodit zásahem zvenčí, bez hlubšího využití v něm skrytého potenciálu. To je zřetelně patrné v jeho závěrečné koncepci boje proti Turkům, kde popisuje personální složení ideální armády, která by se s Osmany měla střetnout. V čele stojí pochopitelně „zbrojnoši z Francie, lukostřelci a kušovníci, v největším počtu, který by bylo možno najmout“, dále za nimi „tisíc zbrojnošů a deset tisíc lukostřelců z Anglie“, a konečně „co nejvyšší počet německých šlechticů, pěších i jezdců, a jejich *crennequiniers*“.³⁵⁷ Pasivní role, kterou náš zvěd určuje Řekům, je logickým výsledkem jeho nedůvěry k Byzanci, přetrvávající navzdory právě probíhajícím „námluvám“ s Římem.³⁵⁸

Řádky, které Bertrandon ve svém díle adresuje všem křestanům, jsou především periodickým projevem lítosti nad ztrátou svatých míst a úpadkem jejich bývalé slávy.

³⁵⁷ SCHEFER, s. 226. Termín *crennequiniers* označoval ve střední francouzštině střelce s otočným samostřilem (*arbalète à tour*).

³⁵⁸ O Bertrandonově vztahu k byzantským Řekům dále pojednávám v podkapitole 6.5 *Postoj k byzantským Řekům*, s. 110 nn.

V tomto ohledu na čtenáře silně působí již přistání ve Svaté zemi a následné vystřízlivění v troskách Jaffy.³⁵⁹ Sláva křižáckých a křesťanských měst, ležící nyní v prašných sutinách, zůstává zdrojem Bertrandonovy trvalé lítosti a popuzení, a rezonuje v jeho spise prakticky po celou dobu pobytu na pohanském území. Často si povzdechne, že město bývalo „kdysi pěkné“ (*la ville qui fu jadis bonne*), případně „lepší, nežli nyní“ (*meilleure qu'elle n'est de present*), jako u vesnice Beit-Djala, Antiochie, Jeruzaléma nebo přístavu Bejrút. S lítostí Bertrandon kvituje úpadek bývalých center křižácké moci: město Akko, „kdysi velmi rozlehlé a pěkné“ obsahuje nyní stěží tři sta domů.³⁶⁰ Týros a Sidon jsou města slabá, „neboť byla v minulosti zničena“, a jejich opevnění „ve srovnání s dřívějškem nestojí za moc“.³⁶¹ To hradby bývalé metropole stejnojmenného knížectví Antiochie jsou „dosud hezké a celistvé“, opět však obklopují stěží tři sta usedlostí.³⁶² Z centra měst často strmí zbořené nebo chátrající křesťanské kostely, jako ve městě Misis-sur-Ceyhan, kde se dosud vypíná k nebi kůr velkého kostela, sice „krásný zvenčí, uvnitř však zbudovali mešitu“³⁶³, nebo v Sýrii, kde Bertrandonovi ukazují stržené kostely, které „dříve náležely Frankům (tj. západním Evropanům)“, což našemu cestovateli způsobí „tu největší radost“³⁶⁴.

Nejcitelněji je ovšem ztráta křesťanských pozic vnímána v místech bezprostředně spjatých s biblickou tradicí, a tudíž posvátných. V Jeruzalémě, pomyslném srdci křesťanského světa, který zprvu deklaruje jako cíl své výpravy, Bertrandon stráví dva měsíce. Svaté město sevřené věncem hor bývalo podle jeho slov „krásné a rozlehlé“ a každopádně „lepší, než je nyní“. Nyní podléhá egyptskému sultánovi, „což vyvolává velkou lítost a hanbu ve všech křesťanech, neboť tam zbývá jen několik franckých (tj. západních) křesťanů, a sice minoritů. U hrobu (baziliky Božího hrobu), kde Náš Pán podstoupil smrt a utrpení, zůstávají pouze dva. Ti minorité jsou ve velké podřízenosti Saracénům. Sledoval jsem to po dobu dvou měsíců, proto to mohu říci.“³⁶⁵ Minorité

³⁵⁹ S prvními stopami islámské agrese se ovšem Bertrandon setkává již na ostrově Kypru, kde navštěvuje ruiny města Pafos. To bylo vyplněno egyptskými oddíly roku 1425.

³⁶⁰ SCHEFER, s. 27–28.

³⁶¹ SCHEFER, s. 43.

³⁶² SCHEFER, s. 84–85.

³⁶³ SCHEFER, s. 94.

³⁶⁴ SCHEFER, S. 83.

³⁶⁵ SCHEFER, s. 12.

obývají také kostel Narození Páně v Betlémě, přičemž okolní město je jinak osídleno výlučně melchity³⁶⁶ a Saracény. Také na Nazaret, dějiště Zvěstování Panně Marii, je „*smutný pohled, neboť kostel, jenž tam stával je celý stržen a není tam nic než místo (...), kde Naše Paní stála, když se jí zjevil anděl.*“³⁶⁷ Jiná posvátná destinace, Hebron ležící v údolí, „*kde Náš Pán poprvé stvořil našeho praotce Adama*“, skrývá jeskyni Machpela s pohřby nejvýznamnějších židovských patriarchů Starého zákona a jejich manželek (Adama a Evy, Abrahama a Sárý, Izáka a Rebeky, Jákoba a Ley), nad vším se však opět tyčí saracénská mešita. Jak Bertrandon zklamanež přiznává, „*byli jsme až u vchodu, neboť bychom tam bývali rádi vstoupili. Naši tlumočníci nám ale řekli, že se neodvažují nás vzít dovnitř jindy než v noci, neboť tam nesmí vstoupit žádný křesťan pod trestem smrti či zřeknutí se katolické víry. Proto jsme se tam vůbec nedostali.*“³⁶⁸ Zákazy a nařízení perzekuující palestinské křesťany byly doplněny jejich pečlivou evidencí. Cestovní povolení k pouti na Sinaj je k Bertrandonově nelibosti vykoupeno bedlivým výslechem od mamlúcké administrativy, která u křesťanských poutníků zaznamenala nejen věk a plné jméno, ale i jizvy, stopy po zraněních a další zvláštnosti.³⁶⁹

Poněkud odlišný obraz, naléhavý ve své aktuálnosti, podává náš cestovatel o městech na Balkáně, dosud doutnajících po nedávné osmanské ofenzivě. Město Athyra (dnešní Büyükkçekmece), ležící jen pár desítek mil cesty od Konstantinopole, stále obývají Řekové. Stojí zde mohutný a pevný most, na každém konci s pěknou věží, avšak „*bez ohledu na to Turkové všechno získali a zpustošili*“.³⁷⁰ Podobně neutěšený pohled nabízí cesta z Konstantinopole do Edirne, která místy působí jako pouhý výčet vypleněných a zbořených měst – Çorlu, Lüleburgaz, Zambry, Ipsala, Feres s chrámovým kůrem přestavěným na mešitu, Mussi, Makri, kde unikla zkáze jen část pevnosti, pyšné císařské město Trajanopolis, v němž nyní „*zůstává jen pár lidí*“³⁷¹, nebo dále na západ „*nejlepší sídlo v Bulharsku*“ Sofie, kdysi „*převeliká, jak je zřejmé z hradby, která je teď*

³⁶⁶ Melchité byli syrští křesťané, kteří oproti monofyzitům zůstali věrni nauce o dvou přirozenostech Krista.

³⁶⁷ SCHEFER, s. 45.

³⁶⁸ SCHEFER, s. 17–18. Dnes zde stojí Mauzoleum patriarchů – svatyně Židů (Jeskyně dvojítech hrobů) a muslimů (Abrahamova svatyně).

³⁶⁹ SCHEFER, s. 15–16.

³⁷⁰ SCHEFER, s. 168.

³⁷¹ SCHEFER, s. 179.

svázaná se zemí“³⁷², podhorské město Ysmoure, či dobytá města srbského despoty Niš a Kruševac. Smutným důsledkem nedávných tureckých tažení je také obchod s křesťanskými otroky, s nímž se Bertrandon setkává jak v Burse, tak v Edirne, kde vidí svázané otroky žebrať o almužnu³⁷³, nebo v Makedonii, kde cestou spatří konvoj vedený do Edirne: „*Asi patnáct mužů, spoutaných na krku silnými řetězy, a dobře deset žen, kteří byli nedávno zajati během tureckého nájezdu v bosenském království.*“³⁷⁴ O tom, že ani v silných dojmech z masových nájezdů u Bertrandona nezanikají drobné lidské osudy, svědčí zpráva o „*překrásné uherské šlechtičně*“ ve městě Kruševac, kterou „*jeden maďarský odpadlík nízkého stavu získal při nájezdu na Uhry a držel ji jako svou ženu. Když nás spatřila, dala se do politováníhodného pláče – dosud ještě nezapřela naši víru.*“³⁷⁵ Jaké pocity vyjadřuje náš autor v konfrontaci s těmito výjevů? „*Zdá se mi, že je k velké lítosti, aby křesťanstvo bylo podrobena takovými lidmi*“, neboť v nich tkví „*mnohem méně, než si myslíme.*“³⁷⁶

Obrací-li se však autor v předchozích řádcích na křesťanskou obec jako celek, je zajímavé zamyslet se, co nám Bertrandonův text mezi řádky prozrazuje o jeho individuální víře a zbožnosti. Můžeme zde vycházet především z poutí, které během své cesty vykonal nebo vykonal chtěl, způsobu, jak o nich hovoří a kolik jim ve svém díle věnuje prostoru.

Jak již bylo zmíněno, při zahájení své cesty ji Bertrandon popisuje jako „*pout' do Jeruzaléma*“.³⁷⁷ Při pohledu na dílo jako celek však čtenáři pravděpodobně neunikne, že autor věnuje náboženské problematice relativně malý prostor – jeho popisy svatých míst působí věcně, postrádáme u něj emocionální výlevy, ba dalo by se dokonce říci, že uctivý pohled křesťana ustupuje v některých místech zvědavému pohledu etnografa. Za všechny stačí uvést právě příklad Jeruzaléma, který v líčení našeho cestovatele ztrácí roli „*magnetického pólu*“ běžnou v tehdejších relacích a návštěvy posvátných míst jsou zde shrnuty lakonickým „*obvyklé poutě, které přísluší křesťanům*“ (*les pellerinaiges*

³⁷² SCHEFER, s. 201.

³⁷³ SCHEFER, s. 199.

³⁷⁴ SCHEFER, s. 199–200.

³⁷⁵ SCHEFER, s. 206.

³⁷⁶ SCHEFER, s. 202–203.

³⁷⁷ „*Pour accomplir doncques mondict voiaige affin de faire le saint pellerinaige de Iherusalem...*“ SCHEFER, s. 2.

*accoustumez à faire aux pelerins*³⁷⁸). Přesto však během svého putování navštívil bezpočet poutních míst – ruiny katedrálního kostela v Lodi, kde byl umučen svatý Jiří³⁷⁹, řeku Jordán, Betlém, rodiště svatého Jana Křtitele Saint-Jean-du-Désert³⁸⁰, klášter Moussallebeh, odkud byl vzat strom na kříž³⁸¹, mauzoleum patriarchů v Hebronu³⁸², Nazaret³⁸³, horu Tábor³⁸⁴, místo Šavlova obrácení u Damašku³⁸⁵, Šalamounovu „studni živých vod“ u Týru³⁸⁶ a Kánu Galilejskou³⁸⁷.

Absence rigidního náboženského přesvědčení spolu s přirozenou otevřeností, kterou jsme vykreslili v předchozí kapitole, vedly však Bertranda ještě dál – k zájmu poznat druhé náboženství a seznámit se s islámem nejen ve formě obrněného nebezpečí, ale také jemnější, myšlenkové soustavy. Prvním zdrojem inspiraace se mu v tomto ohledu stane karavana, kterou zahlédne před branami Damašku. „*Abych [čtenáře] zpravil o tom, kdo jel v té karavaně, byli tam Mauři, Turkové, Berbeři, Tataři a Peršané, všichni lidé držící se sekty a zákona Mohamedova. Mají všichni jednu víru a přesvědčení a poté co byli jednou v Mekce, nesmí se již dopustit hříchu, protože by jim hrozilo zatracení.*“³⁸⁸ Náš zvěd tyto informace „vytáhl“ z propuštěného otroka s příznačným jménem Abdallah, čili turecky „služebník Boží“. „*Ten otrok mi řekl, že byl v Mekce třikrát. Pobýval jsem s ním několik dní a často mi dělal společnost, ve dne i v noci. Opakovaně jsem se ho tázal, mezi námi dvěma, kdo byl Mohamed a kde spočívá jeho tělo. Řekl mi, že leží v Mekce v oválné kapli, která má nahoře velký průzor. Někteří, když vystoupí nahoru a spatří dole místo, kde onen Mohamed spočívá v sarkofágu, dají se oslepit, řkouc, že nemohou ani nechtějí již nikdy spatřit vznešenější věc. Viděl jsem takové dva: jeden přibližně osmnáctiletý a druhý mezi dvaceti dvěma a třemi lety. Oba si na té pouti dali vypíchnout oči.*

³⁷⁸ SCHEFER, s. 11.

³⁷⁹ SCHEFER, s. 10.

³⁸⁰ SCHEFER, s. 11.

³⁸¹ SCHEFER, s. 12.

³⁸² SCHEFER, s. 16–18.

³⁸³ SCHEFER, s. 45.

³⁸⁴ SCHEFER, s. 46–48.

³⁸⁵ SCHEFER, s. 33–34. Zatímco Bertrandon Šavlovo obrácení umístil blízko damašské Východní brány, pozdější cestovatelé jej situovali do vesnice Kaukab ležící šest mil od Damašku.

³⁸⁶ SCHEFER, s. 42–43.

³⁸⁷ SCHEFER, s. 45.

³⁸⁸ SCHEFER, s. 56.

*Také mi řekl, že v Mekce nezískávají odpustky, ale jezdí do jiného města, které se jmenuje Medína³⁸⁹. Zde dal Abraham vystavět dům³⁹⁰, jež tam dosud stojí, a [muslimové] jezdí okolo onoho domu, který je jako klášter. Řekl mi, že tam každý rok musí být sedm set poutníků. Pokud by jich byl nedostatek, velký Bůh všemohoucí by tam prý poslal své anděly, aby počet doplnili. Až nastane soudný den, onen Mohamed uvede do ráje jen lidi, kteří se mu budou zdát dobrými. Tam potom budou [muži] mít tolik žen, mléka a medu, kolik jen budou chtít.“³⁹¹ Ideové základy islámu zřejmě v našem cestovateli probudily zvědavost, neboť se v Damašku záhy odhodlává k neotřelému religionistickému počínu – přemluví tamějšího kaplana k sepsání učených pojednání o *Koránu* a *Skutcích Mohamedových*.*

Náš cestovatel neváhá rovněž proniknout v přestrojení do mešit, které uznale ocení jako krásné. Dokonalým dokladem Bertrandonova zájmu, ba do jisté míry fascinace islámem jsou potom jeho popisy náboženských rituálů a modliteb, které poprvé spatří, když se v převleku vloudí do turecké karavany na sever.

„Před svítáním dva nebo tři [muezzini], zavolají k modlitbě a odpovídají si na dálku jeden za druhým, stejně jako [to] činí, když volají ve stanovené hodiny z mešit. Potom, mezi úsvitem a východem slunce, věřící vykonají modlitby a očistu po jejich způsobu. Jsou-li blízko potoka, sestoupí z koně a omyjí si tam ruce, obličej a všechny otvory. Chodidla mají bosá. Pokud takovou možnost nemají, pozdvihnou ruce k nebi a nakonec si omyjí zezdola řitní otvor a pak ústa. Když to udělají, obléknou se a obrátí tvář k jihu. Pozvednou tím směrem dva prsty na obou rukou, potom si kleknou a políbí zemi, a takto to činí třikrát. Potom si stoupnou vzpřímeně a odřikávají své modlitby. To mytí jim bylo nakázáno namísto zpovědi.“³⁹²

U města Adana se Bertrandonovi rovněž podaří být svědkem islámského obřadu *dhikr*, při němž Turkméni za soumraku zpěvavě odřikávají modlitby. *„Seděli v kruhu, kývali trupem i hlavou a zpívali dosti divoce, jak mají ve zvyku.“* Poučná je Bertrandonova poznámka, že ho přitom *„nedbali a byli docela spokojeni, když viděli, že*

³⁸⁹ Bertrandon zde obě posvátná města muslimů zaměňuje. Mohamedův hrob se ve skutečnosti nalézá v Medíně, zatímco odpustky se dávají v Mekce.

³⁹⁰ Ka'ba

³⁹¹ SCHEFER, s. 57–58.

³⁹² SCHEFER, s. 73–74.

*si odříkávám svoje paternoster, z něhož také byli patřičně udiveni.*³⁹³ Právě tyto pasáže, které značně posunují naši představu o míře tehdejší tolerance, Bertrandon také nejvíc odděluje od jeho předchůdce Guilleberta de Lannoy. Ačkoliv historici dnes soudí, že výrazová střídmost a místy až frustrující zkratka Guillebertova líčení byly pravděpodobně způsobeny spíše faktem, že se autorovi nedostalo času k literárnímu rozvedení svých zápisků, skutečnost, že za celou cestu Egyptem a Svatou zemí nevskočil do jediné mešity a nepocíťoval nijak přehnané nutkání dozvědět se něco o islámu, nelze přehlédnout. Guillebert tak zůstal mnohem věrnějším zhmotněním „*ideálu bludného rytíře, který křížuje světem od severu k jihu a od východu k západu a bojuje proti všem nepřátelům křesťanstva na všech frontách*“³⁹⁴.

Ortodoxní posvátné obřady, kterým náš cestovatel přihlíží v byzantské metropoli, se mu dost možná zdají stejně cizorodé jako ty muslimské. V Konstantinopoli Bertandon čeká celý den, aby mohl spatřit ortodoxní bohoslužbu, slouženou patriarchou Josefem II.³⁹⁵ za účasti císaře Jana VIII. Palaiologa a jeho rodiny³⁹⁶. Přitom shlédne rovněž mystérium o třech mládencích vsazených do ohnivě pece králem Nabukadnezarem.³⁹⁷ Přímo v císařském paláci v Blachernách potom přihlíží na Hromnice jinému obřadu, který Jan VIII. pozoruje z lehátka a císařovna z horní komnaty, odkud se k Bertrandonově lítosti „*vůbec nepřišla podívat dolů*“. Náš cestovatel zaznamenává, že byzantští kaplani při ní „*zpívali podle prstů*“, což byla běžná mnemotechnická metoda církevního zpěvu používaná také na Západě.³⁹⁸

Mírné pohoršení projevuje náš autor nad byzantským přístupem ke svatým ostatkům v chrámu Svatých apoštolů. „*Tento kostel je překrásný a jsou v něm [uložena] těla svatých Řeků. Jsou úplně neporušená a každý je může spatřit. Leží ve vyvýšených dřevěných rakvích. Je tam jeden, který měl utnutou hlavu a přiložili mu hlavu jiného*

³⁹³ SCHEFER, s. 96. K tomuto obřadu viz FRIEDLANDER, Ira, *The Whirling Dervishes*, New York: Macmillan, 1975; a LANE, Edward W., *An Account of the Manners and Customs of the modern Egyptians*, Londýn, 1836, sv. I, s. 328–329 a sv. II, s. 172–173.

³⁹⁴ GAUCHER, Elisabeth, *La Biographie chevalresque. Typologie d'un genre (XII–XV siècles)*, Paříž: Nouvelle Bibliothèque du Moyen Age, 1994, s. 29.

³⁹⁵ Josef II. byl konstantinopolským patriarchou v letech 1416–1438. Zemřel při jednáních o unii ve Florencii.

³⁹⁶ Jan VIII. Palaiologos, jeho matka Helena Srbská († 1450), jeho třetí manželka (od roku 1427) Marie Komnénovna a jeho bratr, morejský despota Theodor II. († 1448).

³⁹⁷ SCHEFER, s. 154–156.

³⁹⁸ SCHEFER, s. 166.

svatého. Jsou tom už dlouho, ale [Řekové] je nedrží vůbec v takové úctě jako my ostatky našich svatých. Nečiní tak ani se zmíněným kamenem [Nikodémovým] ani se sloupem [Kristovým], který je dokola zakrytý jenom prkny.³⁹⁹

Ke konci svého putování zaznamenává náš cestovatel ještě dvě římskokatolické mše, kterých se účastní na zpáteční cestě Balkánem – velikonoční mši v Bělehradě, slouženou Srby „ve slovanském jazyce“, ale s „církevními obřady stejnými jako ty naše“⁴⁰⁰, a jednu ve františkánském chrámu v Szegedu, kde se „kousek slouží v madarštině“⁴⁰¹.

Přenesme se na závěr se z roviny věrouky a náboženských obřadů k problému osobních kontaktů s nevěřícími. Tato oblast byla na jednu stranu regulovaná náboženskými normami a exempli⁴⁰², na stranu druhou však podléhala tlaku a potřebám každodenního života. Právě v tomto světle nezbytného soužití dochází k mnohdy překvapivým scénám – Bertrandon se svými muslimskými druhy nejen sedává u jednoho „stolu“ (respektive ubrusu), ulehá pod jednou střechou (či nebem) a sdílí modlitební prostor, ale neváhá se ve městě Hama účastnit ani rozpustilého pijáckého dobrodružství, které ve svém díle popisuje s naprostou spontaneitou. Zajímavé je, že při něm zaznamenáváme překračování norem i na straně muslimské. Přenechme tedy na závěr slovo opět autorovi.

„Někteří z Turků, se kterými jsem již seznámil, věděli, že jsem se ubytoval v domě Evropana. Velmi na mne naléhali, abych jim opatřil víno, které by mohli vskrytu vypít. Neodvažovali se ho totiž pít veřejně, neboť jim to zapovídá jejich zákon a vraceli se zrovna z Mekky. Promluvil jsem o tom tedy s Laurentem, který mi odpověděl, že se jim neodvažuje vyhovět, neboť, kdyby se zjistilo, že Evropan dal pít víno Saracénovi, octl by se v nebezpečí. Nesl jsem jim tedy jeho odpověď, ale oni na ni vůbec nečekali a už si [víno] sehnali na prodej ve městě, v obydlí jednoho Řeka.“ Dříve než se náš šlechtic stačil „rozkoukat“, mířil už s pěti Turky za provinilým dobrodružstvím...

³⁹⁹ SCHEFER, s. 162–163.

⁴⁰⁰ SCHEFER, s. 212.

⁴⁰¹ SCHEFER, s. 233.

⁴⁰² Již v Kristiánově legendě se ostatně setkáváme se scénou, kdy je pohanu Bořivojovi odepřen přístup ke křesťanské tabuli.

Domáci skupinku šesti žízniců usadil na krytou pavlač, kde na ně již čekal objemný hliněný džbán s dobře třiceti litry vína. „Potom začal první pít na zdraví svého souseda, jak mají ve zvyku, a ostatní následovali. Začali jsme vydatně pít jeden po druhém a stále dokola bez přestání, aniž bychom jedli. Začas jsem vypil tolik, že jsem už nemohl a bál jsem se, že to všechno špatně skončí. Začal jsem jim tedy [pítí] vracet a se sepjatýma rukama jsem jim vysvětlil, že už dál nemůžu. Oni se začali tvářit nasupeně, protože jsem s nimi nedržel krok, což měli za velikou křivdu. Ale jeden z nich, se kterým jsem se nejvíc přátelil a říkal mi ‚kardays‘⁴⁰³ neboli ‚bratře‘, řekl, že aby byli ostatní spokojeni, zkusí tedy pít i za mne. Od té chvíle přijíjel za nás oba, dokud nepadla noc a nemuseli jsme jít zpět do tábora. (...) Dávám to jako poučení těm, kteří se někdy octnou v jejich společnosti – nechodte s nimi, jestliže nechcete pít až do němoty.“⁴⁰⁴

Co můžeme na tomto místě shrnout o Bertrandonově religiozitě? Víra měla u našeho cestovatele své přirozené místo, o čemž svědčí zmínky o mších, modlitbách, zpovědích a četnost poutí, mnohdy vykonaných s nasazením vlastního života. Z jeho spisu je patrná znalost Starého a Nového zákona, i když již nepoznáme, jaké penzum vědomostí si cestovatel přivezl s sebou a co mu bylo sděleno až z místní tradice. Rovněž u něj najdeme ohlasy apokryfního *Protoevangelia Jakubova*, které se v období vrcholného středověku stalo značně populárním a bylo překládáno do národních jazyků.⁴⁰⁵

Ve vztahu k jinověrcům již není situace tak jednoznačná. Přestože Bertrandon ani na okamžik nezapochybuje o tom, že s nevěřícími jako veličinou je třeba bojovat, začíná mezi nimi v průběhu své cesty vnímat i individualitu. Vzniká tím jistá diskrepance, kdy místy máme pocit, jako by vlastně mluvil o pohanech dvojích – těch anonymních, pustošících města, vláčejících zástupy otroků a stojících v kontrapozici k *la Chrétienté*, a těch konkrétních, k nimž náš zvěd postupně začíná cítit sympatie, ba přátelství, a které bezděky z pohanské oikumeny vyděluje. Někde mezi těmito dvěma rovinami tkví klíč k jedinečnosti Bertrandonova svědectví, oné zkušenosti a nadčasové moudrosti člověka,

⁴⁰³ V arabštině a turečtině *qardash*.

⁴⁰⁴ SCHEFER, s. 79–81.

⁴⁰⁵ Bertrandonovo líčení zázraku v Saint-Jean-du-Désert. Viz SCHEFER, s. 11.

který si na své cestě patrně uvědomil, že v rovině lidských bytostí nelze vést dělicí linii mezi pohany a křestany, ale spíše mezi jejich klady a zápory.

5. Přijetí odlišnosti – od kulturní konfrontace ke kulturní toleranci

Středověké cestování nevedlo pouze k rozšiřování obzorů – provokovalo rovněž animozitu, přezírání druhých, nenávisť. Schopnost cestovatele překročit pomyslný stín vlastní kultury zůstávala hodnotou spíše vzácnou. Řada autorů, křižujících po pozdně středověkých stezkách se dosud nevymanila z tradiční inklinace k místnímu patriotismu a přes možnou dále svých cest někdy nebyla schopna dohlédnout za vlastní „domácí“ horizont. Jejich postoj k druhému býval poznamenán nedůvěrou, ba pohrdáním a v případě hodnotové konfrontace se vlast často stávala idealizovanou maximou, oproti níž byly odlišné země napadány a snižovány (vzpomeňme zde jen zmiňované výpady Eustacha Deschampse proti krajům nenaplnujícím standard jeho „sladké Francie“).

Tradiční dichotomie *my a ti druzí* je od počátku patrná také v Bertrandonově cestopise. Druhá strana jako nositel odlišné kultury je trvale reflektována vsuvkami typu „jak mají ve zvyku / dle místních obyčejů“ (*qu'ilz ont acoustumé / selon la coustume du pays*). Bertrandonova reflexe pohanské kultury přitom na prvním místě probíhá v praktické oblasti – od počátku komentuje cizí zbraně, oděvy, jídlo a zvyky, přičemž hodnotí především užitečnost. Teprve později přistupuje k citlivější otázce morálních kvalit jinověrců.

První skutečně ucelenou zkušeností se stává Bertrandonova cesta v turecké karavaně, jež je podmíněna také kulturní asimilací. Je přitom jeho štěstím, že k tomu získá to nejnütnější – dobrého učitele, v podobě mameluka, který mu uděluje „lekce“ muslimského způsobu života a pomáhá mu nové vjemy „strávit“. „*Tak jsem se začal učit jak spát na zemi, pít vodu bez vína a sedět na zemi se zkříženýma nohama, což pro mne bylo zpočátku trochu obtížné.*“ popisuje Bertrandon počátky svých muslimských zkušeností. „*Ale těžší pro mne bylo jezdit s krátkými třmeny*“, úpí náš cestovatel, „*několikrát jsem dostal takovou křeč, že, když jsem sesedl, nemohl jsem skoro chodit, kvůli silné bolesti pod koleny.*“ Po nesnadných začátcích však přichází překvapivá

satisfakce. „*Když jsem tomu pak přivykl, přišlo mi to pohodlnější nežli náš způsob.*“⁴⁰⁶
Mimo jízdy o krátkých třmenech se také od mameluka naučí střilet za jízdy z luku.

O přínosu i úskalích muslimské péče o koně jsme již mluvili výše.⁴⁰⁷ Překvapivé klady však Bertrandon shledává i v jiné oblasti každodenního života, kterou je stolování. Pochvaluje si především ubrus, který před ním mameluk rozprostřel jednoho večera v syrském ovocném sadu. „*Byl kruhový, asi čtyři stopy dlouhý, a po obvodu měl řemeny, aby se dal stahnout jako vak. Když skončíte s jídlem, zavřete ho a nic nepříjde vniveč, ani drobet chleba, ani rozinka, vše se schová uvnitř. Když chcete zase jíst, rozloží se docela tak, jak se sklízí.*“⁴⁰⁸

Otázka místních hygienických návyků, která tak často rezonovala v soudobých cestopisech, u Bertranda probleskuje jen v několika zmínkách. Stížnosti na nečistotu v muslimském prostředí přitom prakticky chybí. Naopak, Bertrandon hodnotí velmi kladně vodní a parní lázně ve městě Adana, které shledává jako „*velmi krásné, světlé a čisté*“, ačkoli lituje, že se neodvážil svléci se ke koupeli, „*v obavě, aby neviděli moje peníze*“.⁴⁰⁹ Mnohem kritičtěji tak nakonec vyznívají ozvuky v již evropských Uhrách, kde si náš cestovatel stěžuje nejen na zmíněné ptačí pochoutky⁴¹⁰, ale také úroveň místního pohostinství. „*Mají tam málo postelí a těch pár, co tam jsou, je špinavých. Spí se na slámě, na kožených pytlích naplněných vzduchem, které se nafukují a jsou dlouhé jako člověk.*“⁴¹¹

Pojdme se nyní přenést do roviny hlubší, na pole méně postižitelných, morálních kvalit druhého etnika, jak je Bertrandon reflektuje. Našemu cestovateli rozhodně nelze přisuzovat naivní pacifismus – v počátku cestopisu nacházíme stopy automaticky defenzivního postoje křesťana příchozího do okupované země se všemi typickými příznaky – hašteření s lakomými saracénskými obchodníky, karikatury místní úplatkářské praxe, drobné půtky a konflikty. Není tedy divu, že první zkušenost s muslimskou dobrotivostí má v díle pozici „*bodu obratu*“ a i po letech z této pasáže číší

⁴⁰⁶ SCHEFER, s. 70–71.

⁴⁰⁷ Viz podkapitola 3.2.2 *Linie etnografická: popisy fauny a přírody*, s. 74–75.

⁴⁰⁸ SCHEFER, s. 71.

⁴⁰⁹ SCHEFER, s. 96. Pozoruhodná je v tomto kontextu Bertrandonova poznámka, že muslimové mu sami svěřili k hlídání své oděvy a cennosti.

⁴¹⁰ Viz podkapitola 3.2.3. *Bertrandon a vůně z exotické kuchyně*, s. 79.

⁴¹¹ SCHEFER, s. 233.

Bertrandonův údiv. Vše začíná v momentě, kdy náš cestovatel onemocní v Sinajské poušti a zbylí šlechtici jej ve společnosti jednoho z arabských průvodců pošlou zpět do Gazy. Cesta vysíleného a zámožného „Franka“ po boku prostého Saracéna rozhodně nebyla prosta rizika. Obavy se však ukáží jako liché. *„Ten Arab mi byl velmi dobrým společníkem, což zde nebývá ke křesťanům zvykem, a zavedl mne přespat do jednoho z jejich stanů. (...) Odpočal jsem si tam asi šest hodin. A když viděli, jak je mi zle, přišli čtyři nebo pět známých mého průvodce, sejmuli mne ze sedla, uložili na podložku, kterou jsem vezl, a léčili mne po jejich způsobu. Hnětli mne a svírali rukama, dokud jsem neusnul vyčerpáním.“* Probuzení bylo pro zesláblého šlechtice překvapením. *„Nic mi nevzali a nijak mi neublížili, ačkoli to klidně mohli udělat, kdyby chtěli,“* přiznává Bertrandon. *„Vždyť jsem měl dva velbloudy naložené vínem a zásobami a vezl jsem dobře dvě stě dukátů.“*⁴¹²

Od této chvíle se v cestopise objevují tendence ke korigování temného obrazu muslimů, které vrcholí v osobě zmíněného čerkeského mameluka, který se našeho cestovatele ujal v karavaně za Damaškem. Tento mladík, kterému od jisté chvíle už Bertrandon neřekne jinak, nežli *„ten můj mameluk“* (*mon dit mameluk*) se potom na dlouho stane druhou ústřední postavou cestopisu a, nadneseně řečeno, personifikací kladných muslimských hodnot. *„Se zmíněným vůdcem jel jeden ze sultánových mameluků, který byl Čerkes. Mířil za bratrem, který pobýval v zemi Karamanovců. Když mne viděl tak samotného, bez znalosti místní řeči, z lásky k bližnímu se ke mně připojil a dělal mi společnost.“*⁴¹³

Kromě školení v muslimském způsobu života však cestovatel vděčil svému mamelukovi daleko za víc. U Baalbeku dva Turkméni z karavany chtivě obhlédli Bertrandonova koně, meč a drahocenný toulec na šípy a navrhli jeho průvodci, *„že by bylo dobré, kdyby mne zabili, vzhledem k tomu, že jsem křesťan, a tudíž nehodný jet v jejich doprovodu“*. Chtiví podnikavci se však evidentně obrátili na nesprávnou osobu. *„Můj mameluk jim na to odvětil, že by spáchali strašnou špatnost a těžký hřích proti jejich zákonu, protože jsem s nimi pojedl chléb se solí. A že Bůh stvořil křesťany stejně jako Saracény. Já, který nic z toho nevěděl, jsem se chystal odjet s těmi dvěma Turkmény*

⁴¹² SCHEFER, s. 23.

⁴¹³ SCHEFER, s. 70.

*do Aleppa, nejlepšího města v Sýrii po Damašku. Silně mne tam s sebou vábili: věřím, že to bylo jen proto, aby mi podrželi krk.*⁴¹⁴

Tím ovšem zrádná úskalí cesty nekončila. Bertrandonův věrný společník jej zachránil před nástrahami rozvodněné řeky Ásí, sám s ním přešel zasněžené pohoří Taurus a staral se o něj, když zde onemocněl úplavicí. Za společných cest, v prožívání dobrého i zlého, se mezi oběma utvořilo pouto, které šlo při závěrečném loučení jen těžce přerušit. *„Rozloučil jsem se svým mamelukem, který měl jméno Mohamed a učinil pro mne tolik dobrého. Dělal to z velké lásky k bližnímu, a kdyby ho nebylo, čekaly by mne na cestě mnohé útrapy. (...) Byl bych trpěl velkým hladem a zimou, a můj kuň ještě víc. On však pro mne všechno obstaral stejně jako pro sebe, a pro mého koně stejně jako pro toho svého.“* Jako motivaci muslimských dobrých skutků tedy Bertrandon opakovaně jmenuje „lásku k bližnímu“ (*grant charité*). Nakonec však argumentuje i obrazy čistě křesťanskými – „pro čest Boží“ (*pour l'honneur de Dieu*), „pro lásku Boží“ (*pour l'amour de Dieu*). *„Píši to, abych připomenul, že člověk bez naší víry pro mne a pro čest Boží učinil tolik dobrého. Navíc ochotně udílel almužny těm, kteří ho o ně pro lásku Boží požádali. Při svém odjezdu si nechtěl ode mne nic vzít, leda jemnou čapku ze zdejšího plátna, z níž měl prevelikou radost. Potom mi vyjmenoval všechna jemu známá nebezpečí, kdy mi hrozilo, že budu zabit, abych si napříště dobře uvědomil, k jaké společnosti Saracénů se připojím, protože mezi nimi lze nalézt stejně tak zlé lidi jako u Franků.*⁴¹⁵ Bertrandonův věrný průvodce měl jedinou vadu. Jeho jméno – Mohamed – hořce upomínalo na zakladatele islámské hereze a zhouby svatých míst. Způsob, kterým jej autor promyšleně situoval na samý konec líčení jejich společné cesty, svědčí o úzkostlivé snaze předejít předsudkům křesťanského čtenáře a vykoupit nelibý dojem co nejdůkladnějším líčením předcházejících šlechetných skutků.

Souběžně s tím, jak pohanské rysy začínají v Bertrandonově líčení nabývat na plastičnosti, objevují se u něj rovněž srovnání, ba invektiva k vlastní, západní křesťanské společnosti. Například o Turcích píše: *„Jsou to velmi dobrotiví a poctiví lidé. Často jsem byl při společném jídle svědkem, že když šel okolo chudý člověk, pozvali ho k tabuli. My*

⁴¹⁴ SCHEFER, s. 72.

⁴¹⁵ SCHEFER, s. 120–121.

*bychom něco takového stěží udělali.*⁴¹⁶ Turkové rovněž z cestopisu vycházejí jako střídmější a disciplinovanější než západní bojovníci. „*V moment odjezdu dá vůdce udeřit tři rány na velký buben a každý se bez jediného slůvka vydá na cestu v zástupu. Deset z nás v noci nadělá více hluku, než tisíc těchto.*“⁴¹⁷ V duchu křesťanského milosrdenství rovněž chválí špitály s almužnami v turecké Burse.

Bertrandonova tolerance jde však ještě dál – k ochraně křesťanského odpadlíka, který pro Západ představoval, v době zjitřené husitství, patrně největší tabu. V Konye se seznamuje s jistým Antoinem Passerotem z kyperské Famagusty, který byl „*nepřízní osudu*“ před nedávnem přistižen s muslimkou a donucen zapřít katolickou víru. Náš cestovatel si na odpadlíka uchoval vlastní názor. „*Bez ohledu na to se mi bezpochyby zdál být dobrým křesťanem. Všechno mi to vyprávěl.*“ Při následné rozmluvě se šlechtici patrně podařilo na bývalého křesťana zapůsobit. „*Onen Antoine mi řekl a přislíbil, že se odebere k panu vévodovi, že vůbec nezůstane saracénský. Složil svůj slib jen proto, aby ušel smrti, a z obavy, že bude obřezaný. (...) Je to pohledný člověk, urostlý, věku třiceti šesti let.*“ V popisu celého případu nenacházíme ani slůvko odsouzení. Relativita celé scény ještě více vyniká ve spojení s Antoinovým výrokem o Turcích v Karamanoğlu: „*Pro mocného vládce by prý nebylo nijak těžké je (...) obrátit na naši víru. Pokud by se jim ponechalo jejich jmění, nešli by vůbec do boje.*“⁴¹⁸

⁴¹⁶ SCHEFER, s. 96–97.

⁴¹⁷ SCHEFER, s. 73.

⁴¹⁸ SCHEFER, s. 117, 119.

6. Bertrandonova charakteristika druhých kultur a jejich hodnocení

Pokud bychom v Bertrandonově díle pátrali po určité obecné charakteristice pohana a pohanství jako uzavřené kategorie, pravděpodobně bychom byli zklamáni. Zdá se, že náš autor si je od počátku vědom rozdílu mezi jednotlivými etniky, byť spojených odlišnou vírou, respektive nevírou. Podle míry viděného, ale také vlastních osobních zážitků tak předkládá svébytný obraz jednotlivých etnických a náboženských skupin, s nimiž se po cestě setkává. V této závěrečné kapitole bych se ráda pokusila tyto skupiny stručně charakterizovat, případně se zamyslet nad tím, klade-li je náš autor z hlediska fyzických i morálních kvalit do určitých hierarchických vztahů.

6.1 Turci

Učinit si obrázek o Bertrandonově postoji k Turkům je patrně nejsnadnějším úkolem. Náš cestovatel nám totiž o nich ve svém díle zanechal nejen nejvíce zmínek, ale také jednu kompaktnější úvahu. Téměř symbolicky ji do svého spisu zařadil k momentu příjezdu do Bělehradu, tedy na půdu dosud jednoznačně pod křesťanským patronátem, zároveň však bezprostředně ohroženou osmanským postupem.

„Abych nejprve promluvil o jejich vzezření,“ začíná zvěd svou charakteristiku Osmanů, *„jsou to lidé středního vzrůstu a průměrné síly, lidé dosti pohlední a všichni nosí mohutný vous. Ačkoli se běžně používá úsloví ‚Je silný jako Turek‘, viděl jsem křesťany v záležitostech síly nesrovnatelně mocnější než oni. Když došlo na činy, nebylo mezi nimi oproti mně o nic víc slabších nežli silnějších.“*⁴¹⁹ Náš cestovatel vyzdvihuje řadu tureckých vlastností, které jsou k dobru jejich vojenské síle – píli, nenáročnost, udatnost, schopnost postupovat disciplinovaně a tiše. *„Jsou to lidé velké síly a skromných nároků.“* Nejen z veselé pyjatyky v Hamě si rovněž můžeme udělat obrázek o srdečné a bezprostřední nátuře tohoto národa. *„Turci jsou veselí a radostní a rádi*

⁴¹⁹ SCHEFER, s. 217.

zpívají hrdinské písně. Kdo s nimi pobývá, nemusí být nikdy zamýšlený ani zádušný, ale musí mít úsměv na tváři. ⁴²⁰

Zvěd se ve svých úvahách zabývá především způsoby, kterými v minulosti Turci dosáhli svých oslnivých vítězství, a tím, jak by bylo možné jim budoucí triumfy zamezit. Po popisu štíhlých tureckých koní, zdobených sedel a výbroje Bertrandon zdůrazňuje, že sultánova vítězství umožňuje především turecká poslušnost (*obeissance*) a horlivost (*diligence*). Navzdory tomu je náš cestovatel stále přesvědčen, že je Turky možné porazit: *„Turkové dle mého názoru, vůbec nezasluhují tolik strachu ani obav, jak jsem dříve slýchal a jak jsem si myslel, ačkoli bych je nechtěl hanit, protože jsem v nich shledal lidi upřímné a věrné. Myslím, a je zřejmé, že si až dosud počínali udatně. Zdá se mi však, že pro vojsko s dobrým velením, by vůbec nebyla těžká ani obtížná věc je porazit.* ⁴²¹

6.2 Turkméni

S Turkmény se Bertrandon poprvé setkává v severní Sýrii, po překročení rozvodněné řeky Ásí. Jejich skupinky v charakteristických okrouhlých stanech nadále převažují mezi obyvateli bejliků Ramazanoğlu a Karamanoğlu. Náš autor o nich opět uvádí, že jsou to „pohlední lidé“ (*belles gens*), coby válečník pak zejména oceňuje jejich lukostřelecké umění. Neunikne mu ani nenáročnost a těkavá povaha Turkménů, kteří se jen volně přimykají k vyšším autoritám. *„Jsou to početní lidé s malými nároky. Všichni jsou lučištníci a mají jednoho vůdce, jehož poslouchají. Nikdy nesetrvávají na jednom místě. Když pobývají na sultánově území, jsou podřízeni jemu, a podobně s ostatními vládci. Tudiž jsou-li v zemi, jejíž pán vede válku, musí mu sloužit a jestliže se pak ocitnou pod jiným, budou s ním proti prvnímu.* ⁴²²

Zhruba od namáhavého přechodu pohoří Taurus začínají Turkméni v Bertrandonově líčení nabývat nebezpečných rysů. Tak například o obyvatelích Karamanoğlu náš zvěd praví: *„Lidé v této zemi jsou velmi zlí a velcí zabijáci, neboť*

⁴²⁰ SCHEFER, s. 97.

⁴²¹ SCHEFER, s. 224.

⁴²² SCHEFER, s. 92.

zabíjejí jeden druhého bez zábran a bez ohledu na důslednou spravedlnost, jež je tam vykonávána. Jsou zlodějští a vychytralí.“⁴²³ Podobné komentáře pokračují také za Konyou. „Utábořili jsme se ve vsi, kde mně bránili vycházet mimo tábořiště. Báli se, aby mne vesničané nezabili, neboť jsou to velmi zlí lidé.“⁴²⁴ Nebo: „Akşehir je malé městečko na úpatí vysoké hory, která se zvedá na jihu“⁴²⁵. Leží v rovinaté krajině, příjemné a málo osídlené. Lidé, kteří tam přebývají, jsou velmi zlí. Bylo mi tam zakazováno vycházet v noci z tábořiště.“⁴²⁶

Bertrandonovu pozornost rovněž přitahují turkménské ženy, nejen kvůli již zmíněným závojům⁴²⁷, ale také toulcům, jež zahlédne v rukou Turkmének ze země Dulkadirovců⁴²⁸. „Bylo mi řečeno, že jsou udatné a bojují stejně dobře jako muži, čímž jsem byl nemálo udivený. Poté mi tvrdili, že takto nosí toulec dobře třicet tisíc žen.“⁴²⁹

6.3 Arabové

K Arabům, které Bertrandon ve své relaci nazývá „Saracéni“ (*Sarrazins*) nebo „Mauři“ (*Mores*), náš cestovatel projevuje o poznání menší respekt. Přitěžující okolností je zde bezesporu arabská okupace svatých míst – z jeho průjezdu Palestinou vystupují především jako vychytralí a chamtiví „šejdíři“, zneužívající potřeb křesťanských poutníků. Takového soudu se Arabům dostává jak u příhody z tržiště v Gaze, kde se místní *moucres* snaží osly běžně prodávané za dva dukáty Bertrandonovi pronajmout za pět⁴³⁰, tak v následujícím příběhu z Damašku: „Zatímco jsme očekávali galeru z Narbonne, která tam měla připlout, Maurové pořádali slavnost, prý podle starého obyčeje. Začali po setmění a byla tam pospolu velká hojnost lidí, kteří zpívali a povykovali. Na hradě stříleli z děla a z města metali jakýsi druh ohně hezky vysoko a

⁴²³ SCHEFER, s. 116.

⁴²⁴ SCHEFER, s. 122.

⁴²⁵ Hora Sultan (2210 m).

⁴²⁶ SCHEFER, s. 122–123.

⁴²⁷ Viz podkapitola 3.2.4 *Orientální móda – objekt obdivu i prostředek kulturní mimeze*, s. 81.

⁴²⁸ Dulkadiroğlu byl jedním z nárazníkových států mezi osmanskou mocí a mamlúckým sultanátem. Ležel na jihovýchodě Malé Asie, v místech dnešní Kahramanmarašské provincie. Bejlik byl pohlcen Osmany roku 1522.

⁴²⁹ SCHEFER, s. 82.

⁴³⁰ SCHEFER, s. 20.

řádne daleko. Byl mohutnější než ta největší pochodeň, jakou jsem kdy viděl zažehnutou. Říkali, že jim opakovaně pomohl v boji na moři, kdy sežehl plachty nepřátelských lodí. Dle mého by snadno podpálil tábor nebo město se slaměnými střechami. A co se týče jízdního boje, koně silně děsí. Je to věc velmi snadná a málo nákladná pro toho, kdo ji umí vyrobit.“ Čtenář pravděpodobně vytušil, že našeho zvěda upoutal proslulý řecký oheň, jehož výrobní postup podléhal v Byzanci přísnému státnímu tajemství a jemuž bývá také připisována zásluha o značné prodloužení existence říše.⁴³¹ Bertrandon bystře pochopil potenciál ohnivého „zázraku“ a rozhodl se jej od arabského pyrotechnika získat... „Dal jsem si sluhou svého hostitele přivést toho, který jej vyrobil, [a otázal se,] zda by mne to nechtěl naučit. On řekl, že se neodvažuje, neboť kdyby se na to přišlo, byl by ve velkém nebezpečí. Nabídl jsem mu tedy dukát, a on mi ze samé lásky k němu pověděl vše, co uměl. Dal mi i dřevěné formy a další věci, jež jsem přivezl až sem. Jak už jsem řekl, zdá se, že není nic, co by Maur neudělal pro peníze.“⁴³²

Přestože tato a podobné Bertrandonovy poznámky jsou poměrně výmluvné, nesmíme na druhou stranu zapomínat, že jeho zážitek s pouštními beudíny, kteří mu zachránili život cestou ze Sinaje, značně kontrastuje s tradičním obrazem beduinů ve středověké literatuře, jež je líčila jako špinavé a otrhané zloděje.⁴³³

6.4 Ostatní nevěřící – Židé, Mongolové

Ostatní nevěřící do *Voyage d'Outremer* pronikají spíše sporadicky. V oblasti severní Sýrie v době Bertrandonovy cesty dosud doznívají vzpomínky na Tamerlánovy Mongoly, kteří tudy protáhli před třiceti lety. Živě rezonují především v Damašku, jehož jedna městská čtvrť kolem brány svatého Pavla je dosud srovnána se zemí.⁴³⁴

⁴³¹ Jak však vyplývá z daného úryvku, Byzantincům se tajemství výroby uchovat nepodařilo a řecký oheň brzy používali také muslimové. Přesné složení této originální zbraně dodnes zůstává tajemstvím. Po osmanském dobytí Konstantinopole byly recepty na její výrobu nadobro ztraceny a byla nahrazena nově nastupujícími zbraněmi střelnými.

⁴³² SCHEFER, s. 38–39.

⁴³³ GRABOIS, Aryeh, *Le pèlerin occidental en Terre sainte au Moyen Age*, Paříž – Brusel, 1998, s. 150.

⁴³⁴ SCHEFER, s. 35.

Židé v Bertrandonově díle vystupují především jako schopní tlumočníci.⁴³⁵ Přesto se ani on neubrání jemným antijudaistickým akcentům, když líčí zázrak kamenovaného Kristova obrazu ve městě Bejrút.⁴³⁶ Náš cestovatel rovněž v Budě zaznamená židovské exulanty, kteří se zde usadili po svém vypovězení z Francie roku 1394.⁴³⁷

6.5 Postoj k byzantským Řekům

Jak bylo již dříve naznačeno, představa křesťanského náboženství jako spolehlivého amalgamu celé oikumeny je bezčasová a nerealistická. Pád byzantské Konstantinopole sice vzbudil v západní Evropě prudkou vlnu solidarity, ve skutečnosti byl však spíše výsledkem pozvolného, leč trvalého odcizení, jež mezi oběma větvemi křesťanstva narůstalo již od dob Velkého schizmatu (1054), a zejména pak po čtvrté kruciáťe roku 1204. Více než hmatatelné svědectví o tom ostatně podával pahorek z kostí západních křesťanů, pobitých při zániku latinského císařství, který náš cestovatel zaznamenal poblíž konstantinopolského přístavu Bucoléon.⁴³⁸

V posledních dvou staletích své existence probouzela Byzanc u obyvatel Západu rozporuplné emoce – na jedné straně byla terčem pomluv, na druhé straně starostlivé péče. Jako typický příklad odmítavého postoje k byzantským Řekům můžeme chápat dílo českého kazatele Jana Jeronýma příznačně nazvané *De erroribus Graecorum* (O omylech Řeků), v němž autor Konstantinopol označuje za „doupě heretiků“ a čtyři sporné body „řecké otázky“ (tedy spor o *filioque*, rozdílnost v užívání kvašeného či nekvašeného chleba v hostiích, nevíra v očistec a odmítání papežského primátu) srovnává s husitskými čtyřmi artikuly.⁴³⁹ Jak dokládají Michel Balard a Alain Ducellier, ze strany Byzance bylo možno ve vztahu k Západu na oplátku hovořit o přezírání, „geografické slepotě“ a zatvrzelém mlčení, projevujícím se v literárních dílech Byzantinců „jako plod cenzury, nikoli neznalosti“. Ještě byzantský historik Dukas (ca

⁴³⁵ SCHEFER, s. 63, 191.

⁴³⁶ SCHEFER, s. 40.

⁴³⁷ SCHEFER, s. 235.

⁴³⁸ SCHEFER, s. 152–153. Bertrandon tyto ostatky ovšem mylně připisuje křesťanům, kteří táhli do Palestiny pod vedením Geoffroie z Bouillonu.

⁴³⁹ STEJSKAL, Jan, *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma*, Praha: Mladá fronta, 2004, s.56–58.

1400–1470) se ve svém líčení bitvy u Nikopole zcela přidržuje římské tradice a území Francie, jež nasadila v bojích na Dunaji výkvět svého rytířstva, ztotožňuje s Germánií.⁴⁴⁰ Hradby okaté ignorace prokazované vůči Západu se začaly hroutit teprve s tíživou realitou osmanské invaze. Je příznačné, že první rozsáhlejší byzantská sonda do života „Latinů“ v díle *Apodeixeis historion* Laonika Chalkokondyla tak nakonec zůstala i poslední.⁴⁴¹

Stopy tohoto nesouladu lze nalézt i u našeho cestovatele. Pokud bychom měli shrnout vlastnosti, jež jsou s byzantskými Řeky v jeho díle spojovány, je to ubohost, pokrytectví, podřízenost Osmanům (*grande subjection du Grant Turc*), zbabělost (*lascheté*) a nenávisť ke křesťanům (*qui haient plus les Chrestiens que ne font de Turcs*). Autor opakovaně poukazuje na fakt, že Řekové servilně přisluhují Turkům, zatímco západní křesťany se snaží leda okrást. „*Když jsem nastoupil na řeckou loď ve Scutari, mysleli, že jsem Turek, a prokazovali mi čestné počty. Když mne však vylodili na pevnině (...) zjistili, že jsem křesťan. Sotva jsem se vrátil ke svému koni, kterého jsem nechal střežit u brány, našel jsem dva Řeky, kteří mne chtěli vydírat a donutit zaplatit za přepravu víc, než jsem musel. Byli by mě rádi zbili, kdybych to strpěl, neboť tehdy panovala silná nenávisť vůči křesťanům.*“⁴⁴²

Byzantský císař je podle našeho zvěda v silné podřízenosti Muradovi II. a v celém Řecku drží již jen území mezi Konstantinopolí a Silivri, což je v souhrnu pár „*dosti ubohých vesnic*“⁴⁴³. Turkové se mu v jeho vlastním městě nemusí z ničeho zodpovídat.

Ze zmíněného není divu, že svůj postoj k florentské unii, o níž probíhala jednání v letech po jeho návratu, formuluje Bertrandon velmi jasně: „*Piši tyto věci, abych varoval jiné, kteří by s nimi měli co do činění. Neboť ačkoli jsem s Řeky trávil čas, mohl se s nimi stýkat a jednat s nimi, našel jsem více přátelství mezi Turky a důvěřoval jsem jim spíš než Řekům. Jak se mi zdálo, křesťany podléhající římské církvi nemají [Řekové]*

⁴⁴⁰ BALARD, Michel, DUCCELLIER, Alain, heslo „Byzanc a západ“, In: LE GOFF, Jacques, SCHMITT, Jean-Claude (ed.) – *Encyklopedie středověku*, Praha: Vyšehrad, 2008, s. 52.

⁴⁴¹ Laonikos Chalkokondylos, *Apodeixeis historion*. (česky *Poslední zápas Byzance*, Praha: Odeon, 1988). Českého čtenáře možná zaujme fakt, že v tomto díle jsou rovněž poprvé v řeckých pramenech označeny svým jménem Čechy.

⁴⁴² SCHEFER, s. 148–149.

⁴⁴³ SCHEFER, s. 169.

vůbec v lásce. Myslím, že k poslušnosti, kterou dříve prokázali⁴⁴⁴, je spíše vedla bída s nouzí nežli láska, kterou by chovali k římské církvi.⁴⁴⁵

Nezbývá než dodat, že velmi podobný byl přístup ke křesťanské unii i u samotných Řeků. Zatímco prostý lid ji od počátku jednoznačně odsuzoval, v církevních kruzích se rozhořely prudké polemiky mezi příznivci unie (*filhenotikoi*) a jejími odpůrci (*anthenotikoi*). V nich byl již otevřeně formulován problém, zda bude pro Byzantince větším zlem podříditi se „Latinům“ či Turkům. O mnohém svědčí okřídlený výrok, jenž pronesl v předvečer pádu Konstantinopole vrchní velitel byzantské armády Lukas Notaras: „Raději přijmu sultánův turban než papežskou tiáru.“⁴⁴⁶

Katolický element v předovýchodním prostoru reprezentují ve *Voyage d'Outremer* především Janované a Benátčané. Z hlediska politického obě námořní velmoci rozehrávaly v Levantě své mocenské zájmy a svým pohrdavým a sobeckým postojem často přispívaly k oslabení byzantského císařství. Také Bertrandon jim ostatně přiznává nemalý vliv („kdyby nebylo Benátčanů, Konstantinopol byla již dvakrát dobytá Turky“⁴⁴⁷). Italským kupcům cestovatel na svých cestách rovněž vděčí za opakovanou podporu – ať už je to janovský kupec Jacopo Pallavicino v Bejrútu, benátský kupec Alberto Franco v Akkonu nebo janovský kupec Ottobuono Scotto v Damašku.

V Jeruzalémě Bertrandon také vyjmenovává křesťany odlišných ritů, kteří se zdržují u baziliky Božího hrobu – jsou to *Jacobites* (jakobité)⁴⁴⁸, *Hermenins* (Arméni)⁴⁴⁹, *Crestiens de la sainture* (nestoriáni⁴⁵⁰) a *Abecins* (etiopští křesťané). Právě k posledním zmíněným se váže jedna z nejkurióznějších pasáží celého cestopisu...

⁴⁴⁴ Jelikož dílo je psáno zpětně, autor má zřejmě na mysli jednání o florentské unii.

⁴⁴⁵ SCHEFER, s. 149.

⁴⁴⁶ PELIKÁN, HAVLÍKOVÁ, CHROBÁK, RYCHLÍK, TEJCHMAN, VOJTĚCHOVSKÝ, *Dějiny Srbska*, op.cit., s. 117.

⁴⁴⁷ SCHEFER, s. 164.

⁴⁴⁸ Příslušníci Syrské ortodoxní církve založené biskupem Jakobem Baradaieem ve 2. polovině 6. století.

⁴⁴⁹ Příslušníci Arménské apoštolské církve.

⁴⁵⁰ Zastánci christologické nauky patriarchy Nestoria, jež byla odsouzena na Efezském koncilu roku 431.

6.6 Mystické impérium kněze Jana

Středověká společnost byla naplněna očekáváním a vzdálenými přísliby. Českému čtenáři lze tento stav snad přiblížit poněkud ahistorickým výrokiem, že měla své četné „Blaníky“. Mezi naděje, uzamykané do vzdálených a nedostupných míst, můžeme mimo jiné zařadit bezpočet spících králů a rytířů, čekajících na „svou chvíli“, respektive tiseň sobě svěřené země (Karel Veliký spící v Untersbergu, Fridrich Barbarossa v Kyffhäuseru nebo Artuš odpočívající na ostrově Avalonu). V poněkud jiném ohledu lze k takovým místům rovněž řadit impérium kněze Jana, bájný prostor situovaný do dnešní Etiopie, které představoval jakýsi rezervoár křesťanských sil a poslední naději tváří v tvář muslimské hrozbě. A to naději nijak nepatrnou, vždyť jeho vládce, jež v sobě ztělesňoval dávný (a dávno neživotný) křesťanský koncept krále-kněze, údajně ovládal nilské prameny a znal tajemství věčného mládí! Podle Jacquese Le Goffa⁴⁵¹ se mystické impérium stalo součástí „vysněné mapy“ středověkého Západu ve 12. století. Během 15. století byla již země situována daleko na jih od Egypta, k pramenům Nilu v tajuplné Etiopii. Je přitom příznačné, že tyto chimérické přísliby rezonovaly o to víc, oč reální křesťané v Levantě ztráceli půdu pod nohama. A nemuselo jít pouze o Janovo podivuhodné království. Český mnich Jan Jeroným nám v latinském překladu *Miraculum noviter factum (O zázraku nedávno učiněném)* uchoval řecké vyprávění o zázračném pokřtění čtyřiceti tisíc Arabů. Saraceni, obrácení po zmrtvýchvstání alexandrijského obchodníka, prý čekají v horách Galileje připraveni vyrazit a vydat křesťanům celou Svatou zemi i sultána.⁴⁵²

Jaké přísliby tedy tlumočí náš cestovatel? Podle svědectví Petra z Neapole je Kněz Jan především dobrý katolík, poslušný římské církve („*Pokaždé, když vládce umírá, nakáže svému synovi, aby byl vždy poslušen římského papeže.*“⁴⁵³), který před sebou v boji dává nosit kříž. Srdce všech západních vojevůdců jistě zaplesalo nad informací, že na svém území může postavit do šiku dobře čtyři miliony mužů, a ne ledajakých! „*Prý*

⁴⁵¹ LE GOFF, Jacques, *Za jiný středověk*, Praha: Argo, 2005, s. 276.

⁴⁵² STEJSKAL, Jan, *Podivuhodný příběh Jana Jeronýma*, op.cit., s. 60–61. Celý přepis Jeronýmova vyprávění otiskl W. P. Hyland, „John-Jerome of Prague and the Religion of the Saracens“, In TOLAN, J. (ed.) *Medieval Christian Perceptions of Islam. A book of Essays*, New York 1996, s. 199–208.

⁴⁵³ SCHEFER, s. 147.

jsou to lidé mohutného vzrůstu a nejsou ani černí ani bílí, ale mají pleť barvy lví srsti a jsou to lidé udatní a moudří. ⁴⁵⁴ Janovo impérium ohraničené „nejvyššími horami na světě“ však neoplývá jen lidskými zdroji. „*Item, řekl mi, že v oné zemi Etiopii roste zlato a je ho tam převelice (...) Také mi pověděl, že tam žije mnoho zvláštních zvířat jako lvi, sloni, sčarafes (žirafy), licornes (jednorožci) a goristes (gorily). Poslední jmenované „jsou podobné divému muži, akorát mají dobře dvě a půl stopy dlouhý ocas, který je napůl bílý a napůl černý“.* Výčet úžasných tvorů zde však nekončí... „*Jsou tam také hadi, kteří mají sto padesát sáhů na délku* ⁴⁵⁵ *a jsou to ty nejnebezpečnější bestie. Když chtějí, zvednou hlavu dobrých pět sáhů do výšky* ⁴⁵⁶ *. Tělo mají jako stožár karaky a pod ocasem jim roste ostruha. (...) Žádný protivník proti nim nemůže obstát.*“ ⁴⁵⁷

Divuplnost Janovy země však naneštěstí zmírňuje její nedostupnost. V první řadě zdejší vládce nemá žádné lodě, ani jejich stavitele. K tomu se přidružují jiné specifické dopravní komplikace... „*Řekl mi, že se do té země nedá jet po moři, z několika příčin. Jednak je příliš vzdálená, dále jsou tamější proudy příliš silné a žádná loď tam nemůže plout ani se přiblížit k jižnímu pobřeží. Navíc tam vůbec není vidět polárka. Dále tvrdil, že v části toho moře neustále panuje taková temnota, že o žádném plavidle, jež jí dosáhne, už nejsou další zprávy. Ta temnota se prý tvoří ještě v jeho (Janově) zemi a je tak hustá, že se dva muži stojící si po boku navzájem vůbec nevidí.*“ ⁴⁵⁸

Jak známo, Janova země střeží prameny Nilu, který vytéká z malé jeskyně a je ztotožňován s Gíchónem, jednou ze čtyř řek biblického Ráje. ⁴⁵⁹ Kněz Jan je dáva střežit dvěma pevnostmi a silným řetězem, neboť „*kdokoli vešel dovnitř, nikdy z ní již nevyšel. Jak mi tvrdil, příčinou je, že zevnitř zaznívá tak přesladký zpěv, že už [lidé] nechtějí odejít.*“ Náš neapolský mluvka se usilovně snaží překonat skepsi svého posluchače. Byl prý až u oné průrvy, jenže ho nenechali jít dál. Přispěchá proto s ujištěním, že „*ten zpěv je dobře slyšet*“ ⁴⁶⁰ Kněz Jan nicméně prameny Nilu plně ovládá, ba kdyby se mu

⁴⁵⁴ SCHEFER, s. 143.

⁴⁵⁵ Přibližně 240 metrů.

⁴⁵⁶ Přibližně deset metrů.

⁴⁵⁷ SCHEFER, s. 144.

⁴⁵⁸ SCHEFER, s. 144–145.

⁴⁵⁹ Podle 2. kapitoly knihy Genesis (Gen 2,10–14) se vodní tok protékající Rájem posléze dělí ve čtyři řeky – *Pišon*, *Gíchón*, *Chidekel* (ztotožněný s Tigridem) a *Eufkrat*. V Bertrandonově díle zní přesný název řeky Nilu *Gyon*.

⁴⁶⁰ SCHEFER, s. 146.

zachtělo, nechal by řeku téci opačným směrem! Jen z ohledu k egyptským souvěrcům ji dosud nechává nedotčenou. Podobnou informaci přináší rovněž Bertrandonův předchůdce Guillebert de Lannoy. „Dozvěděl jsem se ze zaručených zpráv, že sultán nemůže změnit tok této řeky Nil, ale že kněz Jan by to klidně mohl udělat a poslat řeku jiným směrem, kdyby chtěl. Neudělá to však kvůli velkému množství křesťanů, kteří žijí v Egyptě a kteří by v takovém případě zemřeli hladu.“⁴⁶¹ Přesto ke kontaktu s bájným národem jednou chybělo již málo. „Item, řekl mi, že když kyperský král dobyl Alexandrii, děd současného vládce vytáhl z té své země, aby přijel do Jeruzaléma, a v doprovodu měl tři miliony lidí. Když však dosáhl řeky Nil, donesly se mu zprávy, že onen král město Alexandrii zase opustil. Dal prý zjistit, kolik lidí má, a když se ukázalo, že ztratil dva miliony mužů kvůli slunečnímu žáru, rozhodl, že se vrátí.“⁴⁶² Na tomto místě neapolský rétor patrně od svého posluchače očekával zklamaný povzdech. Zda se jej skutečně dočkal, se však již nikdy nedozvíme...

6.7 Bertrandonova reflexe husitství

Při cestě předivem středověkých pramenů, jehož vlákna byla dotykem času tolikrát potrhána, nepřehledně smotána, či naopak ubíhají do tmy, je vždy mimořádné a potěšující, pokud na sebe některá z nich navážou a utvoří celistvý obraz. Často přitom může jít o prameny zdánlivě vzdálené, jejichž náhlý dotyk histoka překvapí, ba zaskočí. Také *Voyage d'Outremer* nabízí ve svých závěrečných řádcích českému čtenáři milé „překvapení“ – po trmácení odlehlými kraji Předního východu totiž náš burgundský zvěd skončí na habsburském dvoře ve Vídni, kde vedle dřívějších popisů muslimů dá zaznít také svým názorům na husitské boje.

Jak již bylo zmíněno⁴⁶³, husité vzbuzovali na burgundském dvoře nekompromisní postoje. Pregnantně je formuloval zejména autor *Memoranda o způsobu vedení války proti husitům* (pravděpodobně Guillebert de Lannoy), který doporučoval na *Housses* (tedy „Husy“) táhnout nejméně s patnácti tisícovkami po zuby ozbrojených mužů.

⁴⁶¹ NEJEDLÝ, MARIN, SOUKUP, SVÁTEK, op.cit., s. 203.

⁴⁶² SCHEFER, s. 148.

⁴⁶³ Viz s. 25.

Čtenáři, který se až doposud nechal unášet dojmem nebývalé otevřenosti, ba tolerance Bertrandonova díla, se patrně sluší hned na začátku sdělit, že v tomto případě náš cestovatel k jinověrcům, nazvaným *les Houltz*, neprojevuje pražádné sympatie. Patrně zde hrála svou roli podmanivá atmosféra habsburského dvora, jehož vládnoucí pár (vévoda Albrecht Habsburský a vévodkyně Alžběta Lucemburská) našeho utmáčeného zvěda zahrnul poctami a po čase mu opět dopřál ohrát se na výsluní dvorské slávy, svou roli však jistě hrál i obecně tvrdší postoj panující na Západě k „odpadlíkům“, kteří narozdíl od pohanů pravou víru poznali a došla u nich zavržení.

První stopou, jež Bertrandon po husitech zaznamenává, jsou páni z Čech, prodlévající u Albrechtova dvora, kam je husité vyhnali, „*neboť se nechtěli držet jejich víry*“⁴⁶⁴. Následně náš zvěd přihlíží příjezdu pana Půty z Častolovic⁴⁶⁵, který s vévodou jednal o husitské politice v Polsku. Bertrandon spokojeně zaznamenává Albrechtův rezolutní výrok že „*nepodřídí-li se husité víře v Ježíše Krista, za jeho života s ním nedosáhnou ani míru ani shody*“⁴⁶⁶. Ráznost Albrechtových slov je navíc v relaci doprovázena údajem, že vévoda již dobyl celou moravskou zemi a husity dvakrát porazil. Aby demonstroval i budoucí úspěchy, dá našemu zvědovi ukázat *waguesbonnes* (bojové vozy⁴⁶⁷), připravené k boji se zatvrzelými Čechy. „*Neviděl jsem tam žádný, na němž by mohlo bojovat více než dvacet mužů, řekli mi však, že můj pán (Albrecht) dal sestrojít jeden, který uveze tři sta bojovníků a k jeho tahu není zapotřebí víc než osmnáct koní.*“⁴⁶⁸

Očividná přízeň, jíž rakouský vévoda blaženého cestovatele zahrnul, však nekončila v jeho zbrojnici. Bertrandonovi byly rovněž otevřeny brány k tomu nejcennějšímu a komoří a strážce vévodova pokladu mu na pánův příkaz předvedl habsburskou klenotnici. Mezi poklady se skví také Svatováclavská koruna českého království, která zde v těžkých husitských letech a mocenských turbulencích našla

⁴⁶⁴ SCHEFER, s. 241.

⁴⁶⁵ Půta z Častolovic (ca 1402–1435) patřil mezi hlavní exponenty Zikmundovy politiky v Čechách. Byl vlastníkem Častolovic, Albrechtic a Potštejna, a správcem Minstrberska (1429) a Kladska (1431), které spravoval jako hejtman již od roku 1422.

⁴⁶⁶ SCHEFER, s. 242.

⁴⁶⁷ *Waguesbonnes*, či podle některých textů *wagenbourges*, byly ve frankofonním prostředí Bertrandonovy epochy symbolem husitského vojenství. Pozoruhodné je, že techniku husitské vozové hradby převzali rovněž Osmané. Viz LOISEAU, J, *D'Asie centrale à l'Égypte*, s. 49.

⁴⁶⁸ SCHEFER, s. 244.

útočiště před vlastním lidem. „*Jsou v ní [vsazené] krásné drahokamy, mezi nimi ten nejmohutnější rubín, jaký jsem kdy viděl. Není ovšem úplně čistý, protože má v sobě prasklinky a v nich cosi načernalého. Připadal mi větší nežli zralá datle.*“⁴⁶⁹

Těmto řádkům, proneseným bezmála v závěru Bertrandonova zámořského putování, se sluší věnovat pozornost. Náš cestovatel projel mezi Orientem a Vídní bezpočtem krajů a zážitky z neklidného Balkánského poloostrova zdánlivě zaměstnaly jeho mysl a oddělily jej od dřívějších prožitků. Přesto v něm vzpomínka na lahodné exotické ovoce utkvěla natolik silně, že nakonec překonala veškeré „domácí“ plody a on pro svou charakteristiku nenašel lepšího výrazu. Možná jej však ani nehledal... Tato drobná zmínka, učiněná spíše mimoděk, neboť čtenáři z okruhu burgundského dvora mohla o velikosti českého drahokamu stěží mnoho prozradit, je nenápadným, leč o to pozoruhodnějším dokladem o tom, jak hluboký otisk Orientu si v sobě Bertrandon přivezl a proč jeho svědectví pravděpodobně nikdy nemohlo být onou nekompromisní deklarací křížové výpravy, kterou by povrchní čtenář očekával.

⁴⁶⁹ SCHEFER, s. 244.

Závěrem

Historie téměř nezná jednoznačných soudů. Ani přebohaté řádky, jimiž k nám ze svého spisu promlouval Bertrandon de la Broquière, takové závěry nenabízejí. Právě naopak – pocity, které po přečtení jeho díla ve čtenáři zůstávají, jsou bezpochyby poněkud rozpolcené a otázky, jež probouzí, o to naléhavější. V tom však pravděpodobně tkví jeho největší cena.

Pokud vévoda Filip Dobrý před rokem 1431 toužil zaplnit pomyslná bílá místa na mapě Východu, mise našeho zvěda mu to beze zbytku umožnila. Bertrandon shromáždil nosný materiál, s pregnantností vypočítal prostředky, jež by byly k porážce muslimského protivníka zapotřebí, črtal řady francouzských zbrojnošů i anglických lučištníků, ale hlavně – dal vznešenému čtenáři naději, když usoudil, že navzdory aureole neporazitelnosti je dosud možno nad Turky zvítězit. Přesto pozornému čtenáři pravděpodobně neunikne, že konečné vyznění díla ukazuje směrem téměř opačným.

Pozornost zasluhuje již moment, kdy autor k sepsání *Voyage d'Outremer* usedl... Od cesty našeho zvěda uplynulo pětadvacet let, Konstantinopol již čtyři roky spočívala v rukou Osmanů. Nelze se tedy nezeptat: Jaký mohl být smysl zadání díla v této době, a s tak dlouhým časovým odstupem? Jistý klíč k tomuto problému pravděpodobně nabídl Norman Housley svým výrokem, že v křižácké politice po pádu Konstantinopole byl „*nepoměr mezi slovy a skutky větší než kdykoliv předtím*“⁴⁷⁰. Odhlédneme-li od neveselé reality v troskách byzantské moci na východě, křesťanský Západ po roce 1453 skutečně prokázal pozoruhodnou eskalací křižáckého nadšení, jednu z posledních a také těch nejbizarnějších. Ve světle orientálních *turqueries*, okázalých gest a maloasijských opeřenců pravděpodobně do písmene platilo okřídlené heslo, že „*nebylo ani tak důležité vyhrát, jako zúčastnit se*“⁴⁷¹. Právě v této zvláštní polosnové atmosféře padesátých let 15. století se odvíjela poslední křižácká iniciativa Filipa Dobrého, který s oporou neverského biskupa Jeana Germaina snoval ambiciózní plány a vysílal do světa protimuslimské pamflety. Ať už vévodu vedla touha najít na Východě náhražku titulu,

⁴⁷⁰ HOUSLEY, Norman, *The Later Crusades, 1274–1580. From Lyons to Alcazar*, Oxford, 1992, s. 100.

⁴⁷¹ MAGÉE, Jim, „Le temps de la croisade bourguignonne: l'expédition de Nicopolis“, *Annales de Bourgogne* 68, 1996, s. 55.

kterého se mu nedostávalo na Západě⁴⁷², potřeba prosadit se vedle svého rivala Karla VII., který považoval Angličany za větší zlo než Saracény a svým poddaným zakazoval účast na španělské *reconquistě*, nebo jeho stoupající christologická zbožnost⁴⁷³, „velký vévoda Západu“ se naposled vrhl do vln východní politiky. Po pompézní bažantí slavnosti se Filip na jaře 1455 vydává na říšský sněm do Řezna, jeho výzvy však docházejí sluchu jen u bezprostředně ohroženého uherského krále Matyáše Korvína. Příznivé podmínky konečně nadcházejí roku 1458, kdy na stolec v Římě nastupuje Pius II. a uzavírá s Burgundskem a Benátkami tříletou válečnou smlouvu proti Turkům. A právě v těchto chvílích dopisuje své dílo také Bertrandon...

Voyage d'Outremer, vznikající v tomto silném ideologickém poli, se mu však ve skutečnosti vymykalo a ubíralo se svou vlastní cestou. Nelze pochybovat, že sám autor si toho byl dobře vědom a činil tak patrně navzdory očekávatelnému ochladnutí vévodské přízně i úpadku vlastního vlivu. V dobách, kdy příčinlivý biskup Jean Germain dštil do světa jeden protimuslimský výpad za druhým a svou černobílou vizi nepokrytě opíral o spisy dovezené Bertrandonem z východu, se náš zvěd vědomě postavil Germainově krátkozraké rétorice a snažil se propagovat vyváženější obraz muslimů, jenž sám vykoupil tak drahými zkušenostmi. Přestože nevyklučoval ani možnost vojenského střetnutí s Osmany, snažil se z nich setřít punc démonických kočovníků a vnímat je jako lidi plnohodnotné kultury, jež zapustila v Evropě své kořeny a bude s ní třeba počítat i v dobách případného míru.

Úmrtí papeže Pia II. na samém úsvitu nové kruciáty v Anconě roku 1464 učinilo náhlý konec všem nadějím a proměnilo sny burgundského vévody z perspektivních plánů v terč mezinárodního posměchu. Poslední vzepětí křižácké romantiky pozdního středověku tak zůstalo prakticky vymezeno hranicemi Filipova života. Jeho syn a poslední burgundský vévoda z rodu Valois Karel Smělý (1467–1477) v otcově úsilí nepokračoval a kruciáta se v jeho rukou postupně zredukovala na příležitostný taktický

⁴⁷² Heribert Müller upozornil, že Filipovy blízkovýchodní projekty nabývají konkrétních obrysů po roce 1447, kdy odmítl převzít korunu z rukou Fridricha III. MÜLLER, Heribert, *Kreuzzugspläne und Kreuzzugspolitik des Herzogs Philipp des Guten von Burgund*, Göttingen, 1993.

⁴⁷³ Tento aspekt zdůrazňuje studie Jacquese Paviota „La dévotion vis-a-vis de la terre Sainte au XVe siècle: l'exemple de Philippe le Bon, duc de Bourgogne (1396–1467)“, In: *Autour de la Première croisade. Actes du colloque de Clermont-Ferrand*, ed. Michel BALARD, Paris 1996.

nástroj.⁴⁷⁴ Paradoxem, jaký znají jen dějiny, je fakt, že Filipovu synovi jeho politika namířená proti říši nakonec vynesla nechvalné přívěsky „*turecký sluha*“ nebo „*Turek na Západě*“. Také náplň samotného slova „Turek“ však začínala nabývat nových rysů, za přispění renesance, která vynesla do světa svá všelidská poselství a zároveň odkryla i sobecký oportunismus a machiavellismus. O pětadesát let později uzavře francouzský král František I. ve svém boji s císařem Karlem V. skandální spojení se Sulejmanem Nádherným a dotvrdí tak konečnou transformaci vztahů mezi osmanským Východem a křesťanským Západem.

Přestože historický úděl Filipa Dobrého, v němž zaplnil půlstoleté vakuum po francouzské královské moci a udržel při životě ideál křížové výpravy, dnes dochází obecného uznání, náhled jeho gaskoňského zvěda a zcestovalého dobrodruha se nakonec ukázal jednoznačně životnějším.

⁴⁷⁴ WALSH, Richard J. Charles the Bold and the crusade: Politics and propaganda, *Journal of Medieval History* 3, 1977, s. 53–86

Bibliografie

1. Prameny, edice

BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE, *Le Voyage d'outremer (1432–1433)*, ed. Charles Schefer, (= Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie 12), Paříž: Ernest Leroux, 1892.

BERTRANDON DE LA BROQUIÈRE, *Le voyage d'Orient. Espion en Turquie*, eds. Hélène Basso a Jacques Paviot, Toulouse: Anacharsis, 2010.

The travels of Bertrandon de La Brocquière, counsellor and first esquire-carver to Philippe le Bon, duke of Burgundy, to Palestine, and his return from Jerusalem overland to France, during the years 1432 and 1433, extracted and put into modern French from a Manuscript of the National Library and published by M. Legrand d'Aussy in the fifth volume of the Mem. de l'Institut, ed. Thomas Johnes, Haford Press, 1807.

2. Literatura

2.1 Monografie

ALPHANDERY, Paul, DUPRONT, Alphonse, *La chrétienté et l' idée de croisade*, Paříž : Albin Michel, 1995.

ATIYA, Aziz S., *The Crusade in the Later Middle Ages*, 2. vyd., New York: Kraus Reprint Corporation, 1965 (1938).

BAREŠ, Ladislav, VESELÝ, Rudolf, GOMBÁR, Eduard, *Dějiny Egypta*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009.

CAPPELLINI, Maria Silvia, *The Voyage d'Oultre Mer by Bertrandon de la Broquière (1432–1433). An Enlightened Journey in the World of the Levant 1*, Baltimore 1999.

GOUDOFFRE, Sarah, *Bertrandon de la Broquière et le Voyage d'Outremer: étude sur la carrière d'un écuyer gascon à la cour de Bourgogne*, (Diplomová práce), Lille: Université Lille 3, 2008.

HILLENBRAND, Carole, *The Crusades: Islamic Perspectives*, 1. vyd., Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009.

HOUSLEY, Norman, *The Later Crusades, 1274–1580. From Lyons to Alcazar*, Oxford, 1992.

- HRADEČNÝ, Pavel, DOSTÁLOVÁ, Růžena, HROCHOVÁ, Věra, OLIVA, Pavel, VAVŘÍNEK, Vladimír, *Dějiny Řecka*, 2. vyd., Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- CHAREYRON, Nicole, *Globetrotters au Moyen Âge*, 1. vyd., Paříž: Imago, 2004.
- IMBER, Colin, *The Ottoman Empire 1300–1650. The Structure of Power*, 1. vyd., New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- KLUSÁKOVÁ, Luďa, *Cestou do Cařihradu: Osmanská města v 16. století viděná křesťanskými očima*, 1. vyd., Praha: Institut sociálních vztahů, 2003.
- KREISER, Klaus, NEUMANN, Christoph K., *Dějiny Turecka*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.
- LE GOFF, Jacques, *Kultura středověké Evropy*, 2. vyd., Praha: Vyšehrad, 2005.
- LE GOFF, Jacques, SCHMITT, Jean-Claude (eds.), *Encyklopedie středověku*, 2. vyd., Praha: Vyšehrad, 2008.
- NEJEDLÝ, Martin, MARIN, Olivier, SOUKUP, Pavel, SVÁTEK, Jaroslav, *Guillebert de Lannoy – Cesty a poselstva*, 1. vyd., Praha: Scriptorium, 2009.
- NEJEDLÝ, Martin, *Fortuny kolo vrtkavé – Lásky, moc a společnost ve středověku*, Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2003.
- PAVIOT, Jacques, *Les ducs de Bourgogne, la croisade et l'Orient (fin XIVe – XVe siècle)*, Paříž: Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2003.
- PELIKÁN, Jan, HAVLÍKOVÁ, Lubomíra, CHROBÁK, Tomáš, RYCHLÍK, Jan, TEJCHMAN, Miroslav, VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej, *Dějiny Srbska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.
- RICHARD, Jean, *Les Récits de voyages et de pèlerinages*, (= Typologie des sources du Moyen Age occidental n° 38), Turnhout, Brepols, 1981.
- SETTON, Kenneth M., *A History of the Crusades Vol. VI: The Impact of the Crusades on Europe*, 1. vyd., Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1990.
- SCHNERB, Bertrand, *L'Etat bourguignon, 1363–1477*, Paříž, 1999.
- SVÁTEK, Jaroslav, *Dílo Guilleberta de Lannoje jako historický pramen*, (Diplomová práce), Praha: Karlova Univerzita, Filozofická fakulta, 2007.
- TYERMAN, Christopher, *God's War. A New History of the Crusades*, 1. vyd., Londýn: Penguin Books, 2007.

VAUGHAN, Richard, *Philip The Good: The Apogee of Burgundy*, 2. vyd., Woodbridge: Boydell Press, 2002 (1970).

ZÁSTĚROVÁ, Bohumila (ed.), *Dějiny Byzance*, Praha: Academia, 1992.

2.2 Články

GUÉRET-LAFERTÉ, Judith, „Le livre et la croisade“, In *Le Banquet du Faisan*, ed. Marie-Thérèse Caron, Denis Clauzel, Arras, 1997, s. 107–114.

IZZEDIN, Mehmed, „Deux voyageurs du XVe siècle en Turquie“, In *Journal asiatique* 239, 1951, s. 159–174.

NEJEDLÝ, Martin, „Na dobrodružných stezkách. Zvědové pozdního středověku I-IV“, *Historický obzor* 19, 2008, s. 242–256; 20, 2009, s. 58–72; 155–175; 242–261.

NEJEDLÝ, Martin, „Paměti o varanovi ‚mňoukajícím víc než kočka‘ a o rubínu svatováclavské koruny, ‚velikém jako zralá datle‘ – Zvěd Bertrandon de la Broquière na cestách (sebe)poznání“, In: *Studia Mediaevalia Bohemica*, 2/2010, s. 39–73.

RICHARD, Jean, „La Bourgogne des Valois, l'idée de croisade et la défense de l'Europe“, In *Le Banquet du Faisan*, ed. Marie-Thérèse Caron, Denis Clauzel, Arras, 1997, s. 15–27.

3. Elektronické zdroje

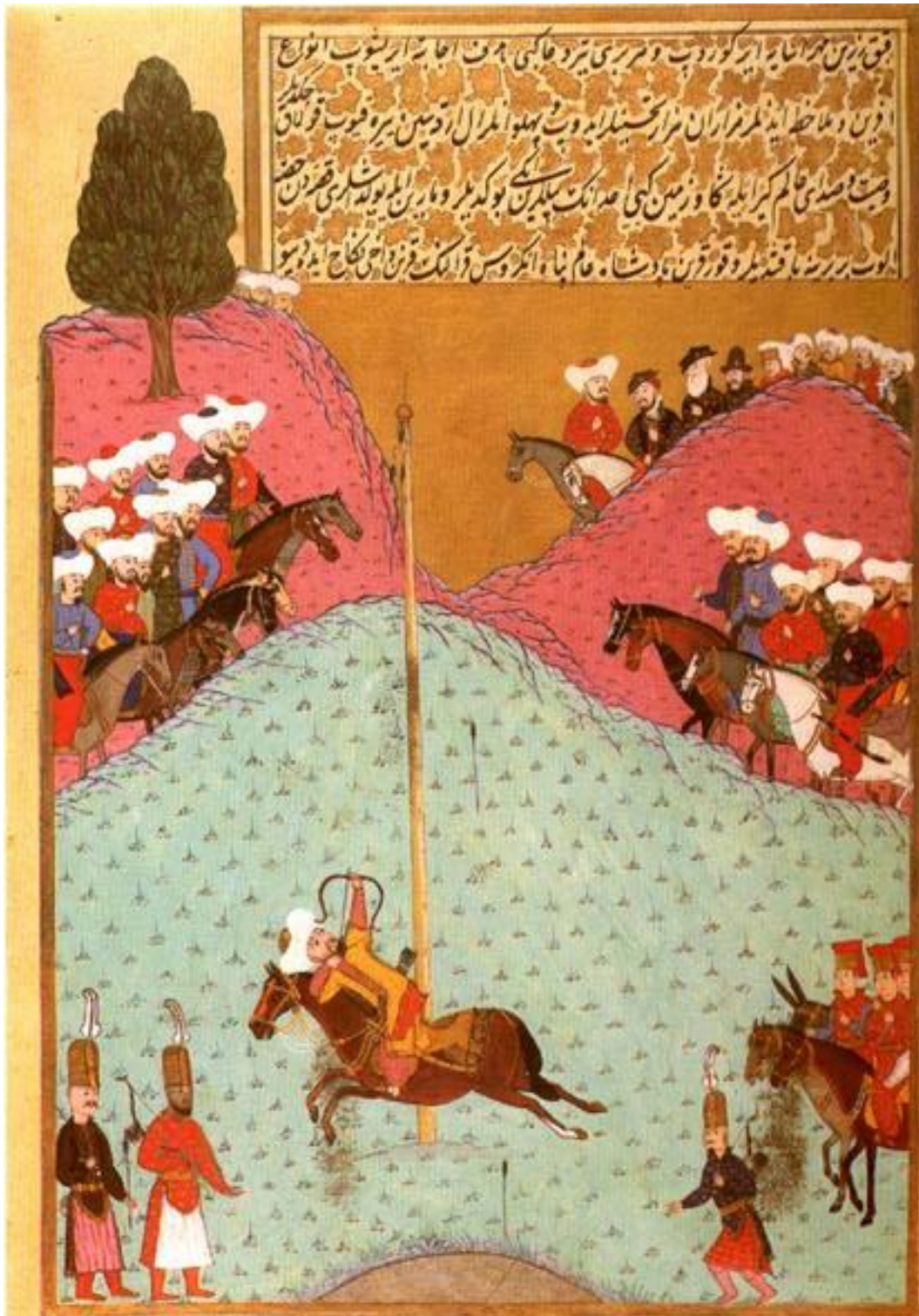
Le trésor de la langue française informatisé – <http://atilf.atilf.fr/>

Přílohy

Burgundský vévoda Filip Dobrý (1419–1467)

(Musée des Beaux-Arts de Dijon)

Sultán Murad II. hraje *qabak* před cizími vyslanci
(*Hünername*, knihovna paláce Topkapı)

Benozzo Gozzoli – Byzantský císař Jan VIII. Palaiologos
vjíždí do Florencie
(*Palazzo Medici-Ricardi, Florencie*)

Mehmed II. Dobyvatel